PŘÍTOMNOST

PODZIM 2009

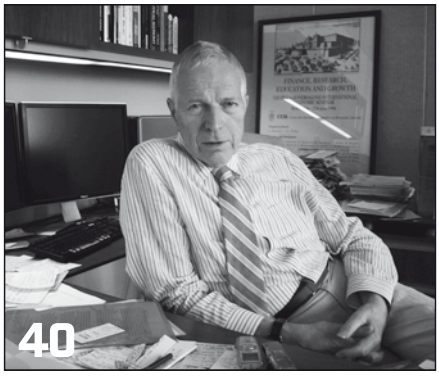

Čtvrtletník *Přítomnost* se hlásí k tradici předválečné *Přítomnosti*, u jejíhož zrodu stál v roce 1924 Tomáš Garrigue Masaryk, i k tradici rodinné. Vydavateli Jaroslavu Stránskému, dědovi současného vydavatele Martina Jana Stránského, a šéfredaktorovi Ferdinandu Peroutkovi se tehdy podařilo na stránkách *Přítomnosti* představit generaci demokraticky smýšlejících autorů a nabídnout čtenářům patrně nejlepší politický časopis své doby.

Průvodce Přítomností

Ivan Malý/Martin Riegl 2

Monitoring

Události třetího čtvrtletí roku 2009 4

Události ve světě

The Star, Newsweek, Argumenty i fakty 5

Socialismus

Socialismus. Socialismus? Socialismus?!? ■ Erazim Kohák 6

Socialisté v dnešní Evropě ■ Rudolf Kučera 8

Německá levice na rozcestí ■ Ivan Štern 11

Červánky v Latinské Americe – hrozba nebo nevyhnutelnost? ■ Pavla Holcová 16

Socialisté: třetí cesta, druhá síla ■ Petr Sokol 18

Upevňování komunistické moci v Československu (1948–1956) ■ Jiří Kocián 21

Česká marxistická historiografie – mezi experimentem a ideologií ■ Bohumil Jiroušek 24

Problémy české vědy

Postřehy k reformě financování výzkumu a vývoje ■ Jiří Zlatuška 26

Teorie nevzdělanosti a krize humanitních věd ■ Doubravka Olšáková 29

Aplikovaný versus základní výzkum. Problém české vědy ■ Lubomír Sedlák 34

Společenské změny, jejich aktéři a naše současnost ■ Jan Hartl 38

Ekonomika

Rozhovor s Edmundem Phelpsem pro Přítomnost ■ Lukáš Kovanda 40

Je to o zdravotnictví ■ Martin Jan Stránský 44

Nové knihy

O českém společenství poutníků dějinami ■ Ivan Malý 48

Tolerantní i radikální ■ Lukáš Rychetský 49

Kultura

Malé zamyšlení nad tibetským malířstvím ■ Nora Jelínková 50

Japonská média a společnost: mediace skandálu ■ Igor Pruša 54

Být snadno identifikovatelným Čechem zde není dobrá vizitka (Rozhovor s Tatjánou Langáškovou) ■ Ivan Malý 60

Causa

Demokracie připadla jiným aneb pozadí kauzy Blackwater a smršťování veřejné sféry ■ W. A. Cohn 64

Nejde jen o slova

Atributy socialismu ■ Jan Horálek 71

Post scriptum

Je čas odvolat prezidenta ■ Martin Jan Stránský 72

Foto na obálce – Jiří David

Milé čtenářky, milí čtenáři,

Socialismus. Socialismus? Socialismus?!? To jsou slova, která nadepisují zamyšlení Erazima Koháka v úvodu podzimního čísla Přítomnosti. Slova to jsou signifikantní, protože hlavním tématem aktuálního, roční dobou sychravého, vydání Přítomnosti je právě socialismus. Erazim Kohák slovy Jana Patočky tvrdí: Je dobré vědět, o čem je řeč. Jenže je to vůbec možné u slova tak zprofanovaného, jako je socialismus? Sotva! Jenže o to se právě tato Přítomnost snaží. Tedy alespoň částečně. Pojem socialismus je totiž tak košatý a umožňuje tolikeré úhly pohledu, že jeho komplexní zhodnocení je určitě nad síly jednoho vydání časopisu. A nejen jeho. Snažíme se však nabídnou alespoň některé možné pohledy na socialismus a jeho různé paralely. Hledání jeho nového definování a naplnění – tedy alespoň ve významové rovině – je však úkolem společnosti, nikoli jednoho periodika. V minulém století však byl fenomén socialismu natolik výrazný, že inicioval řadu významných společenských změn, až se zdá nepravděpodobné, že by ve století jednadvacátém ztratil definitivně dech. To však již posuďte sami.

Druhým tematickým blokem tohoto „sychravého" čísla Přítomnosti je v mediích často zmiňovaný problém financování české vědy, v posledních týdnech a měsících často ve spojitosti se snižováním finančních prostředků pro Akademii věd České republiky. Své postřehy zde poskytl děkan FI Masarykovy univerzity v Brně Jiří Zlatuška a ekonomický publicista Lubomír Sedlák. Mohlo by se až zdát, že věda je téměř jen o penězích, případně problematice žebříčků impaktovaných či neimpaktovaných vědeckých periodik. Na daleko větší hloubku problému vědy (nejen v ČR) však upozorňuje Doubravka Olšáková, která nad knihou Konrada Paul Liessmanna Teorie nevzdělanosti, Omyly společnosti vědění uvažuje o problémech koncepce a smyslu dnešní vědy a poukazuje i na jazykovou degradaci, kterou s sebou přináší uniformita anglosaského modelu vzdělávání, která ochuzuje obě zúčastněné strany: národní jazyky pod vlivem dominance angličtiny ztratily schopnost terminologicky reflektovat pokrok ve vědě, zatímco vědci anglosaského světa začali být nepřímo považováni za „jazykové idioty", kteří nedokážou dešifrovat ani „tak exotický název, jako je Universität Wien". Tedy nad tím, že dnešním přístupem k vědě a stratifikování výsledků vědecké práce by v současnosti například Imanuel Kant, největší duch německé filozofie, nemohl získat ani místo pomocného asistenta na poslední vesnické univerzitě.

Tento blok dotváří kratší text Jana Hartla, který však poukazuje na něco, co v souvislosti dotváří problém spojených nádob české vědy a společnosti – neexistence výrazných společenských elit! A určitě stojí za pozornost.

Ivan Malý / Martin Riegl

ČESKÁ CENTRA
CZECH CENTRES

24 Center — 20 Zemí — 3 Kontinenty
24 Centres — 20 Countries — 3 Continents

Síť Českých center představuje po celém světě to nejlepší z oblasti kultury, vzdělávání, obchodu a turistiky.

The network of the Czech Centres presents the best from the Czech culture, education, business and tourism throughout the world.

Would you like to learn more about our country and its culture? Are you interested in studying the Czech language?

Chcete v zahraničí představit svůj kulturní projekt, region nebo firmu?

Are you seeking a Czech business partner? www.export.cz

Potřebujete turistické informace o České republice?

Hledáte zahraničního partnera pro své podnikání? www.export.cz

Do you require tourist information about the Czech Republic?

Česká centra
Václavské náměstí 49
110 00 Praha 1
T: +420 234 668 211
E: info@czech.cz
www.czechcentres.cz

ČESKÁ CENTRA
CZECH CENTRES

Haló? U telefonu prezident Zuma

Dva z prvních telefonátů směřujících na nově zavedenou horkou linku vyřídil jihoafrický prezident Jakub Zuma osobně. Linka s telefonním čísle 17737 byla zapojena v devět hodin ráno a během první hodiny zaznamenala dva a půl tisíce příchozích hovorů, tedy zhruba tolik, kolik prezident očekával.

Usmívejte se, pokud vyřizujete telefonáty, radil prezident zaměstnancům nového úřadu. Lidé vycítí vaši náladu, ať jsou kdekoliv a nezapomínejte, že jste v čele kampaně za zlepšení veřejných služeb. A záplava telefonátů mohla odstartovat.

V devět hodin ráno vyslechl Zuma stížnost zoufalé vdovy z Mount Frere ve Východním Kapsku, která se marně domáhá vdovského důchodu u místního soudu po smrti svého manžela v roce 2006. Jako druhý se dovolal chlapík z Brnkni, který si několik měsíců neúspěšně stěžuje u místní rady na prosakující kanalizaci.

Zuma si poznamenal detaily a předal je pracovníkům call centra k urychlenému vyřízení. Neúspěšně se pokusila dovolat na linku i redakce Star, ale uspěla až pozdě odpoledne. Demokratická aliance (politická strana) si na horké lince chtěla stěžovat na jmenování Paula Ngobeniho právním poradcem ministra

The Star

obrany a veteránů. Ve dvě odpoledne linka zaznamenala přes deset tisíc hovorů vyřizovaných čtyřiceti pracovníky v jedenácti oficiálních jazycích. Každý hovor byl zaznamenán a předám příslušnému úřadu.

Cílem bezplatné linky je především boj proti korupci a neefektivitě veřejné správy, přičemž lhůta na odpověď na podnět občana nesmí přesáhnout třicet šest hodin (samotné řešení problémů má delší lhůtu). Nicméně již za několik dní byla linka přetížena příchozími hovory občanů nespokojených s vládními službami. Prezidentovi to však nijak neubralo na optimismu. „*Fakt, že se někteří občané nemohou dovolat, nesvědčí o neúspěchu projektu, ale naopak o tom, že existuje obrovské množství občanů, kteří chtějí vyjádřit svou nespokojenost s vládními službami. Usilovně pracujeme na zlepšení servisu, aby se každý Jihoafričan mohl dovolat.* Ti úspěšní si nejčastěji stěžují na problémy spojené s bydlením, dodávkami vody a elektřiny. Mezi nespokojené patří i představitelka Demokratické Aliance a premiérka Západního Kapska Helen Zille, která dlouhodobě projekt horké linky kritizovala. Představitelé její strany se neúspěšně pokoušeli dovolat dvaačtyřicetkrát po dobou dvou týdnů a na lince strávili pět set sedmdesát dva minut. Obdobně „uspěl" i reportér z Independent. Během čtvrthodinového čekání na spojení s operátorkou opakovaně vyslechl nahrávku propagující vládní program a novou službu. Nakonec jiný hlas oznámil, že linka je extrémně přetížená a telefonát byl ukončen. Mluvčí prezidenta Vincent Magwenya nebyl k zastižení, aby poskytl oficiální vyjádření.

Volejte na prezidentskou horkou linku 177 37 nebo pište na president@po.gov.za.

By Gill Gifford and Beauregard Tromp

Africká nová cesta

Prezident Obama udělal dobře, když se při návštěvě Ghany zaměřil na zdůraznění afrických úspěchů než na problémy chudoby. Dekádu před začátkem ekonomické krize vykazovalo třicet sedm států Afriky růst hrubého domácího produktu čtyři a více procent, třicet čtyři států Afriky bylo nadací Freedom house hodnoceno jako částečně či plně svobodné a podle OECD přicházelo více prostředků od investorů než od donátorů.

Pokud jde o Rwandu, před patnácti lety protrpěla země nejbrutálnější genocidou od holocaustu. Během sta dnů zavraždili Hutuové více než osm set tisíc Tutsiů a mnozí se domnívali, že se stát propadne do smrtící spirály jako ostatní postkonflitkní státy, např. Somálsko.

Ve skutečnosti se Rwanda stala modelem africké obnovy. Nyní je stabilní a prochází rekonstrukcí. Příjmy se zvedly o třicet procent, má fungující zdravotnictví, vzdělávání a nižší míru korupce než ostatní africké státy.

Pokud se kohokoliv zeptáte, co stojí za tímto úspěchem, odpoví, že vedení – tedy Paul Kagame. Kagame vedl armádu rebelů, která ukončila genocidu, a od té doby je vůdčí silou v místní politice. Jeho

Newsweek

ideou je samostatnost a nespoléhání se na cizí pomoc. Přesto tvoří zahraniční pomoc polovinu příjmů státního rozpočtu, ale dříve to bylo osmdesát pět procent a tento podíl neustále klesá.

Kagame nespoléhá na pomoc zvnějšku. Začal u smíření národa, kdy prosadil soudy s válečnými zločinci. Zanedlouho bylo ve věznicích sto třicet tisíc vězňů a další byli stíháni na svobodě. Kagame proto přišel s myšlenkou tradičních soudů (gacaca), především vesnických soudů, kam si lidé přichází pro rozhřešení a jsou potrestání, ale zpravidla je jim odpuštěno a následně jsou neintegrováni do svých komunit. To vede na rozdíl od poostválečného Německa a Japonska nebo Balkánu ke zcela unikátní situaci, kdy v každé vesnici žijí vedle sebe pachatelé i oběti genocidy a společně budují budoucnost.

Kagame se však také zapojil do války v Kongu, kde podporoval skupiny rebelů a zlehčoval úlohu mírových sil OSN. Kagame má své chyby, přestože byl zvolen vládně autoritářsky. Jeho spoléhání se na soběstačnost státu je zajímavým obrázkem nadějnější budoucnosti Afriky.

Fareed Zakaria

Ruská solidarita v krizi
Ruská krize prohlubuje rozdíly mezi lidmi

Zkoušky, kterým je podrobován stát, obvykle stmelují národ. Sílí pocit národní solidarity. A jak je tomu v Rusku? Přinesla s sebou krize nové naděje nebo zvýraznila rozkol uvnitř státu?

První zlom národní solidarity v postkomunistickém Rusku vznikl po privatizaci v 90. letech. Tehdy se obrovské bohatství, které lidé považovali za národní, dostalo do rukou úzkého kruhu lidí. Druhá fáze tohoto zlomu probíhala již zcela zlodějským způsobem. Tehdy výdaje za předvolební kampaň politicky oslabeného B. Jelcina zaplatili oligarchové, kteří jako poděkování získávali v aukcích velké majetky. Později se ukázalo, že tyto aukce byly největší aférou minulého století. Peníze na ně oligarchové nebrali z vlastních kapes, ale získávali je na dluh ze státního rozpočtu. Dluhy se do státní pokladny nevrátily a vlastnictví zůstalo v soukromých rukách.

Ohlodaná demokracie

Tyto manipulace měly hluboké sociální a politické následky. Národ byl rozdělen na masy zchudlého obyvatelstva a úzký kruh bohatých. Ne pouze bohatých, ale nepředstavitelně a nehorázně bohatých. Lidé, kteří do té doby neměli žádné výraznější úspory, se svým majetkem dostali na úroveň nejbohatších světových rodů, těch, jejichž bohatství se formovalo po desítky let a dokonce po celá staletí.

Výsledkem grandiózního rozdělení majetku a toho, že úzká skupina lidí přišla k nehorázným penězům, byla změna politického systému. Za část peněz si boháči nakoupili bydlení v Londýně, přepychové jachty, starožitnosti a milenky. Ale to byla pouze zanedbatelná část jejich kořisti. Bylo naivní myslet si, že peníze oligarchů nezačnou proudit do politiky. Vždyť získané vlastnictví bylo třeba legitimizovat. A tak peníze začaly téct do politiky. Tím ničily podstatu demokracie, za kterou bojovali, odcházeli do disentu nebo byli zavíráni do psychiatrických léčeben nejlepší lidé Ruska. Za tyto peníze byli kupováni politici a gubernátoři, jejich pomocí korumpovali poslance a soudce. Za tyto peníze vznikala mediální impéria jako například televizní impérium Gusinského s názvem NTV nebo 1. kanál Berezovského. Tyto peníze prakticky zahubily svobodu tisku, která vznikla v prvních letech Jelcinovy vlády. Za tyto peníze parlament odsouhlasil zákony, které dodnes ochraňují zájmy oligarchů. Na jejich bohatství se například nevztahuje daň, která platí pro všechny majetné v Evropě.

V období vlády V. Putina (v tzv. putinské desetiletce) se podařilo situaci částečně narovnat. Vysoké ceny za nerostné suroviny umožnily zvýšit průměrný plat 5-6x. Státní rozpočet překypoval penězi, což umožnilo ovázat nejbolestivější rány. Byly zvýšeny důchody, vzrostly přídavky pro matky s více dětmi, podpora pro veterány a invalidy. A lidé začali zapomínat na urážku. Nenávist k oligarchům pohasla, snížila se míra kritiky B. Jelcina, který položil základy současného režimu. Popularita mladých dynamických a ve všech ohledech přijatelných lídrů vzbuzovala sociální a politický optimismus. Už se zdálo, že pohoda bude trvat dlouhé roky. Oligarchové pochopili, že s mocí se dá vycházet po dobrém. Dokonce i komunisté, kteří ještě před pár lety působili rozhněvaným dojmem, si koupili drahé obleky a mercedesy, začali si říkat „konstruktivní opozice“ a stali se v podstatě částí systému.

Jak nudně začalo být na Rusi! Za desetiletí finančního uvolnění v podmínkách pivní hojnosti za sladkého zpěvu populární hudby národ ztratil třídní nenávist. Čím dál tím méně se ozývaly nadávky jako „prichvatizace“, „banditský kapitalismus“, „zvůle oligarchů“, „semibankéřtina“.

Jak nudně začalo být na Rusi! Za desetiletí finančního uvolnění v podmínkách pivní hojnosti za sladkého zpěvu populární hudby národ ztratil třídní nenávist. Čím dál tím méně se ozývaly nadávky jako „prichvatizace“, „banditský kapitalismus“, „zvůle oligarchů“, „semibankéřtina“. Na jachty Abramoviče a sbory Prochorovových společnic se začalo pohlížet jako na něco sice nehorázného, ale zábavného. Nedávní „šakalové prichvatizace“ se stali zajíčky, naučili se vrtět ocasem a začali se zajímat o sportovní sponzoring. Oligarchové jsou teď nazýváni „kapitány businessu“ a „lokomotivami rozvoje“. Jinými slovy, národ se natolik smířil s blahobytem, že hlavní událostí se roku se stal konkurz Eurovize a nejdůležitější představitele státu si lidé začali plést se zpěváky Dimou Bilanem a Ksenií Sobčakovou.

Ale nastoupila krize. A co jsme viděli? Přehlídku solidarity? Ani omylem, jak by řekl J. Gajdar. Národ si musel začít utahovat opasky a oligarchové opět čerpali peníze ze státního rozpočtu. A dokonce začali vydírat stát. Pokud stát nezaplatí jejich dluhy, převedou svůj majetek do zahraničí. Oligarchové začali prosazovat zákony, které jim umožní vyhnout se placení dluhů. Iniciátorem je O. Deripaska, jehož společnosti dluží státu 25 miliard rublů. Současně s touto iniciativou se protlačuje myšlenka zákona o znárodnění zkrachovalých podniků. Podstata tkví v tom, že oligarchové chtějí získat společnosti za nízké ceny, ale „vrátit lidu“ je chtějí za tržní cenu, tedy za miliardy. Plán na vyvedení Ruska z krize se tak obrací v „plán spasení oligarchů“. Ale přitom nikdo neslyšel o tom, že by sami oligarchové začali hromadně prodávat své nemovitosti v zahraničí, jachty a soukromá letadla. Taková je jejich solidarita s lidmi! Kupředu, Rusko!

Vjačeslav Kostikov

Argumenty i fakty, Mezinárodní vydání № 37, 2009

Socialismus. Socialismus?

Erazim Kohák

Kdysi v dávnověku pozdních šedesátých let nadepsal Jan Patočka svoji polemiku s Ivanem Svitákem pádnou větou – *Je dobré vědět, o čem je řeč* [*LtN* 3/1967]. Jenže je to vůbec možné u slova tak zprofanovaného, jako je socialismus? Sotva. Přesto potřebujeme jasné pojetí myšlenky, které se domáhá skutečnost doby.

Snad jediná schůdná cesta je filosofická. Dejme stranou – či do závorek – úsilí o popisnou taxonomii všech jevů, které jsme tu a tam, tehdy či onehdy označili slovem socialismus. Pak začněme jako *věčný začátečník* Edmund Husserl, jako bychom *to slovo* nikdy neslyšeli: zaměřme svůj pohled na strukturu smyslu prožívané skutečnosti, ze které vyrůstá potřeba slova.

Východiskem nám budiž osvícenství a jeho nejvýraznější politický projev, Velká francouzská revoluce. Evropa prožívala osvícenství a demokratické revoluce té doby především jako vzpouru proti odvěké nadvládě tradice a návyku ve věcech lidských. Středověk totiž opravdu věřil, že *co všemi, vždy a všude věříno bylo, toť zajisté Pravda i vůle boží jest.* A co už bylo víc posvěcené tradicí a návykem než společenské uspořádání rabů a pánů?

Jenže představa, že jeden má být *z boží vůle* pán a jiný rab, se příčí jak zdravému rozumu, tak ušlechtilému cítění – a právě ty považovali osvícenci za nejvyšší instanci v otázkách pravdy a dobra. Odtud osvícenské přesvědčení, že lidé si jsou přirozeně rovni. To přece *dá rozum*, tak to *cítíme.* Odtud pak dále velká revoluce ve jménu *svobody, rovnosti a bratrství*. Z těch tří, jak poukazuje Hannah Arendtová, je rovnost základem jak svobody, tak bratrství. Tolik jasné světlo osvícenství.

Bohužel jasné světlo vrhá i ostrý stín. Ostrým stínem demokratické revoluce byla atomizace společnosti. Jistě, tradiční hierarchické uspořádání dovedlo být nespravedlivé a kruté. Zajišťovalo však každému osobní totožnost, určenou náhodou narození ve společenském tkanivu vesnice, ať už jako chudák či jako pán. Poskytovalo také základní sociální zajištění. Od lidí lépe postavených tradice očekávala péči o bědné v bídě či v nemoci, stejně jako od rodiny. Praxe byla často bezohledná a krutá, avšak návyk utěšoval.

Odmítnutím návyku a tradice demokratická revoluce jedince nejen osvobodila, nýbrž také připravila o určitou – byť nespravedlivou a krutou – jistotu osobní totožnosti a sociálního zajištění. Leč neříkejme tomu *stín*. Řekněme, že demokratická revoluce vytvořila sociální *dluh.* Vyčleněným jedincům zůstala demokracie dlužna řešení sdílené totožnosti i sociálního zajištění, které již nezajišťoval ani návyk, ani tradice.

Jenže představa, že jeden má být z boží vůle pán a jiný rab, se příčí jak zdravému rozumu, tak ušlechtilému cítění – a právě ty považovali osvícenci za nejvyšší instanci v otázkách pravdy a dobra.

Tu vzniká potřeba *sociálna*, společných řešení sdílených problémů. Co kdysi zajišťovala rodina, vesnice či kníže pán a co nezvládnou ojedinělí jedinci, za to potřebuje přijmout odpovědnost společnost. Snad na venkovské samotě si mohl každý vykopat svou studnu (a nezapomeňme žumpu!) a jak dobře kopal, tak dobře žil. Snad mohl spolehnout na rodinu v nouzi, nemoci a stáří a na knížete pána a jeho drába, aby mu zajistili osobní bezpečnost.

Ve vysoce propojené městské společnosti, která se snaží být zároveň demokratická a individualistická, zajištění bezpečnosti, zdravotní péče (včetně hygienické likvidace odpadu), sociální zajištění, přístup ke zdravotní péči či ke vzdělání přesahují možnosti jedince. Byť to politická demokracie nebývá ochotna uznat, stávají se společnou odpovědností.

Odtud dluh demokracie a pověstná *otázka sociální*, kterou marně řešilo 19. století. Většina filosofů i politiků 19. století chápala demokracii čistě jako otázku politického uspořádání a zcela přehlížela její sociální rozměr. Aby vyřešila *otázku sociální* – tedy otázku péče o společné potřeby ve společnosti, kde *není pánů* – demokracie se potřebovala stát *sociální*.

O to usilovalo tehdejší sociálně demokratické hnutí. Jenže to zcela přehlédlo druhý dluh demokracie, tehdy označovaný jako *otázka národnostní.* To označení je zavádějící. O národnost šlo až odvozeně. Nejzásadněji šlo o sebevědomí osobní totožnosti, o sebedůvěru vlastní platnosti. Tu lidé čerpají ze sociálního zapojení, z umístění v sociální tkáni. Jenže demokratická revoluce jedince osvobozením odpojila a ze společnosti vytvořila dav osamělých jedinců.

Z otázky osobní totožnosti se stala *otázka národnostní* zcela pochopitelně. Kulturní či „národní" sounáležitost poskytuje jedinci nejdostupnější náhradu za ztracené – a nelitované – zařazení ve struktuře tradice a návyku. Ze základní kulturní potřeby se tak stala potřeba politická: příslušnost k určitému etnickému celku se stala nejzákladnější oporou osobní sebedůvěry. Jsem někdo, protože jsem Francouz, potažmo Němec či Čech. Protože demokracie nesplatila dluh

Socialismus?!?

na osobní totožnosti, vytvořila prostor pro nárůst nacionalismu.

Ač to tehdy mimo rakouské austromarxisty málokdo zaznamenal, tím vzniká krize *státu českých zemí*. Ty tehdy nebyly etnicky jen české s německou menšinou. Byly české a německé, s dvojím tradičním obyvatelstvem. Pokud byla otázka etnické příslušnosti otázkou kulturní, nevedla ke krizi státu. K tomu dochází, když se etnická příslušnost stává základem osobního bytí a nebytí a mezi osamocenými jedinci vzniká přesvědčení, že bez politických nároků etnické totožnosti ztrácí život smysl.

Nesplacený dluh demokracie, tedy neřešená *otázka sociální* a *otázka „národnostní"* – otázka osobní sebedůvěry – bezprostředně podmínil pověstnou *krizi demokracie* v údobí dvou světových válek. Byla to výrazně krize *sociálního rozměru demokracie*, jejího selhání v řešení dvou postranních otázek demokratického osvobození jedince, *otázky společných potřeb* a *otázky osobní totožnosti*, či dobovým pojmoslovím, *otázky sociální* a *otázky národnostní*.

Podobně po období válek představoval historický úspěch evropské demokracie v druhém půlstoletí především triumf *sociálního rozměru* demokracie. Evropská demokracie tu překonala své úzkoprse politické pojetí a cílevědomě se ujala řešení *otázky sociální* a *otázky národnostní* budováním sociálního státu a Evropské unie. Demokratická společnost tu konečně přejímá odpovědnost za *sociálno* – za otázky, které přesahují schopnosti osamělých jedinců.

Nebyl to triumf snadný, a nejen proto, že fašismus využil neřešenou otázku osobní totožnosti k popření ideálů svobody a rovnosti. Nebylo to jen proto, že nacismus využil neřešené otázky osobní a sociální k zestátnění revoluce, a dokonce ani proto, že Stalin s Rooseveltem se údajně na Jaltě dohodli na poválečném rozdělení Evropy.

Kořen je hlubší, v neřešené otázce sociálního rozměru demokracie. Ano, společnost potřebuje přijmout odpovědnost za společnou problematiku soužití, jenže jakým nástrojem? Vysloužilý kavalerista Lasalle za jediný nástroj společnosti považoval stát. Lenin se Stalinem mu dali za pravdu. Komunismus ve dvacátém století představoval zestátnění sociální demokracie.

Oproti Lasallovi odboráři na sjezdu v Eisenachu doporučovali v zásadě společenské prostředky – odbory, družstevnictví, to, co dnes označujeme jako neziskové podnikání či společnosti veřejné služby (či ošklivým germanismem, „veřejnoprávní"). Karl Liebknecht předvídal, že poslední bitva o demokracii se vybojuje pod hesly „*Hie, Sozialdemokratie! Hie, Staatsozialismus!*".

Demokracie vyžaduje k životu sociální odpovědnost. Dnes pro ni nemáme jméno – slovo socialismus padlo ve studené válce. Jenže ideál, který kdysi označovalo, dál potřebujeme.

Měl pravdu, ostatně jako obvykle. Ve světovém rámci velmocenského zápolení byla studená válka v Evropě bitvou o demokracii pod hesly sociálního rozměru demokracie a státního socialismu, jen s tím rozdílem, že to, co Liebknecht označoval jako *Staatsocialismus*, přejmenoval Leonid Brežněv na *reálný socialismus*. Starý sýr v novém balení.

Ironií dějin se tak obětí vítězné poslední bitvy o sociální demokracii stalo slovo *socialismus*. *Myšlenka* socialismu – společenské odpovědnosti za společné potřeby jedinců, jak si ji představovali odboráři v Eisenachu či u nás U Kaštanu – slavila svůj triumf vítězstvím sociálně odpovědné demokracie ve studené válce. *Slovo* socialismus se stalo jednou z obětí tohoto zápolení – padlým neznámým vojínem studené války.

Snad proto po velikém úspěchu poválečného půlstoletí se střetáváme s náznaky nové *krize demokracie*. Evropská unie sociálních států předznamenala řešení otázky sociální i národnostní. Jenže Evropská unie zůstává nedotažená. Bez možnosti celoevropského zdaňování právnických osob dochází mezi členskými státy k podbízení snižováním daní. Tím se drolí finanční základna sociálního státu, vyrovnávané sociálními škrty až po krácení krizové podpory v nezaměstnanosti. Jenže těžko si udržet pocit vlastní platnosti v bídě. Tak se znovu otvírá otázka osobní důstojnosti – a s ní otázka národnostní. Dnes nemůžeme vyloučit novou *krizi demokracie*, přímo odvozenou z rozkladu sociálního rozměru evropské demokracie.

Sociálně nezodpovědná, čistě politicky pojatá demokracie, jak ji dnes prosazují američtí neoliberálové (potažmo neokonservativci) a jejich evropští žáci, není životaschopná v Americe, ani v Evropě. Může být nanejvýš přechodným stadiem krize na cestě k neonacismu (potažmo neofašismu). Demokracie vyžaduje k životu sociální odpovědnost. Dnes pro ni nemáme jméno – slovo *socialismus* padlo ve studené válce. Jenže ideál, který kdysi označovalo, dál potřebujeme. Jsme schopní jej podržet i beze slova? ■

Filozof Erazim Kohák je vědecký pracovník Centra globálních studií AV ČR a přednáší na Filozofické fakultě univerzity Karlovy. V letech 1948–1989 žil v exilu.

Socialisté v dnešní Evropě

Rudolf Kučera

Krize socialistické identity

Socialisté zůstávají stále druhým nejsilnějším politickým uskupením v Evropě. Nejsilnější postavení mají v Německu, pak v Itálii a Španělsku. Vládnou například ve Velké Británii, Španělsku či Řecku. Nicméně poměrně výrazná porážka německé sociální demokracie v nedávných volbách, očekávané vítězství konzervativců v příštím roce ve Velké Británii, pravicové vlády ve Francii a Itálii, když uvedu jen ty největší západoevropské země, to vše už ukazuje na jistý trend. Jde o to, že podle očekávání měly světová hospodářská a finanční krize spíš posílit socialistické strany, které hájí nebo mají hájit principy sociální spravedlnosti a vyspělý sociální systém. Proč se tak nestalo? Zanedbali socialisté v západní Evropě něco ze svých tradičních programů? Odpovědí na tuto a další otázky je jistě celá řada. Pokusím se naznačit jen některé. Zaprvé, socialisté v dnešní Unii hlavně trpí, obecně řečeno, krizí identity. Nejsou si zcela jisti, co vlastně patří k moderní sociální demokracii, co mají hájit přes všechny změny ve světě a co mohou reformovat.

Amorální krajní levice

Jednou z jejich hlavních starostí je vztah ke komunistické levici. Je totiž do značné míry schizofrenní. Programově jsou si obě levicové strany v mnoha věcech blízké, mnoho dnešních představitelů sociální demokracie bylo dříve na krajní levici a hodně dnešních představitelů této levice bylo dříve sociálními demokraty. Příklady za všechny: vůdčí postava strany Die Linke Oskar Lafontaine byl kdysi významným představitelem SPD a bývalý kancléř za SPD Schröder patřil v mládí ke krajní levici. Většina sociálních demokratů by se dnes, a to zvláště tváří v tvář úspěchům pravice, klidně spojila s krajní levicí, a to i na vládní úrovni. Jenže vědí, nebo alespoň tuší, že na tento druh spolupráce téměř vždy sociální demokraté doplatí. Nejsou totiž tak bezskrupolózní a bezzásadoví machiavellisté jako krajní levice. Ta téměř nikdy nedrží slovo, protože stále taktizuje a má v sobě cosi psychologicky nezdravého, což patrně vyplývá z vědomí, že ji většina společnosti nesnáší a bojí se jí. Historické zkušenosti prostě mluví proti komunistickým a postkomunistickým stranám a ty se této zátěže nedokáží zbavit. Je to jako balvan, který za sebou táhnou, mohou sice v té které zemi dosáhnout přechodných úspěchů, ale jen do té doby, než se znovu oživí ve vědomí veřejnosti neblahá minulost. Není to úplně spravedlivé, protože jde o stalinskou éru, ale na druhou stranu je zjevné, že po zániku stalinismu zůstaly stále živé jisté bolševické stereotypy jednání a chování. Obecně řečeno, ve stranách krajní levice chybí morální principy, které by byly přijatelné většinou veřejnosti. Vyhovují jen její části, která je v situaci, že už nemůže moc ztratit. Sociální demokraté jsou naopak tradiční součástí politického spektra Evropy a jejich existence byla vždy založena na jistých obecně sdílených hodnotách. Vyspělé sociální zákonodárství je dokonce specifickým znakem Evropy na rozdíl od jiných kontinentů. Nebylo sice dílem jen socialistů, někdy dokonce více lidí, jako byl kancléř Bismarck, ale politicky patří do socialistického portfolia. Problémem vztahu socialistů a krajní levice je pak to, že levice tyto otázky přehání, exponuje je do krajnosti a má k nim jakýsi až hysterický vztah. Příkladem může být mimořádně velké zdanění majetnějších lidí. Proti progresivnímu zdanění nelze nic namítat, ale tyto jakési milionářské dávky jsou plodem pouze komunistické ideologie. Nemají ani finanční ani jiný efekt, slouží pouze k získání potlesku těch malých vrstev lidí, kteří závidí všechno všem, kdo něco mají. Jako by majetek sám o sobě byl krádež. Toto nadbíhání lidem, kteří nemají žádné schopnosti si vydělat sami na sebe a své rodiny, je ubohé.

Proti progresivnímu zdanění nelze nic namítat, ale milionářské dávky jsou plodem pouze komunistické ideologie.

Asociální část české pravice

Na druhou stranu je zjevné, že část pravice nemá žádné sociální cítění a mnohé výroky některých představitelů české pravice byly jakoby z učebnice psychologie asociálů. Podle nich by se každý měl postarat sám o sebe a jakékoli city solidarity k těm, kdo se nemohou plně a úspěšně o sobe postarat, by měl potlačit. Jako by ženy, staří lidé či nemocní ztráceli na své lidské hodnotě a společnosti úspěšných ujídali z jejího koláče, který si upekla. Pravice na západě Evropy taková není, naprostá většina křesťansko-demokratických stran vyznává koncepci soci-

álně tržního hospodářství, mezi jejíž autory patřil například Ludwig Erhard. Ten vždy razil heslo, blahobyt pro všechny, což znamená, že z hospodářského rozvoje mají mít prospěch všichni, samozřejmě ne rovnostářský, ale podle schopností a výkonu a pak podle sociální potřebnosti. Toto heslo v českém vydání by asi znělo, nejprve blahobyt pro nás a pak podle stavu státní pokladny pro ostatní ve společnosti.

Absence levicových elit

Vraťme se však k problémům západoevropských socialistů. Začnu u toho, že v dnešní politice hrají významnou roli politické osobnosti, jejich profil a schopnosti přesvědčit veřejnost, že jsou těmi správnými vůdci v době špatného počasí. Nemusí ani disponovat velkými programy na zlepšení situace, stačí, když se prezentují jako někdo, kdo umí zvládnout cokoli, ze všeho najít nějaké východisko. Když se podíváme na Německo, můžeme říct, že kancléřka Merkelová poslední volby vyhrála právě proto, že se jeví jako někdo, kdo má vnitřní stabilitu, vytrvalost a chytrost, díky nimž se nepouští do žádných experimentů, ale ani větších reforem. Odpovídá to převažující náladě ve veřejnosti, že se současná nepříjemná situace musí nějak přečkat, hlavní je, aby se krize příliš nedotkla existujících úspor. Německá sociální demokracie pak volby prohrála, protože stále měnila své vedoucí představitele a jevila se jako tápající a nervózní strana. Jednou byli socialisté v depresi, podruhé vyhlašovali, že přijde zvrat a oni volby vyhrají, jednou se přikláněli k radikální levici, straně Die Linke, podruhé deklarovali, že s nimi nechtějí mít nic společného. Mluvili občas o reformách, což jim na důvěře také nepřidalo, protože většina pragmaticky smýšlejících lidí už dnes ví, že každá sebelepší reforma může mít velmi špatné dopady na většinu obyvatel. Proto když slyší slovo reforma, sahají si instinktivně na peněženky.

Čas sociálních demokratů v západní Evropě zase přijde, ale až poté, co přejde krize.

Racionální voliči

Často se uvádí, že v dobách krize většina lidí očekává všechna řešení od státu a spoléhají se na jeho přerozdělovací a pečovatelské aktivity. Dnes se ukazuje, že to je pravda jen zčásti a situace se liší země od země. V Česku to například podle mého názoru platí, a proto má sociální demokracie velkou šanci vyhrát volby, i když se ji ostatní strany snaží předstihnout v populistických slibech. V Německu už nikdo v nějaké sliby státu příliš nevěří a většina si uvědomuje, že hlavní je, aby stát příliš neutrácel, nezadlužoval se a nechal občany, aby si poradili sami. Je to samozřejmě iluze, protože mohutný sociální systém, jenž v Německu existuje, si lidé už ani příliš neuvědomují a někdy se chovají jako malé děti, které si sebevědomě vykračují po světě a nevnímají, že je na každém kroku hlídá starostlivá rodičovská ruka. Podle posledních průzkumů veřejného mínění věří dvě třetiny občanů, že černo-žlutá vláda, tedy vláda CDU, CSU a Liberálů, má největší kompetenci postarat se o nový hospodářský růst, ačkoli by mohli vědět, že nový hospodářský růst příliš na vládě nezáleží, protože je v globalizovaném světě příliš závislý na trendech ve světě. Na vládě závisí také, především na její daňové a výdajové politice, ale jen zprostředkovaně a rámcově. Většina občanů pak nevěří, že budoucí německá vládní koalice bude schopná zajišťovat sociální spravedlnost, a přesto jí dala důvěru. Svědčí to o poměrně zajímavé okolnosti, že totiž lidem jde spíše o znovuobnovení hospodářského růstu než například o typicky české kramářství okolo sociálních dávek, které se jednou, slovy tehdejšího ministra Kalouska, štědře rozdávají „našim maminkám" a podruhé se jim zase z rukou vyrvou. Se zdůvodněním, že ať se tedy řekne, kde na to má stát brát. V Německu si větší daňovou reformu přeje pouze každý třetí občan, nanejvýš menší daňové korektury. Jinými slovy, v posledních volbách v Německu zvítězil pragmatismus voličů, zabarvený několika iluzemi o povaze vládních činitelů, a sociální demokracie prohrála proto, že je to strana, která se ve své existenci prostě neobejde bez větších vizí, bez ideologie a určitého nadšení. A pokud to nedokáže ve společnosti probudit, snadno ji porazí trio Merkelová, Westerwelle a zu Guttenberg.

Naprostá většina křesťansko-demokratických stran vyznává koncepci sociálně tržního hospodářství.

Vize krizi neřeší

Pro neúspěchy socialistických stran v jiných západoevropských zemích existují pochopitelně zase jiné důvody, ale jedno mají společné: v dnešní Evropě, zasažené krizí, se nenosí velké vize a projekty do budoucnosti. Určující jsou běžné starosti občanů a jejich preference těm, kdo se jako francouzský prezident autoritativně pokouší hlavně omezit rozsah způsobených ztrát a škod a netváří se přitom jako mučedníci. Čas sociálních demokratů v západní Evropě zase přijde, ale až poté, co přejde krize, lidem se začne dařit lépe a budou mít zase náladu na vizionáře a reformátory. Socialisté zatím nedokáží přesvědčit, že mohou významně pomoci při obnově hospodářského růstu. Není to totiž jen otázka hospodářská, ale také psychologická, souvisí s obnovou důvěry ve společnosti. A to zatím v Evropě nedokáže nikdo. ■

Problémem vztahu socialistů a krajní levice je pak to, že levice tyto otázky přehání a má k nim jakýsi až hysterický vztah.

Autor je politolog a šéfredaktorem revue Střední Evropy. Zabývá se problematikou teorie demokracie, historií střední Evropy a evropským nacionalismem.

Další čtení

R.J. Dalton, M.P. Wattenberg, (ed.) 2002. Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies. Oxford: Oxford University Press.

M.S. Lipset, S. Rokkan, 1991. Cleavage Structure, Party Systems, and Voter Alignments. In P. Mair (ed.). The West European Party Systems. Oxford: Oxford University Press.

G. Sartori, 1976. Parties and Party Systems: A framework for analysis. Cambridge: Cambridge University Press.

S.B. Wolinetz, 2002. Beyond the Catch-All Party: Approaches to the Study of Parties and Party Organisation in Contemporary Democracies.

R. Gunther, J.R. Montero, J. Linz,. Political Parties. Old Concepts and New Challenges. Oxford: Oxford University Press.

KNIHKUPECTVÍ ACADEMIA

PRAHA
Václavské nám. 34
Národní 7
Na Florenci 3

BRNO
Nám. Svobody 13

OSTRAVA
Zámecká 2

NABÍZÍME
široký sortiment – prodej
vstupenek přes Ticketpro
– slevy na karty ISIC
– dárkové knižní poukázky

Každý měsíc Vám představujeme vybrané edice nebo autory. Přijďte se podívat a využít možnosti nakoupit kvalitní knihy za výhodné ceny.

www.academia.cz

Německá levice na rozcestí

Ivan Štern

Po volbách v září 2009 připustil spolupředseda poslanecké frakce německé postkomunistické Levice (Die Linke) Gregor Gysi, že se blíží doba, kdy bude možná spolupráce mezi oběma rozhodujícími levicovými stranami – sociální demokracií a levicí. Kladl si ale jednu podmínku – německá sociální demokracie se musí vrátit zpět z vandru, z krajiny liberalismu a opět se „sociálně zdemokratizovat". Jejím nedostatečným důrazem na otázky sociální a nedostatečnou sociální vnímavostí zdůvodnil i její porážku ve volbách v září 2009. Ozvěnou mu nebylo odmítnutí z řad sociálních demokratů (zejména těch levicověji orientovaných) v duchu, „s komouši nemluvíme", ale přitakání pod podmínkou, že Levice na oplátku ke všem svým sociálním slibům přidá i způsob, jak je chce zaplatit, anebo ať na ně raději zapomene, a že začne praktikovat důvěryhodnou zahraniční politiku a přestane se negativně vymezovat vůči Evropské unii a vůči Severoatlantickému společenství. Jinak řečeno, prodělá proměnu, kterou má sociální demokracie za sebou už od sjezdu v Bad Godesbergu v roce 1959. Tehdy se definitivně odřekla marxistické ideologie a přihlásila se jednoznačně k duchovním hodnotám Západu.

Nedotažená reforma postkomunistů

V 70. letech minulého století Wolf Biermann, básník a významný kritik komunistického režimu v NDR (jak sám řekl v rozhovoru pro Deutschlandfunk u příležitosti svých 70. narozenin v roce 2006) očekával, že i uvnitř SED (obdoby komunistické strany) je „nějaký Dubček", který v sobě obsahuje naději na reformu a demokratizaci společnosti. Když ho východoněmecký režim v roce 1976 zbavil občanství a donutil zůstat na Západě, pochopil, že žádný Dubček v SED nebyl, ale ani nikdy nebude. Ukázalo se to nakonec i v roce 1989, kdy se strana rozpadla a na jejích troskách se pokoušela o novu politickou kariéru Strana demokratického socialismu (PDS). Tvář PDS propůjčili profesor na filmové fakultě Lothar Bisky a advokát Gregor Gysi a strana měla evokovat cosi na způsob „Pražského jara". Ve skutečnosti nabídla pouze prostor méně zkompromitovaným a pragmatickým politikům rozpadlého komunistického režimu. Vyprázdněná politika obou politiků v podstatě konvenovala jen lidem, kteří chodili volit z protestu. Pádem NDR nic nezískali, zato ztratili svá dosavadní privilegia. Šlo o vysoké státní úředníky, akademické funkcionáře, lépe postavené zaměstnance justice. V důsledku sjednocení Německa svá postavení ztratili a v nově budované veřejné správě je nahradili západní Němci. Demokratický socialismus byl jen dutou floskulí, kterou PDS vyplňovala sociálním populismem. Druhý dech straně nabídly až popudlivá reakce východních Němců na sociální reformy (Agenda 2010) socialistického kancléře Gerharda Schrödera a v této souvislosti účinná pomoc ze strany zběhlého sociálního demokrata Oskara Lafontaina. V roce 2004 ve východoněmeckých městech na demonstracích, pořádaných na protest proti zaváděným reformám, burcoval lid proti socialistické vládě.

Postava Oskara Lafontaina je v jistém smyslu klíč k pochopení, proč se současné socialistické hnutí nachází v krizi (a to nejen v Německu, vůbec v Evropě).

Zdaněné sjednocení

Opravdu autentickou levici na východě Německa představovaly opoziční skupiny mírových a ekologických aktivistů. Svoji činnost zpravidla rozvíjely pod ochranou tamější protestantské církve. Příznačné je, že obnovená sociální demokracie v NDR byla založena ve vesnici Schwante nedaleko Berlína na evangelické faře v říjnu 1989. Zakladateli byli evangeličtí teologové Marcus Meckel a Martin Gutzeit. Myšlenkou obnovit sociální demokracii se oba intenzivně zabývali už od dubna toho roku. V září 1990 se nová sociální demokracie, která si od počátku začala říkat SPD, aby tak dala najevo sounáležitost se sociální demokracií v západním Německu, spojila se svojí západní sestrou. Společně šly do voleb, ve kterých se nerozhodovalo jen o obsazení poslaneckých míst, ale také o sjednocení Německa. Sjednocení bylo hlavním volebním tématem.

Na rozdíl od křesťanských demokratů kancléře Kohla sociální demokracie vcelku správně poukazovala na sku-

tečnost, že sjednocení nebude zadarmo a že povede ke zvyšování daní. V tom se shodovali pozdější protivníci, tehdy však spojenci, předseda sociální demokracie Oskar Lafontaine a saskoanhaltský zemský ministerský předseda, pozdější spolkový kancléř Gerhard Schröder. I když se křesťanská konkurence zapřísahala, že tomu tak nebude, nakonec Kohlova vláda krátce po zvolení daně na Západě zvedla o tak zvaný solidarizační příplatek, určený na rozvoj nových spolkových zemí. Z pohled nálad v německé veřejnosti (východoněmecké zvláště) sociální demokracie zvolila nešťastnou taktiku. Strana si vysloužila pověst seskupení, které nepřeje německému sjednocení. Tento dojem o trochu vylepšoval způsob argumentace východoněmecké sociální demokracie: východní Němce upozorňovala, že sjednocení si nejprve musejí tvrdě odpracovat, má-li proběhnout jako spojení rovného s rovným, a že v opačném případě euforie ze sjednocení se může východní Němcům proměnit v trvalé trauma. V tom nakonec měli pravdu. Platné jim to však nijak nebylo.

Levice opustila své poslání na politickou scénu vnášet vize budoucnosti.

Odložená reforma sociálního státu

Západní Německo na konci osmdesátých let potřebovalo reformu dosavadního pojetí sociálního státu jako sůl. Vyznačoval se značnou atrofií, byl příliš velkorysý, až marnotratný, zejména nikoho nevedl k tomu, aby si nakonec po získané pomoci pomohl sám, nebral v potaz otázku zdravotní péče, ani v problematiku zabezpečení lidí ve stáří, že trvale roste podíl starších lidí a rodí se lidí čím dál méně a že se tento trend začal ukazovat jako trvalý. Dosavadní způsob praktikování sociálního státu se začal jevit jako neufinancovatelný z vlastních zdrojů a hrozil, pokud by v této podobě měl trvat dál, rizikem soustavného zadlužování veřejných financí.

Sjednocení Německa poskytlo Kohlově vládě záminku tuto nepříjemnou záležitost odsunout stranou s odkazem na priority spojené se sjednocením. Problém sociálního státu tak nebyl další celé jedno desetiletí řešen. Nevěnovala se mu ani první rudo–zelená vláda kancléře Schrödera.

Až astronomicky narůstající zadlužení veřejných financí počátkem nového století, v této souvislosti zdvižený výhrůžný Evropské unie, růst nezaměstnanosti (hlavně v nových spolkových zemích – v bývalé NDR), neschopnost úřadů práce poradit si s palčivou otázkou dlouhodo-

Oskar Lafontaine v roce 1995.

Foto: ČTK

bě nezaměstnaných levicovou rudo–zelenou vládu přinutilo začít intenzivně pracovat na potřebných reformách. Nakonec dostaly souhrnný název Agenda 2010. My známe z nich jen tu, která nese název Hartz IV., zaměřenou na problém dlouhodobé nezaměstnanosti. Stala se rozbuškou k sociálním nepokojům hlavně ve východním Německu v roce 2004, které bohatě přiživovali postkomunisté z PDS a jim na pomoc přispěchavší Oskar Lafontaine.

Evropská krize socialismu

Postava Oskara Lafontaina je v jistém smyslu klíč k pochopení, proč se současné socialistické hnutí nachází v krizi (a to nejen v Německu, vůbec v Evropě). Lafontaine dlouholetý sárský ministerský předseda, předseda sociální demokracie v 90. letech a ministr financí v první Schröderově vládě symbolizoval tradiční a tradicionalistickou sociálně demokratickou politiku, orientovanou na lidi práce, na průmyslové dělnictvo. Časy se ale měnily a s nimi i skladba společnosti. Průmyslové dělnictvo rozvojem technologií, automatizací a robotizací výroby začalo zanikat. Pokud si sociální demokracie chtěla nadále udržet ráz všelidové strany, musela politickou nabídku rozšířit a adresovat i jiným sociálním skupinám, především rozvíjející se střední třídě. Sociální demokracie se musela začít učit zpracovávat i témata, která nejsou výlučně kolektivistická. Jednoduše přestalo stačit zabývat se podmínkami pro kolektivní vyjednávání, otázkou minimální mzdy, problematikou spolurozhodování zaměstnanců v podnicích. Nastal čas rozvzpomenout se na základní maximu socialistického hnutí: cílem úsilí o solidaritu a sociální spravedlnost ve společnosti je svoboda jednotlivce.

Gerhard Schröder spolu s britským labouristou Tony Blairem, inspirováni anglickým sociálním myslitelem Anthony Giddensem, v té době vypracovali nový koncept socialistické politiky pro 21. století. Nazvali ho Třetí cestou. Ve své podstatě představuje liberálněji pojatý, od 50. let uplatňovaný koncept sociálně tržního hospodářství. Na jedné straně svobodný, konkurenční trh a na druhé straně sociální stát, který má za úkol zpátky do rovnováhy uvádět nerovnosti, produkované tržní ekonomikou. Tentokrát však v duchu zásady: „pomůžeme ti, aby sis nakonec pomohl sám“ (Vorsorge, statt Fürsorge). Teoretický koncept Třetí cesty Gerhard Schröder nakonec vtělil do reformy sociálního státu, kterou po volbách v roce 2002 předložil Spolkovému sněmu a nazval Agendou 2010. Byl to definitivní odchod od tradicionalistické sociálně demokratické politiky. Představoval jeden z klíčových důvodů, proč Oskar Lafontaine složil v první Schröderově vládě funkci ministra financí a vzápětí opustil sociální demokracii vůbec.

Postavení sociálních demokratů v dnešním politickém světě vyjadřuje v podstatě jeho obecnou bídu.

Agenda 2010, především její část Hartz IV., která si položila za cíl pohnout problémem dlouhodobé nezaměstnanosti, tudíž i nezaměstnanosti vůbec (v té době mělo Německo navzdory hospodářskému růstu o dva miliony nezaměstnaných více, než jich má nyní, v době probíhající hospodářské krize), nejvíce pohněvala obyvatele východního Německa. Právě východní Německo bylo nejvíce postihováno zdrcující a chronickou nezaměstnaností v důsledku privatizace, restrukturalizace tamějšího průmyslu a odchodem německých investorů do jiných postkomunistických zemí. Zatímco se v Německu nezaměstnanost tehdy pohybovala průměrně kolem 8%, na východě, v zemích jako Meklenbursko nebo v některých oblastech Braniborska či Lužice, nezaměstnanost dosahovala 20 až 25%. Příčiny neutěšeného stavu, že se na východě celá německá města začala vylidňovat, že mladí lidé prchali na perspektivnější Západ a východní Německo začalo beznadějně stárnout, byly v zásadě dvě: často nešetrně naplňovaná privatizační politika v 90. letech a absence, v lepším případě chabá a zbyrokratizovaná podpora rozvoje drobného a středního podnikatelského stavu (zanikli i ti drobní soukromníci, kteří přežili komunismus).

Agenda 2010 – celoněmecká radikální levice

Po výtce rozumná reforma boje státu proti nezaměstnanosti, která měla vést nezaměstnané k usilovnějšímu hledání práce a která nabízela podnikatelům možnost zaměstnávat i jen na část úvazku s tím, že takto zaměstnaným stát příjem dorovnával z peněz, které by jim jinak platil jako podporu a prodělával by na tom, se stala ve východním Německu sociální rozbuškou, vedoucí k masovým vystoupením v Lipsku, v Magdeburku a v dalších východoněmeckých městech.

Byla to doslova živá voda pro zdejší postkomunisty z PDS. Ve zdejších volbách sice dostávali svých dvacet až třicet procent hlasů, avšak od lidí, kteří zánikem NDR ztratili. V přepočtu na celé Německo jejich volební výsledek znamenal zanedbatelné procento. Nyní se jimi začali cítit osloveni i lidé, kteří na podzim 1989 na východoněmeckých náměstích volali: „Wir sind das Volk!“ Ve snaze svůj vliv na protestní hnutí posílit se postkomunisté spojili s Oskarem Lafontainem a s jeho novou radikálně levicovou stranou (Volební alternativa

Výsledky parlamentních voleb 27. 9. 2009

CDU	31,2 % (194 mandátů)
CSU	7,2 % (45 mandátů)
SPD	23,5 % (146 mandátů)
FDP	15 % (93 mandátů)
DIE LINKE.	12,2 % (76 mandátů)
BÜNDNIS 90 DIE GRÜNEN	10,9 % (68 mandátů)

pro solidaritu a spravedlnost – WASG), složenou z radikálních sociálních demokratů, z bývalých západoněmeckých komunistů, anarchistů, maoistů a trockistů. Na protestních shromážděních, pořádaných ve východoněmeckých městech, byl Lafontaine hlavním řečníkem. V projevech dával zapravdu rozhořčení nezaměstnaných východních Němců. Reformu Hartz IV. pociťovali jako útok na vlastní důstojnost a jako způsob, jak je ještě více ponížit. Její podstatou bylo zkrácení doby podpory v dlouhodobé nezaměstnanosti s cílem, buď se nezaměstnaný za nově nastavených podmínek vrátí zpátky do práce, anebo z evidence nezaměstnaných bude vyňat a převeden do skupiny lidí, žijících dlouhodobě ze sociální podpory. Pro mnohé nezaměstnané nacházet se v pozici nezaměstnaného se stále ještě jevilo jako sociálně únosné. Přechod mezi pobírače sociálních dávek pak chápali jako ponižující pád na samé sociální dno. Oskar Lafontaine dokázal mistrovsky zahrát a hrát právě na tuto strunu.

Odklon kancléře Gerharda Schrödera od tradicionalistické sociálně demokratické politiky, do té doby nevídaný od-

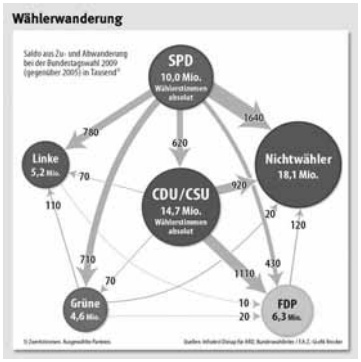

Posuny počtu voličů mezi politickými stranami mezi volbami 2005 a 2009.

stup od odborů, donedávna samozřejmého spojence a spolutvůrce socialistické politiky, snaha o modernizaci nejen politiky vlastní strany, ale i sociálního státu, ke které se jeho protivníci v křesťanské demokracii v předchozích deseti letech neodhodlali ani náznakem a nyní škodolibě pozorovali útoky na sociální demokracii zleva, měly dopad nejen ve východním Německu, ale i v zemích západního Německa.

Na jaře roku 2005 byli sociální demokraté biti v zemských volbách v Severním Porýní-Vestfálsku, v nejprůmyslovější spolkové zemi, která do té doby byla nepřetržitých 30 let jejich politickou baštou. Do čela zemské vlády nový zemský

Hrozba rozvalu sociálního státu, je nejen reálná, ale sebou navíc nese i hrozbu rozvalu samotné demokracie.

sněm zvolil křesťanského demokrata Jürgena Rüttgerse. Zajímavé je, že se Rüttgers od té doby uvnitř vlastní strany vypracoval na pozici silně sociálně orientovaného kverulanta. Po své straně požaduje pomalu tutéž sociálně velkorysou politiku, kterou hlásá Oskar Lafontaine.

Kancléř Schröder na prohru na jaře roku 2005 reagoval úprkem kupředu. Přesvědčil vlastní poslance, aby jeho vládě vyslovili nedůvěru, a on mohl vyhlásit předčasné volby. Ty se konaly v září tentýž rok. Přestože volební prognózy předvídaly drtivé vítězství křesťanských demokratů a posílení pozice radikální levice, tedy PDS a Lafontainovy Alternativy, Schröder nakonec, díky ohromnému nasazení a mediální a komunikativní zručnosti, prohrál se svým největším konkurentem, s křesťanskými demokraty, jen „na body".

Na Agendě 2010 v zásadě volebně „vydělali" nejen Lothar Bisky a Gregor Gysi z PDS, ale i Oskar Lafontaine se svou Alternativou (ve Sněmu společně vytvořili frakci, která představovala dohromady do té doby pro krajní levici nebývalých 8% všech poslaneckých hlasů), ale i křesťanští demokraté vedení Angelou Merkelovou. Agenda 2010 se tak v německé politice stala neslušným slovem, přestože obsahovala reformy, které bylo nutné naplnit, pokud by Německo mělo být zachováno nejen jako země svobodná, ale i solidární a spravedlivá.

Reformní koalice bez reforem

Skutečným důvodem pro vznik velké koalice v roce 2005 nebyla, jak později obě strany unisono uváděly, potřeba dotáhnout reformy do konce, ale jednoduše nechuť zelených spojit se v koalici s křesťanskými demokraty a s liberály a vytvořit tak uskupení, které dostalo pracovní název Jamajka. Ve skutečnosti křesťanští demokraté, vystrašeni výpraskem, který kvůli reformám jejich konkurence dostala nejprve v zemských volbách a nakonec ve volbách do Spolkového sněmu, nijak o pokračování v reformním tažení nestáli. Velká koalice vznikla v atmosféře shovívavé zdrženlivosti německých medií jako varianta, která jednoduše vybyla, a dokončení reforem se pro ni hodilo jako vhodné politické alibi.

Z politického alibi se stal nakonec závazek, pokud koalice chtěla obstát před německou veřejností. Tahounem reforem se stal vicekancléř a ministr práce Franz Münterfering, jeden ze spoluautorů Agendy 2010, a to do značné míry proti vůli významné části vlastní strany.

Jeho působení ve vládě mělo příznačnou předehru. Levicově radikální část sociální demokracie, jejíž byl v té době předsedou, když zjistila, že hodlá pokračovat ve Schröderových šlépějích, ho zvolením vůdkyně radikálů Andrey Nahles generální tajemnicí, a to bez konzultace s ním, přiměla, aby složil funkci stranického předsedy.

Reformy – zejména financování zdravotní péče, zajištění lidí ve stáří a politiky zaměstnanosti – běžely v rámci velké koalice jen do té doby, dokud tu působil právě Müntefering. Zásluhu má nejen na postupném poklesu počtu nezaměstnaných, ale i na zvyšování věkové hranice odchodu do důchodu. Zastavit se má na hranici 67 let věku. Osobní důvody (smrtelně nemocná manželka) ho přiměly odejít z politiky. S jeho odchodem reformní úsilí vlády Angely Merkelové sláblo, až ustalo nakonec vůbec.

Sociální demokracie na rozcestí

Sérii zdrcujících porážek v roce 2009, počínaje prohrou v evropských volbách, přes zemské volby v Sársku, v Durynsku a v Sasku, až po drtivou prohru ve volbách do Spolkového sněmu je možné nepochybně vysvětlit tím, že sociální demokracie opustila tradicionalistický politický směr, který představoval Oskar Lafontaine a že v posledním desetiletí se pokoušela experimentálně sladit sociální rozměr politiky s jejím rozměrem liberálním. I když tak konala ne pro sám experiment,

ale ve prospěch trvale udržitelného sociálního státu, na této cestě zůstala osamocena a musela nakonec tvrdě zaplatit.

Gregor Gysi, třetí muž Lafontainovy Levice, nemá pravdu, když tvrdí (a celá řada současných sociálních demokratů tento postoj s ním sdílí), že se strana musí zpátky „sociálně demokratizovat", tedy pohnout se doleva směrem k politickým představám zběhlého Lafontaina a bývalých komunistů Gysiho a Biskyho. Převzala by tak pouze rétoriku příživnického levičáctví, které sleduje jen okamžitý politický zisk a které odmítá byť jen pomyslet na to, má-li tak pro demokracii důležitý sociální stát být trvale udržitelný, aby jej reformovala. Své příznivce raději udržuje v naději, že se snad zázrakem vrátí ona jedinečná a v zásadě neopakovatelná 60. a 70. léta, kdy německá společnost byla tak bohatá, že si mohla dovolit dopřát prostřednictvím sociálních dávek či důchodů i těm nejvíce sociálně potřebným nadstandardní životní úroveň. Ta doba se nevrátí. V tom smyslu platí nejméně pro několik následujících desetiletí ono české: „Dobře už bylo!"

Podstatou dnešní krize sociální demokracie (a to nejen té německé) je především skutečnost, že si v zásadě neví rady s dnešní komplikovanou situací, ne nepodobnou kvadratuře kruhu.

Ví sice, že hrozba rozvalu sociálního státu, bude-li v dnešní podobě pokračovat, je nejen reálná, ale že sebou navíc nese i reálnou hrozbu rozvalu samotné demokracie. Ví, má-li být sociální stát trvale udržitelný, a tím i její základní politická maxima, vyjádřená heslem „svoboda, spravedlnost, solidarita", pak jsou nezbytné jeho reformy. Ví, přistoupí-li na myšlenku reforem a pokusí-li se liberalismus sesnoubit se sociální vnímavostí, otevře tak stavidla pro nezodpovědnou, populisticky příživnickou politiku krajní levice, reprezentovanou stranou téhož jména, a současně sotva pro sebe získá spojence na opačné straně spektra, mezi křesťanskými demokraty, nemluvě už o Westerwelleho liberálech. Sama tak riskuje, že nakonec skončí v politickém suterénu. Pohne-li se naopak víc doleva, jak radí Gregor Gysi, dříve nebo později bude čelit otázce, čím se od postkomunistů liší a zda ještě představuje to, co máme za levicovou politiku. Jí sociální korupce voličů rozhodně není.

Sociální demokracie vcelku správně poukazovala na skutečnost, že sjednocení nebude zadarmo.

Postavení sociálních demokratů v dnešním politickém světě vyjadřuje v podstatě jeho obecnou bídu. Nepřímo ji popsal v rozhovoru pro berlínské Inforadio kdysi „Rudý Dany", dnes zelený Daniel Cohn-Bendit, když srovnal postavení mladých lidí v 60. letech s postavením mladých lidí dnes. *„V roce 1968 jsme neznali nezaměstnanost, AIDS jsme neznali, změnu klimatu jsme neznali, globalizaci se všemi jejími vlivy jsme neznali a mohli jakýkoli nesmysl formulovat jako alternativu. Je přece zajímavé, že dnes kritici globalizace říkají, že je možný jiný svět. Správně. Jen jej neumí popsat. To je to obtížné. My jsme říkali, že máme budoucnost a hodlali jsme ji také naplnit. Dnes mladí lidé říkají: Kde je naše budoucnost? V tom je ten velký rozdíl."*

To, co říká Cohn-Bendit o dnešních mladých, kterým nezávidí, naopak zdůrazňuje, že jsou na tom podstatně hůř, než byli oni před 40 lety, platí i o dnešní levici. Ba ještě hůř. Opustila své poslání na politickou scénu vnášet vize budoucnosti, aby se je v soutěži s tradicionalistickou pravicí pokoušela dílem i naplňovat, a namísto toho utrácí energii v „real-politice", která se zmítá ve vleku obtížně vypočitatelných a předvídatelných nálad voličstva.

Proto je dokonce namístě, nad uskupeními, která stále za levici považujeme, položit si otázku, zda náhodou už dávno levicí nepřestaly být, a my stejně jako Ionesco, aniž si to uvědomujeme, na tu opravdovou levici čekáme podobně, jako on čekal na Godota. ■

Výsledky voleb do Bundestagu a následně vytvořené vládní koalice

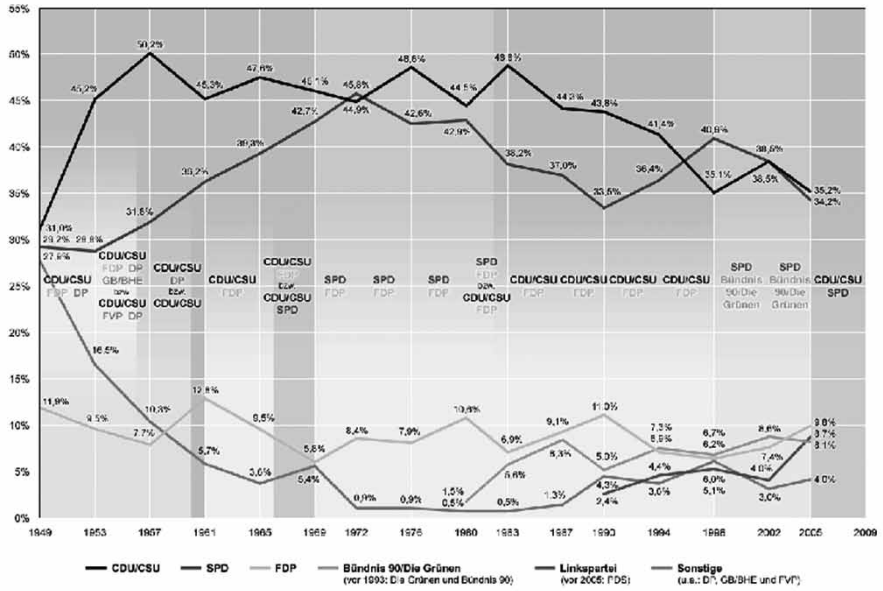

Autor je redaktorem Českého rozhlasu. Specializuje se na analýzy politiky v Německu.

Další čtení:

U. von Alemann, 2001. Das Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland, Lizenzausgabe für die Bundeszentrale für die politische Bildung, Bonn.

A. Mintzel, H. Oberreuter, 1990. Parteien in der Bundesrepublik Deutschland, München.

B.Říchová a kol., 1999. Komparace politických systémů,VŠE, Praha.

W. Rudzio, 1996. Das politische System der Bundesrepublik Deutschland, Opladen.

Červánky v Latinské Am
hrozba

Pavla Holcová

Pravo – levé paradigma

„Rudne v posledních letech Latinská Amerika?“ – tato reflexivní otázka má v podstatě dvě odpovědi. Ta první je zjednodušující: „Ano, rudne. Podívejte se na výsledky voleb.“ Ta druhá je ale přesnější: „Co je to za blbě formulovanou otázku?“ Máloco je tak zavádějící jako rozdělovat politické spektrum v Latinské Americe na levici a pravici. Kromě toho, že striktně bipolární pojetí politiky dnes pokulhává v zásadě na celém světě, v Latinské Americe to platí dvojnásob. Nejde jen o ideologické zjednodušování ve stylu „kubánská cesta“ versus „model USA“, ale de facto o zploštění celé historie a z ní vyrůstající problematiky soužití několika etnik, náboženství, caudillismu, majetkové problematiky a populismu do jediného diskusního bodu. To, co se dnes v Latinské Americe odehrává na politickém poli, má jen máloco do činění s pravicí či levicí. Současná charakteristika politické scény v Latinské Americe se dá rozdělit do několika obecnějších oblastí.

Dostředivý faktor USA

Jednou z nejdůležitějších změn, která se v posledních pár letech odehrála, je fakt, že svobodné a spravedlivé volby už nepatří pouze mezi oblíbené – nicméně jalové fráze. Naopak, demokratické volby se postupně stávají samozřejmostí. Většina zemí (s výjimkou dvou až tří – záleží na tom, jak tvrdá kriteria uplatňujeme), by se dala prohlásit za demokratické. Už samotný fakt, že se k moci dostávají strany, které mají v názvu socialistická, dokládá, že čistě konzervativní politické elitářství je přežitkem už i v Latinské Americe. K prezidentským postům se tak dostávají lidé s jasně vymezeným vztahem (vesměs negativním) vůči Spojeným státům. Už tento paradox (masový odpor k USA a jejich zahraniční politice) dokládá, že většinou jde o volby, které probíhají bez zákulisních intrik mocného severního souseda. Současná situace v Hondurasu, kdy USA o tamní dění dávají najevo ostentativní nezájem, je sice vzhledem k minulým intervencím překvapivá, nicméně by mohla znamenat, že

Novou levici charakterizuje personifikace ideologie, demagogická argumentace, politická improvizace, super-nacionalizmus a nesnášenlivý postoj ke Spojeným státům americkým.

to Spojené státy se svým nevměšováním se do politiky suverénních států myslí vážně. Zůstává samozřejmě otázkou, nakolik je pravdivá teorie, že za vojenským pučem (kterézto označení Obamova administrativa striktně odmítá právě z důvodu, aby nemusela zasahovat), který odstranil levicově orientovaného prezidenta Manuela Zelayu, stojí vlivný sponzor Republikánské strany.

Samotná nechuť ke Spojeným státům je pak dalším hybatelem současného latinskoamerického dění. Nedůvěra vůči Severní Americe dosáhla během dvou volebních období George W. Bushe historického maxima. Mezi lety 2000 a 2004 se popularita Spojených států (nejen vlády ale společnosti jako takové) propadla v průměru o 20 procent, což ve výsledku znamená, že většina obyvatel vidí v USA nepřítele. Tento společný nepřítel však má jeden silně pozitivní dopad – sjednocuje země Střední a Jižní Ameriky, které místo toho, aby si mezi sebou vojensky vyřizovaly své žabomyší války, sjednocují frontu proti nepopulárním intervencím mocného a bohatého souseda.

Nechtění a potřební

Relativní klid na jih od hranice USA však měl za následek zejména útlum zájmu severoamerické administrativy o jižní sousedy. Zejména po 11. září 2001 se problematika „Latinos“ dostala na druhou (ne-li třetí) kolej. Po téměř století bojů proti ilegálním přistěhovalcům, kdy vláda USA vyzkoušela vše od otevřených hranic, nucené deportace, programů pro sezónní dělníky, zákonné přistěhovalecké kvóty, částečné amnestie pro nelegály, militantní opevnění hranic, sankce pro zaměstnavatele zaměstnávající nelegální přistěhovalce, odepření základních veřejných služeb i konstrukci betonových zábran, kdy se nedostavil téměř žádný výsledek, odsunula zákon definující či upravující práva a povinnosti přistěhovalců (legálních i nelegálních) vláda ad actum.

Přitom oficiální (tedy pravděpodobně značně podceněné) statistiky hovoří o tom, že podíl latinskoamerického obyvatelstva na demografické struktuře Spojených států je minimálně 15.1 procent. V absolutních číslech to znamená, že minimálně 7 milionů lidí se i nadále nachází v právním labyrintu imigračních předpisů, příkazů a zákazů. Příslib, že

Erice – nebo nevyhnutelnost?

Spojené státy americké zvýší kvóty pro legální imigraci, zaručí amnestii nelegálním příchozím, kteří už však na území USA žijí více než deset let a zároveň zpřísní podmínky pro nelegální přechod hranic, lehce vyčpěl. Samotná myšlenka, že imigrace jako problém sama od sebe nezmizí, jen vyskočí jindy a jinde, tak byla upozaděna. Navíc před útoky z 11. září 2001 byla v jednání smlouva mezi Spojenými státy a Mexikem zaštiťující „nadstandardní partnerství" těchto dvou zemí. Ta se netýkala jen příznivějších podmínek pro obchod těchto dvou zemí a zjednodušeného pohybu přes hranice, ale i příhraniční spolupráce. V momentě, kdy ji Bushova administrativa smetla ze stolu, okomentoval to tehdejší mexický prezident Vicente Fox slovy: „V těchto složitých časech byla celá Latinská Amerika ponechána svému osudu."

Na periferii globalizace

Nezájem o problémy Latinské Ameriky se však nezrcadlí jen v přístupu k hispánským imigrantům žijících na území USA. Relativně frustrující je i zjištění, že zatímco z globalizace těží velká část Asie, Afriky, Tichomoří a o Evropě a Severní Americe ani nemluvě, Latinská Amerika – mluvíme-li o 80 procentech jejich obyvatel, zůstává tak nějak v závětří. Z Mezinárodních měnových fondů, Světových bank a podobných ekonomických nástrojů těží zejména těch 20 procent populace, které mají v rukou 80 procent bohatství. Právě v Latinské Americe platí Paretovo pravidlo více než kde jinde.

Dalším jablkem sváru je pak drogová problematika. USA pumpují mnohamilionové dotace, vojenskou techniku i diplomatický potenciál do boje proti drogám. Ovšem místo toho, aby se snažily všemožně snižovat narůstající spotřebu kokainu přímo ve Spojených státech, tvrdě a často až zbytečně brutálně zasahují právě proti pěstitelům koky. Zásadní problém takového řešení je v tom, že koka je tradiční rostlina pěstovaná v andské oblasti již po tisíce let. Za tu dobu se stala nejen součástí rituálů, ale i běžného života. Proto představa USA, že „zničíme koková pole, a tím zničíme kokain", je v kontextu andské oblasti brána jako útok na tradice, jejichž absence je Severoameričanům s gustem vytýkána.

Střední a Jižní Amerika jsou tím správným teoretickým podhoubím pro vznik teroristických skupin: chudoba, útlak či nerovnoprávnost jsou pro drtivou většinu obyvatel denním chlebem.

Geopolitické dopady antiamerikanismu nové levice

Na této vlně nezájmu se pak veze vzrůstající latinskoamerický populismus. Budeme-li se zuby nehty držet myšlenky, že do Střední a Jižní Ameriky se vlévá rudý příliv, bude praktické rozdělit levici na tradiční, kam by patřilo Chile, Brazílie, Uruguay a v poslední době i Peru. Tito představitelé tradiční levice představují více či méně funkční sociální demokracii s příklonem k problematice etnik, volnému trhu a konzervativní monetární politice a pozitivnějšímu vztahu jak k Evropské unii, tak ke Spojeným státům.

Naopak představitelé nové levice se dají najít ve Venezuele, Bolívii, Ekvádoru či Nikaraguy. Nová levice se svým typickým představitelem v osobě Hugo Cháveze reprezentuje právě tolik diskutovaný latinskoamerický populismus. Ten charakterizuje personifikace ideologie, demagogická argumentace, politická improvizace, super-nacionalizmus a nesnášenlivý postoj ke Spojeným státům americkým alias „agresivní gringo diplomacii"– i když právě tento postoj prochází a vždy procházel napříč politickým spektrem.

Antiamerický postoj je v geopolitickém vnímání často uváděn jako jeden ze základních impulsů, proč má současná Čína v Latinské Americe čím dál tím větší vliv, přestože ani historicky ani regionálně právě s touto oblastí nemá moc společného. Čína totiž – sama s máslem na hlavě – svoji materiální pomoc nepodmiňuje žádnými dalšími kroky, jako je například zlepšení situace na poli lidských práv, efektivnější boj s narkomafií či záruky chránící severoamerické obchodní zájmy a investice. Čína oproti tomu nabízí enormní trh spotřebovávající každoročně miliony tun nerostných surovin. Za procento z těžby nabízí techniku, výhodné finanční půjčky i know-how. Demagogy je pak dávána za vzor prudce se rozvíjející ekonomiky Spojeným státům navzdory. To, že většina nových pseudolevicových lídrů bere Čínu nejen jako mocného partnera, ale jako vůdčí globální mocnost, je pravděpodobně zbytečné zdůrazňovat.

Nejen Spojené státy americké, ale i Evropská unie by v budoucnu měly zaměřit svoji politickou pozornost právě na Latinskou Ameriku. Důvodů je k tomu hned několik. Pomineme-li ty evidentní, jako jsou ekonomické zájmy, historicky kulturní spřízněnost lusofonních a hispánských oblastí či nová naleziště ropy, dostaneme se k do očí bijící strategické pozici Latinské Ameriky. To je důležité zvýraznit zejména s ohledem na severoamerickou „válku proti teroru". Pokud současná administrativa hrozbu terorismu myslí i nadále vážně, měla by vzít v potaz, že právě Střední a Jižní Amerika jsou tím správným teoretickým podhoubím pro vznik teroristických skupin: chudoba, útlak či nerovnoprávnost jsou pro drtivou většinu obyvatel denním chlebem. Téměř polovina lidí tohoto regionu musí živořit s méně než dvěma dolary na den. Tato tvrdá skutečnost pak dává vyniknout otázkám o sociální spravedlnosti, politice jako službě veřejnosti a obecně distribuci bohatství.

Euroamerické vize vs. jihoamerická realita

Co tedy Evropská unie a USA od Latinské Ameriky očekávají? To, na čem se obě mocnosti shodnou, je utopická vize prosperity, spravedlnosti a demokracie. Vláda George W. Bushe si navíc vymiňovala volný trh, pravicové nebo středopravicové vlády, proamerické cítění a podporu globální politiky USA. Evropská unie by raději viděla ekonomiku silně ovlivňovanou státem, pestré ideologické spektrum jdoucí zprava doleva, toleranci k antiamerickým i proamerickým náladám a nezávislé názory na globální politiku. Evropskému pohledu se pak lehce přiblížila i nová administrativa Baracka Obamy. A tak zatímco Severoameričané odsuzují Hugo Cháveze právě kvůli tomu, že v regionu šíří antiamerické nálady, Evropa ho odmítá pro jeho autoritářskou politiku. Jenže dokud budou Spojené státy americké a Evropská unie Latinskou Ameriku přehlížet, její problémy bagatelizovat a pomoc podmiňovat, bude Střední a Jižní Amerika neustále generovat nové a nové silné vůdce typu Huga Cháveze a Fidela Castra už kvůli prostému faktu, že je po nich po celém kontinentě poptávka. ■

Autorka se specializuje na problematiku politické situace v Latinské Americe.

Další čtení:

Ch. Blake 2005. Politics in Latin America. Houghton Mifflin Company.

J. Chalupa, 1999. Argentina, Uruguay, Chile, Praha.

M. Grindle and D. Pilar (eds), 2003. Proclaiming Revolution: Bolivia in Komparative Perspective, Cambridge, Harvard University Press.

M.J. Payne et al., 2002. Democracies in Development: Politics and Reform in Latin America, Inter-American Development Bank.

Socialisté: Třetí cesta, druhá síla

Petr Sokol

Rodina evropských socialistických stran se vyznačuje několika specifiky, která ji na evropském politickém kolbišti odlišují od jejích konkurentů – zejména stran pravého středu a liberálů. Socialistický proud je jasně vymezen – jen několik málo stran měnilo v posledních desetiletích svou orientaci a opouštělo jej, nebo se k němu naopak dodatečně přidávalo.

Ve většině států funguje pouze jedna socialistická strana (tradičně s výjimkou Itálie). Socialistickou stranickou rodinu lze nepochybně označit za nejvíce homogenní stranický tábor v EU, a to zejména od sjednocení pohledu jeho jednotlivých členských stran na evropskou integraci. Přesto pochopitelně převládají národní specifika. Nejvíce levicovou západoevropskou stranou v socialistickém spektru byla podle empirických výzkumů z období před rozšířením Unie italská postkomunistická Strana demokratické levice (PDS, dnes součást Demokratické strany). Na opačném pólu se v minulosti nacházeli tehdejší italští socialisté a sociální demokraté spolu s portugalskými a rakouskými socialisty. Nepřekvapí, že nejvíce proevropskou složku socialistické rodiny tvoří tradičně nizozemská Strana práce (PvdA) a nejsilnější euroskeptické názory najdeme ve švédské a dánské socialistické straně.

Za další charakteristický znak socialistické rodiny lze považovat přítomnost jejích členů ve všech státech evropských společenství a později Evropské unie. Socialistické strany byly ve všech starých členských zemích nepřetržitě členy národních parlamentů a s jedinou výjimkou (Irsko v letech 1984 až 1989) měly nepřetržitě i zastoupení v přímo voleném Evropském parlamentu. To je odlišovalo od evropských lidovců i liberálů, kteří v některých zemích museli své partnery s postupem času teprve hledat.

V nových členských státech se socialistickým stranám nedařilo vždy získávat zastoupení v národním parlamentu, pouze v Lotyšsku, kde je levice stále spojována se sovětskou okupací a ruskou menšinou. V Evropském parlamentu navíc chyběl v minulém funkčním období socialista z Kypru. Po volbách do EP v roce 2009 je ale socialistická frakce jedinou, v níž jsou zástupci všech 27 členských států.

Třetí cesta vs. tradicionalisté

Přesto, že socialistické strany jsou v Evropě nejvíce homogenní stranickou rodinou, samozřejmé platí, že mezi nimi najdeme určité programové rozdíly. V posledních letech se pozice jednotlivých stran v celkovém socialistickém spektru odvíjí zejména od jejich postoje k tzv. konceptu třetí cesty (*Third Way*). Třetí cesta v tomto ohledu znamená posun socialistických stran směrem k politickému středu, který se projevuje zejména ve změně přístupu k hospodářské politice. Hlavním realizátorem politiky třetí cesty se stala britská Labouristická strana po nástupu dvojice Blair-Brown do jejího čela. Blair v roce 1997 s programem třetí cesty vyhrál britské parlamentní volby a labouristé od té doby ve vládě naplňují politiku posunu do politického středu.

Z ostatních evropských socialistických stran se ke konceptu třetí cesty přihlásil explicitně zejména bývalý německý kancléř Gerhard Schroeder. Není proto náhodou, že za manifest tohoto proudu v rámci evropského socialismu je považován společný článek dvojice Blair-Schroeder z roku 1999. Otevřeně se ke třetí cestě sice hlásí právě jen britští labouristé a německá SPD, ale v praxi tento typ politiky praktikují také například politici nizozemské Strany práce (PvdA) a portugalské Socialistické strany (PS).

Naopak protipólem konceptu třetí cesty se stala Socialistická strana Francie (PS). Zejména její bývalý předseda Lionel Jospin vystupoval jako největší kritik přílišného posunu socialistů do středu.

V pomyslném středu socialistického názorového spektra potom stojí zejména skandinávské socialistické strany ze Švédska, Dánska či Finska.

Překvapivě může z dnešního pohledu znít to, že část socialistických stran by si za svou politiku v minulosti zasloužila dnes hojně užívaný přívlastek euroskeptická. Za příklad může sloužit britská Labouristická strana, která v minulých obdobích agitovala proti vstupu země do Společenství, a poté dokonce za její vystoupení z ES.

Historická sociální demokracie vs. postkomunisté

Specifickou skupinu socialistických stran tvoří členové této stranické rodiny z postkomunistických zemí. Západoevropské socialistické strany se hned po pádu železné opony v roce 1989 pokusily hledat ve střední a východní Evropě nové partnery. Na rozdíl od stran pravice a středu byl ale start spolupráce v socialistické stranické rodině o něco pomalejší, a to zejména ze dvou důvodů. Socialistickou nálepku totiž v postkomunistických státech přijala řada stran spojených s bývalým režimem a jeho "státostranou." Západoevropští socialisté se ovšem chtěli orientovat spíš na obnovené historické sociálnědemokratické strany. Ty ale, snad jen s výjimkou Československa (a později ČR), podlehly v politickém boji s postkomunisty a nechaly se jimi v levé části politického spektra jednoznačně zastínit. Problematická byla spolupráce se západoevropskými socialisty také pro strany v nových demokraciích. Pojem levice tu totiž po více než čtyřicetileté nadvládě komunistů nebyl příliš oblíbený a spolupráce s něčím, co neslo přívlastek „socialistický", rozhodně neslibovala velkou popularitu.

Problémy se zejména ve 2. polovině 90. let. podařilo překonat a socialisté v nových demokraciích se v současnosti co do volební síly i účasti na vládních koalicích vyrovnají svým kolegům ze západní části kontinentu.

Socialistické strany ve střední a východní Evropě můžeme členit zejména podle jejich rodokmene. První skupinu v tomto ohledu tvoří obnovené sociálnědemokratické strany, které přežily období komunistické totality v exilu či podzemí. Dnes jedinou výraznou představitelkou této skupiny v regionu zůstala Česká strana sociálnědemokratická (ČSSD). Početně malou skupinu tvoří také socialistické strany, které vznikly z části opozičního, antikomunistického hnutí. I zde ale existuje jen jeden stále relevantní představitel – polská Unie práce (UP). Do určité míry by do této skupiny bylo možné zařadit i estonskou Sociálnědemokratickou stranu (dřívější Umírněné).

Všechny ostatní socialistické strany ve středoevropském a východoevropském regionu vznikly alespoň částečně na základě původní komunistické strany a její větší či menší reformy. Typickými představiteli této skupiny jsou Spojenectví demokratické levice (SLD) z Polska, Maďarská socialistická strana (MSzP) nebo slovinští Sociální demokraté (SD). Z méně reformovaných zmiňme Bulharskou socialistickou stranu (BSP) nebo Albánskou socialistickou stranu (PSSh).

V několika státech, kde převládala levicová strana s postkomunistickým rodokmenem, se tento lídr levicového spektra rozhodl sloučit s obnovenou historickou sociální demokracií, aby získal legitimitu a vstupenku do mezinárodních socialistických organizací. Takto vznikla například Litevská sociálnědemokratická strana (LSDP) nebo Sociálnědemokratická strana (PSD) v Rumunsku. Podobnou cestou prošel také slovenský Směr, který původně založil jeden z místopředsedů postkomunistické strany, aby se později nová strana spojila s původními postkomunisty i tradičními „dubčekovskými" sociální demokraty.

Lichtenštejnsko tvoří asi jedinou evropskou zemi s rozvinutým systémem politických stran, kde socialistická strana není a nikdy nebyla v parlamentu.

Síla stran

Socialistické strany na přelomu století sice v mnoha zemích oslabily, v průměru si ale drží svou sílu nad hranicí 30 % hlasů. Oslabení ve Skandinávii, v německy mluvících státech a v Beneluxu vykompenzoval nárůst hlasů v jihoevropských státech.

Foto: ČTK

Zmínit je v této souvislosti nutné zejména historicky nejslabší výsledky socialistů v posledních parlamentních volbách v Německu a Rakousku. Stejně tak vnitřně nejednotná francouzská Socialistická strana nemůže najít recept na dlouho vládnoucí francouzskou pravici. A volební prohra se zdá neodvratná v příštích volbách ve Spojeném království i Maďarsku.

Naopak baštou socialistů se stává Pyrenejský poloostrov, kde oba socialističtí premiéři ve volbách své pozice obhájili.

Útoky z leva

Socialistické strany po roce 1989 profitovaly z oslabení komunistických stran, protože se jim podařilo získat část jejich elektorátu. S posunem některých sociálnědemokratických stran směrem ke středu ale vznikl nový fenomén, kdy část jejich voličů začaly přebírat strany nalevo od socialistů, které ale nemají čistě komunistickou identitu. V Nizozemsku Straně práce ubírá voliče stále výrazněji dříve promaoistická Socialistická strana (SP), která se přetvořila ve stranu levicového protestu. V Německu sbírá body už i na západě země Lafontainova Levice (spojení postkomunistů z bývalé NDR a bývalých sociálních demokratů, kteří odmítli Schroederovu třetí cestu). Podobně v Portugalsku se malé trockistické skupiny spojily a slaví úspěch s Levicovým blokem (BE). Ve Francii se podobně krajní, nekomunistická levice soustřeďuje v Nové antikapitalistické straně (NPA).

Koaliční vzorce – každý s někým jiným

Rozmanitost socialistických stran se projevuje v jejich koaličním chování. Britští labouristé díky volebnímu systému koalice nepotřebují. Naopak na vytváření širokých koalic s ekologisty i komunisty je závislá vládní účast francouzských socialistů. Samostatně, ale někdy menšinově vládnou převážně socialisté ve Španělsku, Řecku a s určitými výhradami i v Portugalsku. V Beneluxu tamní socialisté nejčastěji tvoří vládu s křesťanskými demokraty. V posledním desetiletí se několikrát v tomto regionu ale objevily i tzv. fialové koalice s (modrými) liberály. Švédská i dánská sociální demokracie střídá své jednobarevné většinové vlády s menšinovým vládnutím. Finští sociální demokraté vytvářejí koalice často se středovými agrárníky. Podobnou konfiguraci koalic volí po ztrátě většiny i Norská dělnická strana.

Nejpestřejší koaliční minulost má německá SPD. Historicky vytvářela koalice s liberály, vyzkoušela už i rudozelenou koalici s ekologisty a v některých východoněmeckých spolkových zemích „zkouší“ rudo-rudou vládní spolupráci s postkomunisty. Dvakrát na spolkové úrovni SPD vstoupila do velké koalice. Právě velká koalice je nejčastější volbou rakouských sociálních demokratů.

V Itálii se hlavní levicové a centristické síly sjednotily do Demokratické strany a pokoušejí se, zatím v opozici, vytvořit jednotný levicový pól.

Specifická je situace v Irsku a Polsku, kde jsou socialisté až třetí nejsilnější stranou za dvěma pravicovými subjekty.

Menšina v Evropské radě

Ukazatelem, který může vhodně vykreslit sílu jednotlivých stranických rodin, a tedy i socialistů, v Evropě, je rozložení sil, v Evropské radě, kterou tvoří premiéři (a kyperský prezident) členských států EU.

Do nového tisíciletí vstupovali socialisté s většinou v Evropské radě, a to výraznou. Na přelomu let 1999 a 2000 bylo v Evropě deset socialistických premiérů a jen pět jich pocházelo ze středu a pravice evropského politického spektra.

V dubnu 2002 ztratili evropští socialisté pozici nejsilnější skupiny stran v Radě, když jejich počet premiérů klesl na šest – stejný počet jako v Radě měli středopravicoví evropští lidovci. V polovině téhož roku se pak lidovci díky změně v Nizozemsku dokonce „ujali“ vedení v poměru sedm ku pěti. A od té doby jsou socialisté stále v Radě na počet členů až druhou nejpočetnější silou.

Těsně před evropskými volbami a velkým rozšířením Unie v roce 2004 socialisté dokonce několik týdnů disponovali jen třemi z tehdy celkově 15 hlav vlád členských států. Novou sílu do žil socialistické stranické rodině nalilo rozšíření Unie. Čtyřem z deseti nových členských států předsedali socialističtí šéfové vlád a na počet hlasů (nikoli na počet členů) v Evropské radě byli socialisté po rozšíření dokonce nejsilnější. Každý stát má totiž při hlasování v Radě určitý počet hlasů a socialisté jich díky tomu, že předsedali lidnatějším státům, měli v okamžiku rozšíření 53 (za osm premiérů), zatímco evropští lidovci jen 49 (za deset premiérů).

Na podzim roku 2005 ale socialisté ztratili vládu v Polsku a post premiéra v Německu a i na počet hlasů se nejsilnější skupinou v Radě stali evropští lidovci. Socialistům se ještě dvakrát podařilo na pár měsíců lidovce v počtu hlasů předehnat, ale od listopadu 2007 už socialisté zaostávají za lidovci nepřetržitě v obou ukazatelích.

Jaké je aktuální rozložení sil v nejsilnějším orgánu EU na počátku října 2009? Socialisté díky úspěchu v Řecku posílili na osm premiérů a připravili tím lidovce o většinu členů Rady, protože středopravicové uskupení oslabilo ze 14 na 13. Pro srovnání: liberálové vládnou aktuálně čtyřem členským zemím a v jedné předsedá exekutivě komunista (kyperský prezident). Poslední 27. člen Evropské rady je nestraník – český premiér Jan Fischer.

Socialistický premiér nyní stojí v čele Spojeného království, Španělska, Portugalska, Řecka, Slovinska, Slovenska, Maďarska (nestraník nominovaný socialisty) a Rakouska. Kromě toho najdeme socialistické ministry i v několika vládách, kde nedrží úřad premiéra: nyní v Nizozemsku, Belgii a Lucembursku.

Výsledky voleb pravicových a levicových politických stran do EP v roce 2009
Zdroj: Financial Times

Vrátíme-li se k počtu hlasů v Evropské radě, drží lidovci nyní 193 hlasů z celkově 345, zatímco socialisté jen 113.

Evropa samozřejmě není jen EU. Připomeňme i proto, že socialisté předsedají také vládám Norska a Islandu a mají důležitou, „věčnou" roli i ve švýcarské vládě. Naopak v potenciálních kandidátských zemích na Balkáně jsou nyní socialisté spíše v defenzívě. Tamní postkomunističtí socialisté zahřívají opoziční lavice v Chorvatsku, Albánii i Makedonii. Naopak prezidentský i premiérský úřad obsadili členové socialistických stran v Srbsku i Černé Hoře.

Socialistické strany na přelomu století sice v mnoha zemích oslabily, v průměru si ale drží svou sílu nad hranicí 30 % hlasů.

Socialisté mají v Evropě ale ještě jednoho premiéra. Od letošního roku má socialistickou vládu také jeden z nejmenších států kontinentu – pyrenejská Andorra. V dalším mikrostátě – San Marinu – je nyní tamní socialistická strana v opozici. Lichtenštejnsko tvoří asi jedinou evropskou zemi s rozvinutým systémem politických stran, kde socialistická strana není a nikdy nebyla v parlamentu.

Až třetí v Evropské komisi

Nominanti socialistických stran hrají tradičně významnou roli i v Evropské komisi. Z deseti dosavadních šéfů „evropské vlády" pocházeli 3 ze socialistických stran a vláda řízená socialisty jmenovala i Romana Prodiho, který v době, kdy úřadoval v čele Komise, k socialistům ještě nepatřil.

V aktuální, dosluhující Barrosově komisi zasedá ale jen šest komisařů, kteří se hlásí k evropským socialistům. Národní vlády totiž do současné komise nominovali devět liberálů, sedm lidovců a čtyři nestraníky.

Ani Evropský parlament už nepatří socialistům

Dalším zrcadlem síly politických stran a jejich rodin v EU je bezpochyby přímo volený Evropský parlament. Tato instituce byla dlouhodobě socialistickým hájemstvím, protože socialisté vyhráli celoevropsky první přímé volby do EP v roce 1979 a následně dokázali pozici nejsilnější frakce ve štrasburském sněmu ještě třikrát obhájit.

Až v roce 1999 poprvé nezískali socialisté nejvíce mandátů a museli se sklonit před evropskými lidovci. Od té doby se dvakrát pokusili v rozšířené Unii znovuzískat roli politického lídra v EP, ale ani jednou neuspěli. Zvlášť bolestivá byla pro socialisty letošní prohra, protože před volbami očekávali, že atmosféra hospodářské krize musí nahrát právě stranám zdůrazňujícím sociální jistoty. Jenže voliči dali přednost stranám slibujícím uměřené hospodaření a socialisté na mandáty opět prohráli s lidovci – tentokrát 184 ku 265. Z jednotlivých členských států socialisté vyhráli jen v pěti a půl případech: v Dánsku, na Maltě, v Rumunsku, na Slovensku, ve Švédsku a ve francouzskojazyčné části Belgie.

Ale i tak se socialisté udrželi jako součást neformální vládní koalice, na které se v EP domluvili s lidovci. Socialisté (pravděpodobně Němec Martin Schulz) by měli v druhé polovině pětiletého funkčního období držet post předsedy EP. Socialisté nebyli součástí „technické dohody", jak se smlouva o rozdělení funkcí v EP jmenuje, jen v letech 1999 až 2004.

Z popisu rozložení politických sil ve všech třech hlavních institucích EU vyplývá, že socialisté jsou aktuálně ve všech ukazatelích slabší než uskupení hlavních stran pravého středu. První desetiletí nového století se proto určitě nejeví jako éra socialistické převahy. Trendy navíc naznačují, že pokles síly socialistických stran může pokračovat. Socialisté velmi pravděpodobně zůstanou lídrem levice, ale musí se vypořádat s novou konkurencí. ■

Autor je šéfredaktorem časopisu CEVRO-REVUE. Přednáší o problematice volební geografie a evropských politických stran.

Jiří Kocian

Upevňování komunistické m v Československu (1948–19

Otázky týkající se zkoumání a poznání prvních let existence komunistického Československa jsou stále aktuální. Mocenský nástup komunistů v Československu se neodehrál ze dne na den a také proces upevňování nového mocenského systému probíhal v několika letech a procházel různými fázemi. Očekávání, že poválečný režim lidové demokracie přes řadu svých vad a nedostatků bude směřovat programově k obnově demokracie, zůstalo nenaplněné. Základním problémem bylo, že nejvlivnější a nejsilnější poválečná politická síla – Komunistická strana Československa – program demokratické obnovy nedodržovala a sledovala od vstupu na politickou scénu obnovené republiky základní cíl – získání absolutní moci. Pro nástup komunistů byly příznivé domácí i mezinárodní podmínky. Poválečná Evropa směřovala politicky značně doleva, zaznívaly naděje na další spolupráci systémově odlišných vítězných velmocí. Československo bylo z velké části osvobozeno Rudou armádou, toho dokázali využít komunisté, kteří se však bezprostředně po válce prezentovali jako národní politická síla a získali také sympatie řady lidí pro své odbojové zásluhy. Nemalá část poválečné společnosti komunisty podpořila nejen v parlamentních volbách v květnu 1946, ale i v době únorové vládní a politické krize v roce 1948 i v následujících letech. Ti, kteří se po válce s komunismem neztotožnili, byli po únorovém převratu buď zastrašeni, či dali najevo řadou statečných činů svůj odpor proti novému režimu, byli za to však perzekvováni, vězněni či popravováni, několik desítek tisíc lidé odešlo také do politické emigrace.

Československo bylo na počátku 50. let minulého století vystaveno silnému sovětizačnímu tlaku. Bylo to v etapě první vrcholné fáze studené války, ve které byla velmi reálná hrozba nového světového konfliktu. V Československu vrcholily vykonstruované politické procesy, věznice a tábory nucených prací skrývaly tisíce nevinných obětí. Ekonomika byla násilně transformována ve prospěch zbrojní a těžké výroby, kolektivizační tlak postihoval desetitisíce rolníků, nepřirozeně a rychle se měnila sociální struktura obyvatelstva.

Pod sovětským tlakem urychlované systémové přeměny přinesly záhy výrazné problémy, které se promítly do první krize režimu v letech 1953-1956, které měly svou – avšak daleko vyhrocenější – obdobu i v některých dalších středoevropských zemích sovětského bloku (NDR – 1953, Polsko a Maďarsko – 1956). Tato krize měla v československých podmínkách dvě fáze – 1953 v sociální a ekonomické oblasti, 1956 v oblasti politické a ideologické, avšak neuvedla společnost do výraznějšího pohybu.

Komunistický režim hluboce zasáhl po státním převratu v únoru 1948 do života celé společnosti. Komunistická strana byla páteří moci, bez ohledu na fakt, že počet jejích členů se po dvou prověrkách snížil z 2,5 miliónů v roce 1948 na 1,8 miliónu koncem roku 1953. Realizátory mocenského monopolu KSČ byla zhruba 200-300 tisíc funkcionářů, kteří zajišťovali plnění usnesení a politiku strany.

Od roku 1948 se vytvářela rozsáhlá síť komunistických organizací v obcích, podnicích, úřadech, školách i společenských organizacích. V roce 1952 dosahoval jejich počet přes 40 tisíc a další přibývaly. Stranické organizace měly dvojjediné poslání, samy uskutečňovaly rozhodnutí nadřízených institucí a kontrolovaly, jak je provádí státní aparát, orgány hospodářského řízení a společenských organizací. Komunistický systém moci zasáhl do činnosti a změnil postavení ústavních institucí. Zrušil tradiční dělbu a kontrolu moci. Charakteristickým rysem komunistického režimu v jeho zakladatelském období byla centralizace moci, centralizovaný stát. Některé útvary státního aparátu měly výsadní postavení. Státní plánovací úřad si udržoval nadřazenou pozici oproti tzv. hospodářským ministerstvům. Mimořádné postavení bezpečnostních útvarů, zejména Státní bezpečnosti (StB), bylo produktem masové nezákonnosti, perzekuce a represe, které dosáhly v zakladatelském období režimu největšího rozsahu a nejostřejších forem a na kterých se podílela StB největším dílem. Od nástupu A. Čepičky do funkce ministra národní obrany v polovině roku 1950, zejména však v důsledku vojenských plánů SSSR a rychlé výstavby velké armády, se i v Československu posunula armáda na privilegované místo ve státním aparátu. Privilegované postavení ozbrojených mocenských složek státního aparátu vnášelo do režimu rysy policejního státu a militarizace společnosti. Důležitou součástí státního aparátu a hospodář-

ského řízení se stali v letech 1949-1956 sovětští poradci, kteří však nebyli vůči československým orgánům politicky ani ústavně odpovědní, odpovědní byli jen sovětské centrále.

Likvidace občanské společnosti patřila k základním podmínkám prosazení komunistické moci. V roce 1950 zbylo z osmi tisíc spolků, organizací a občanských sdružení působících v roce 1947 něco kolem tří set. Namísto občanské společnosti vytvořilo komunistické vedení pro uspokojování zájmů občanů síť organizací a spolků podřízených tzv. „obrozené" Národní frontě.

V prvním období komunistického režimu se také dotvořil mechanismus na řízení kultury a způsob jeho působení. Všechny kulturní instituce – divadla, film, nakladatelství, galerie ap. vlastnil stát a také jejich činnost byla podřízena dohledu příslušných ministerstev informací a školství a kultury. Hromadné sdělovací prostředky byly také buď ve vlastnictví státu nebo společenských organizací. Návrhy na zavedení státní cenzury, které se objevovaly už od roku 1948, se uskutečnily zřízením Hlavní správy tiskového dohledu.

OCI

56)

V letech 1948-1954 prošel určitým vývoje i řídící systém. V roce 1951 se v československém hospodářství uplatnil sovětský model organizace a řízení. Základem systému bylo centrální řízení prostřednictvím plánu. V době upevňování komunistické moci doznaly též rozsáhlých změn vlastnické vztahy, přetvořily se ve zcela novou strukturu. V některých oblastech hospodářství už byly dovršeny, v jiných ještě probíhaly. Průmyslové podniky byly znárodněny, ačkoliv ústava zaručovala soukromé vlastnictví podniků s počtem zaměstnanců do padesáti. Už v druhé polovině roku 1948 připravovalo komunistické vedení postupnou likvidaci soukromých živností, maloobchodu a řemesel. Tyto skupiny byly vystaveny politickému a ekonomickému tlaku a jejich likvidace se uskutečňovala pod heslem přechodu na vyšší stupeň hospodaření. Do roku 1954 zůstala jen malá část soukromých živnostníků, ostatní přešli jako kvalifikovaní dělníci do továren, stávali se členy jiných státních podniků a družstev nebo se zapojili do komunálních podniků. Likvidace soukromých živností vedla k tomu, že státní nebo státem nepřímo řízené podniky nebyly schopny zajistit služby, které dosud vykonávali soukromí vlastníci. Na rozsáhlých vlastnických přeměnách měla výrazný podíl kolektivizace zemědělství, která byla též nedílnou součástí sovětského modelu socialismu.

Samotný rok 1956 v Československu, pro některé poněkud až příliš klidný rok, zůstal však ve společnosti v mnoha ohledech výrazně zakódován, jak ukázaly liberalizační trendy sílící zde od poloviny šedesátých let.

Důsledkem ekonomického a politického vývoje v letech 1948-1956 byla podstatná změna sociální struktury společnosti. Jejím hlavním znakem se stala nivelizace. Ta se projevila ve třech podobách: více než 90 % občanů pracovalo v podnicích a institucích, které byly ve státním vlastnictví nebo státem ovládané, a tito občané byli v pracovněprávním poměru zaměstnanců. Vrcholila likvidace středních vrstev, což výrazně přispělo k nivelizaci společnosti.

Výrazné změny prodělaly jednotlivé sociální vrstvy. Kolem čtvrt milionu dělníků postoupilo do míst v mocenském a řídícím aparátu. Do dělnických profesí přišly tisíce obětí politických čistek a jiných druhů perzekuce (dělníci z trestu a proti své vůli), včetně odsouzených v politických procesech; rychle přibýval počet zaměstnaných žen, rolníků, kteří utekli před kolektivizací do továren; velké množství dělníků z lehkého průmyslu přešlo natrvalo nebo jako brigádníci do podniků těžkého průmyslu. Druhá sociální skupina – inteligence – utrpěla citelným snížením svého společenského postavení a prestiže, což mělo sociální důsledky. Z řad příslušníků této skupiny pocházelo mnoho obětí perzekuce a naopak se do ní nepřirozeně začlenila zcela odlišná část – tzv. nová inteligence, převážně z dělníků. Proměnu prožívala zejména díky kolektivizaci i sociální vrstva rolníků. Téměř před likvidací se ocitla skupina velkých rolníků (tzv. vesnických boháčů), mnoho zemědělců opustilo hospodářství, což zvýšilo podíl zaměstnaných žen v zemědělství, a početnou skupinu tvořili družstevní rolníci.

Období upevňování moci komunistické nadvlády v Československu vyústilo v jeho první krizi. V letech 1953–1956 postihla všechny oblasti: politickou, hospodářskou i kulturní. Vynutila si korektury dosavadní politiky; následovaly nepodstatné úpravy vztahu společnosti a moci: zmírnění nezákonností, změny v hospodářské politice a uvolnění poměrů v kultuře. Samotný rok 1956 v Československu, pro některé poněkud až příliš klidný rok, zůstal však ve společnosti v mnoha ohledech výrazně zakódován, jak ukázaly liberalizační trendy sílící zde od poloviny šedesátých let. ■

Jiří Kocian je historik, působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a přednáší na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Další čtení

J. Kocian, Komunistické Československo po roce 1948. In: Česko-slovenská historická ročenka 2005, Brno 2005, s. 143-150.

V. Veber, Osudové únorové dny, Praha 2008.

M. Kopeček, Hledání ztraceného smyslu revoluce, Počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960, Praha 2008.

Česká ma
mezi

Bohumil Jiroušek

Česká historiografie stále čeká na komplexní zhodnocení svého vývoje ve 20. století, výslovně dějepisectví, které bylo více či méně inspirováno a ovlivněno marxistickou filosofií a marxisticko-leninskou ideologií. Toto hodnocení je problematické z mnoha důvodů, zejména však je třeba hned na úvod upozornit na skutečnost, že obrovské rozpětí toho, co lze chápat jako marxistické a marxisticko-leninské dějepisectví, vede k mnoha různým hodnocením a názorům. Inspirace dílem Karla Marxe patří k řadě filosofických i historiografických proudů, těžko se bez těchto myšlenkových zdrojů dá vůbec představit dnešní podoba hospodářských a sociálních dějin v celém západním světě, na druhé straně však již Friedrich Engels před koncem 19. století do této filosofie vložil výraznou zátěž politických aspirací, ideologie dělnické třídy, která má (povinnost) zvítězit nad ideologiemi ostatními. Tyto aspirace v návaznosti na nacionalismus ruských bolševiků vytvořily sovětskou historiografii jako „exportní model" výkladu dějin. Zatímco meziválečné levicové dějepisectví okolo Jana Slavíka vycházelo z volné inspirace Karlem Marxem, ale třeba i sociologií, psychologií apod., bylo svým způsobem avantgardou usilující o pokrok vědeckého poznání, po roce 1945 začala být i v Československu jako v celém postupně utužovaném východním bloku prosazována ona sovětská varianta marxismu, jejíž zpochybňování po únoru 1948 již bylo zcela nemožné – komunisté mezi vědci v tom hráli samozřejmě dominantní úlohu.

Marx, Engels, Lenin, Stalin a pro české prostředí i Klement Gottwald jsou největšími vědeckými „autoritami" pro cokoli, historii nevyjímaje – interpretace husitství či revoluce 1848 nemůže odporovat sebedrobnějšímu výroku těchto praktiků dějin, kteří v praxi „potvrdili" pravdivost tezí marxisticko-leninské ideologie. Interpretace dějin se tak po roce 1948 netvořila v prvé řadě ve vědeckých institucích, ale v partajních sekretariátech, které dohlížely na to, jaká je momentálně ta správná interpretace minulosti – ta se proměňovala v závislosti na proměnách politiky, mezinárodní taktiky Moskvy. Zdá se, že ona stalinistická fáze vědy v Československu v řádném případě nebyla anomálií v rámci sovětského modelu historické vědy, naopak byla poměrně úspěšnou taktikou k prosazení cílů, které komunistická strana od historické vědy očekávala.

Po roce 1948 vedení KSČ – stejně jako představitelé státní moci – od historiků očekávalo, že „zdůvodní" zákonitost směřování k socialismu, potvrdí pravdivost a správnost nově nastoupeného kursu, přičemž odmítání tradic první republiky bylo postupné. Když si kolem roku 1950 dovolí veřejně dehonestovat T. G. Masaryka, je zřejmé, že komunistický režim si je jist svou pevnou pozicí, nemusí se již ohlížet na předchozí tradice první republiky. Komunistické elity se snažily národu vnutit představu, že „svět socialismu" je světem míru, nicméně toto budování míru bylo (zejména v padesátých letech) představováno jako velká bitva, bitva, kterou je třeba vyhrát nad nepřítelem. Onen komunistický ráj bylo možné nastolit pouze zničením starého řádu světa, staré společnosti, jejím odmítnutím. Řada mladých historiků – nejen Václav Král či Jan Pachta, kteří tím byli proslulí – byla ochotná pozměňovat edice, manipulovat s fakty tak, aby závěry jejich „výzkumů" byly v souladu s tímto přáním, s představami Ideologického oddělení ÚV KSČ. Již zmiňovaný Václav Král se ani výrazněji netajil tím, že recenze na spisy svých kolegů píše podle přání strany, třebaže se tím koncem šedesátých let vlastně svým způsobem omlouval. Padesátá léta v české (ale i slovenské) historiografii jsou vkládáním jednotlivin do předem připraveného rámce, přičemž tato izolovaná fakta mají dokládat pravdivost marxismu-leninismu – údaje,

rxistická historiografie – experimentem a ideologií

které do schématu nezapadají, se prostě ignorují.

Jakkoli nelze popřít, že konkrétní, faktografický výklad dějin i v padesátých letech byl výtvorem historiků, obecný interpretační rámec jim byl předem dán. V tomto směru se lze domnívat, že velkou dějinnou koncepci – oficiálně publikovatelnou – bylo možno v dané době vytvořit pouze se souhlasem nejvyšších komunistických elit, nejen československých, ale také sovětských poradců. Takto vznikaly i rané marxistické syntézy národních dějin nejen v Československu, ale i v sousedních státech – ta polská se dokonce skutečně psala převážně v Moskvě.

Vytvářením jednotných, kontrolovatelných platforem historické vědy se usnadňovalo řízení, proto byly tak zdůrazňovány kolektivní formy práce ve společenských vědách, diskuse nad chystanými projekty, interpretacemi jednotlivých úseků národních dějin. Bylo třeba najít – vytipovat – jen několik jedinců, kteří garantovali soulad se stranickými direktivami. V tomto směru však KSČ své „šiky" formovala již před rokem 1948 – opomineme-li celý politický systém omezené soutěže stran za třetí republiky (Národní frontu) a některé skrytější formy nátlaku na změny v celných institucích hned v květnu 1945, tak minimálně provolání *Českým kulturním pracovníkům* (Rudé právo 6. 10. 1946) už lze považovat za veřejné vytváření oné jednotné linie „kulturních pracovníků", kteří mají zajistit organizované zlevicovění společnosti a kultury pod stranickým dohledem. Podstatnou roli zde také hrála již od roku 1945 Socialistická akademie, v níž se diskutovaly možnosti organizování historické vědy – teprve akční výbory Národní fronty však v březnu 1948 umožnily radikálním marxistům mezi historiky obsadit pozice na pražské univerzitě (Václav Husa, Oldřich Říha, Jaroslav Charvát) i jiných vysokých školách.

Mladá generace historiků – začínající často na Vysoké škole politických a hospodářských věd – patřila k aktivním budovatelům marxistické historické vědy v Československé akademii věd založené během roku 1952. Po smrti J. V. Stalina však docházelo k jistému změkčení, zejména se snahou sovětských historiků proniknout do mezinárodních historických organizací – již v rámci přípravy historiků východního bloku na X. mezinárodní kongres historických věd v Římě roku 1955 se historikové shodli, že nemohou na mezinárodním fóru argumentovat citáty z klasiků marxismu-leninismu, neboť by byli snadno odmítnuti. Toto římské navázání kontaktů, leckdy v příštích letech směřované také do Francie, ukazovalo cestu z onoho zajetí v dogmatické ideologii a přispívalo k oné revizi historického myšlení (revizionismus), která však stále byla v souladu s proměnami politiky KSČ.

Zatímco do roku 1968 lze hovořit o tom, že moc historiky k utváření výkladu dějin potřebovala, po roce 1968 se situace radikálně promění a oficiální místa ve straně již historiky výrazněji nepotřebují. Proměny komunistické rétoriky a ideologie vedly k tomu, že na dlouhých dvacet let měli historikové zajištěnu zakázku na obsáhlé revidování dějinného výkladu – od tvrdé linie až k revizionismu šedesátých let. Oficiální výklad minulosti stále nějakým způsobem souznával se stranickým pohledem na dané události. Normalizace, která bývá často vnímána jako jakési zmrtvění společnosti, vedla velmi brzy i ke zmrtvění toho, co od historie režim očekával. Po *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti*, přijatém na XIV. sjezdu KSČ v květnu 1971, a po ukončení diskusí o nezákonnostech režimu v padesátých letech v téže době, nebylo na dějinách – v ideologické rovině – co interpretovat, stačilo zvolit jen správnou variantu toho, jak dějiny byly za uplynulých dvacet let interpretovány, a vtělit ji do učebnic. Historikové tak už jednoznačně ustoupili do pozadí – důležitá nebyla jejich vědecká produkce, ale jejich kontrola.

Základní linie budoucího výzkumu marxistické historiografie tak jsou poměrně zřejmé, dosud však chybí většina dílčích badatelských výsledků ke skutečně fundované syntéze – zvl. dějiny vědeckých institucí, analýza děl historiků té doby i odborných časopisů jako základní platformy určující charakter vědy výběrem textů, které jsou přijaty k otištění. Dnešní mladá generace vědců začíná s intenzivním studiem marxisticky orientované historiografie v Československu, na druhé straně k důkladné analýze vlastního oboru je vždy potřeba časový odstup, zejména jde-li o historiografii víceméně totalitního státu – německé výzkumy nacismu v historiografii také výrazněji proběhly až téměř padesát let po druhé světové válce. ■

Bohumil Jiroušek je historik, působí na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity.

Další čtení

J. Hanzal, 1999. Cesty české historiografie 1945–1989, Praha.

B. Jiroušek a kol., 2008. Proměny diskursu české marxistické historiografie, České Budějovice.

L. Raphael, 2003. Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme, München.

Postřehy k reformě financování výzkumu a

Jiří Zlatuška

Reforma výzkumu a vývoje, jak ji připravila Topolánkova vláda, přesunuje výraznou část veřejných financí z podpory základního výzkumu a Akademie věd do gesce Ministersta průmyslu a obchodu a jeho resortních programů aplikovaného výzkumu a inovací. Finance se převádějí z oblasti, kde jsou vynakládány ve prospěch zcela nepochybně veřejného statku, a mají být přednostně užity pro činnosti, které by měly být samozřejmou součástí firemních inovací výrobků i služeb s cílem uspět na trhu vůči konkurenci. Podle údajů ze studie Evropské komise z letošního dubna pochází v Česku celých 16,24 procenta výdajů soukromých firem na výzkum a vývoj ze státního rozpočtu, což je jedna z nejvyšších hodnot mezi zeměmi Evropské unie i OECD (ve Finsku je to např. pouhých 3, 58 procenta), přesto sem má český stát ještě přidat.

Pod zástěrkou podpory inovací budou státní finance nalévány do firem, ve kterých jsou fakticky využívány jako veřejná podpora k dosahování většího zisku těchto v tržním prostředí působících společností. Tento přístup se setkává s překvapivým souhlasem politiků z pravice i levice. Pro Topolánkovu pravici je to jeden z nástrojů privatizace veřejné sféry, i když nástroj, který je k tomu použit, se s tržním přístupen nikterak neshoduje. Argumenty o nákladnosti inovací nebo toho, že společnosti jsou drženy zahraničním vlastníkem, a proto si místně mohou držet jen malou část svých zisků, nejsou dobrým důvodem pro veřejné financování těchto aktivit. Pokud mají mít inovace tržních výrobků nebo služeb smysl, musí se náklady na ně vrátit v zisku z tržního uplatnění, nikoli fungovat jako jednosměrná ulice, která pouze vylepší pozici firmy před konkurencí. Motivace průmyslovou lobby a postojem, který v tradičně levicovém duchu preferuje státní intervence do průmyslovýchy podniků, ostatně otevřeně přiznal i Topolánek, když při prvním čtení poslancům 11. listopadu 2008 sdělil:. „*Musím říci, že to byl Martin Jahn, který jako místopředseda vlády pro ekonomiku a jako předseda Rady vlády pro výzkum a vývoj napsal a odsouhlasil v tehdejší Paroubkově, možná ještě Grossově vládě, základní teze, s jakými bude přistupováno při této novele podpory výzkumu a vývoje. A tato novela z těchto závěrů vychází, vážení kolegové v lavicích nalevo ode mě.*“

Pod zástěrkou podpory inovací budou státní finance nalévány do firem, ve kterých jsou fakticky využívány jako veřejná podpora k dosahování většího zisku těchto v tržním prostředí působících společností.

Levice sice deklaratorně oponuje negativním dopadům, které změny mají pro financování Akademie věd, ale polehčující okolnosti pro zvýšené financování firmeního výzkumu si v době krize nachází také. Když Učená společnost pořádala 15. září t.r. debatu o postoji politických stran k problematice vědy a financování výzkumných institucí před tehdy ještě plánovanými předčasnými volbami, poukázal na tuto debatu vyslaný zástupce sociální demokracie, že z hlediska této politické strany jsou přijatelné postupy i mechanismy poskytování přímé finanční podpory, a zmínil v té souvislosti i šrotovné. Společným jmenovatelem tohoto zájmu různých politických stran je dost evidentně tlak zájmových skupin za nimi na změnu směřování financí na výzkum a vývoj. V 27bodovém ultimátu, kterým ČSSD podmiňovala 11. května t. r. své hlasy pro důvěru vládě premiéra Fischera, problematice výzkumu a vývoje (stejně jako vzdělávání) nevěnoval z těchto požadavků žádný. Plánované rozpočtové přidušení Akademie věd bylo přitom již tehdy dobře známo i sociálním demokratům.

V době, kdy reformu výzkumu a vývoje realizoval jako premiér i předseda Rady vlády pro výzkum a vývoj osobně Mirek Topolánek, bylo od něj možné slyšet ujišťování o tom, že důsledky reformy nespočívají v přesunu financí do podnikové sféry. Když 24. dubna 2008 odpovídal poslancům na jejich interpelace, tvrdil o důsledcích své reformy: „*Reforma české vědy se toho základního výzkumu prakticky netýká. Týká se to jenom té oblasti, že chceme snížit počet publikací pro tzv. impakty, citace, protože praxe, že dokonce mezi citace byly zařa-*

VÝVOJE

zeny ministerské věstníky, je snad už překonaná a musí být jednoznačně dáno, že patenty, citace jsou základním kritériem hodnocení základního výzkumu.“ Jeho nástupce premiér Fischer klamné sliby svého předchůdce demaskoval vcelku jednoznačně v článku v Právu 23. července, když vysvětloval důvody finančního krácení Akademie věd: „*Podoba, jakou reforma financování vědy a výzkumu v současnosti nabyla – a to včetně následného rozhodnutí posílit aplikovaný výzkum na úkor výzkumu základního –, tedy není důsledkem rozhodování mé vlády, ale odrazem priorit a návrhů vlády předchozí.*“

Když v letos v červnu začaly sílit spontánní protesty proti připravovanému likvidačnímu rozpočtu Akademie věd, zaštiťoval se premiér metodikou výpočtu hodnocení výsledků výzkumných a vývojových institucí. O tom, že poskytuje zkreslené výsledky, neměl ani premiér Fischer pochyby, o čemž svědčí jeho vyjádření v Lidových novinách 11. července t. r.: „*Metodika, kterou se ty peníze přidělují, je daná zákonem, který velmi lehce prošel parlamentem ještě za Topolánkovy vlády. Mění se jen proporce. Metodika upřednostňuje aplikovaný výzkum před základním výzkumem.*“

Metodika, na kterou premiér Fischer odkazuje, je dílem Rady vlády pro výzkum a vývoj. Bez jakékoli odborné expertízy a bez zapojení odborníků, kteří by měli alespoň základní kvalifikační předpoklady pracovat s používanými bibliografickými daty nebo je korektně statisticky pracovávat, byl pro financování české vědy vytvořen postup, který je světovým unikátem (a toto slovo zde má význam pouze negativní). V zemích, kde se na podobný způsob hodnocení připravovali, na rozdíl od Česka podrobili dostupné podklady a metody odborné oponentuře. Velmi rychle dospěli k závěru, že dostupná citační data nejsou pro takové hodnocení použitelná jinak než jen jako podklad pro expertní hodnocení. Zahraniční studie prokázaly katastrofálně velké rozdíly v tom, co data v mezinárodních databázích vypovídají o různých vědních oborech. V Česku nikdy nedošlo ani k pokusu takové hodnocení použitelnosti dat provést. Mechanické užití citační analýzy podrobila důkladné a z odborného hlediska zcela zdrcující kritice zpráva trojice mezinárodních organizací, Mezinárodní unie matematiků (IMU), Institutu matematické statistiky (IMS) a Mezinárodní rady pro průmyslovou a aplikovanou matematiku (ICIAM). Ani tyto vysoce fundované výhrady nepovažovali naši tvůrci reformy za potřebné respektovat.

Po první vlně veřejných protestů přislíbil premiér Fischer v červenci letošního roku přidat půl miliardy Akademii věd. Skutečnou a jedinou příčinou této finanční injekce je dosavadní neodpovědný postup Rady vlády pro výzkum a vývoj při prosazování koncepce s prokazatelně hrubými chybami. Nikde na světě se nevydali cestou absurdního užití „dat“ o kvantitě výzkumných výsledků tak, že by přiřazené body mechanicky převedli do peněz. Problémy s deficitem státního rozpočtu pouze obnažují zásadní chybnost tohoto přístupu. Pokud by ekonomika rostla, nebyla by nesprávnost postupu tak jasně vidět, protože by to zúčastněné instituce byly schopny přežít. Hloubku nezodpovědnosti v nakládání s veřejnými prostředky by to však nijak nezmenšilo. Reforma v realizované podobě vede k podpoře kvantity průměrných nebo podprůměrných výsledků. Pro zohlednění vědecké excelence nezůstalo ve vládou realizované podobě místo, a nástroje případné institucionální transformace Akademie věd v reformě obsaženy nejsou ani náznakem. Hodnocení výsledků činnosti výzkumných institucí je založeno na tom, že se vedle sebe míchají body za publikace skutečně kvalitní s body za průměrné výstupy. S tímto východiskem ovšem nemůže vést k excelenci bodování jakkoli upravované a vylepšované. Publikační prostor pro špičkové výsledky je z povahy věci omezený (vezměme jen plochu papíru v respektovaných časopisech), zatímco pro průměrné nebo podprůměrné výsledky takové objemové omezení neplatí. Vždycky se proto najde kupa méně kvalitních výsledků, které v součtu vyváží nebo převáží výsledky „řadové“. Uvážíme-li, že podle takto získaných bodů rozdělujeme konečný objem financí, je výsledkem podpora průměrnosti, nikoli špiček. Špatně nastaveným parametrům se navíc při maximalizaci finančního profitu budou výzkumníci přizpůsobovat. Skutečnost, že není hodnocen jen výběr nejkvalitnějších výsledků, ale jsou do prakticky nezkontrolovatelné databáze nahrnuty úplně všechny včetně těch, které jsou jen drobnostmi, vylučuje, že by šlo zabránit deformacím, které z toho vzejdou. Jednou z interpretací škrtů v Akademii věd je skutečnost, že narůstají objemy výkonů na vysokých školách. Uvážíme-li však, že metodika hodnocení dovoluje započítávat například i studentské programy odevzdané v rámci seminárních prací, je jakékoli takové srovnání nepatřičné. Metodika hodnocení je pro takové vzájemné srovnání nepoužitelná. Bez ohledu na to, jak by vypadalo korektní hodnocení, lze trvat na tom, že na jejím základě argument pro výrazné změny v proporcích financování nenajdeme. Hodnocení podle formálně

Hodnocení podle formálně vykazovaných „výsledků“ nechává zcela stranou nejdůležitější výsledek aktivit v základním výzkumu – dobře vzdělané absolventy doktorského i magisterského studia.

vykazovaných „výsledků“ nechává zcela stranou nejdůležitější výsledek aktivit v základním výzkumu – dobře vzdělané absolventy doktorského i magisterského studia, jejichž obecné znalosti ve vědním oboru jsou posléze využitelné i pro jejich následnou práci v aplikovaném výzkumu. Tento efekt je z hlediska veřejného zájmu vyjádřeného úrovní financování výzkumných institucí plně obhajitelný, na rozdíl od veřejné podpory poskytované na aplikovaný výzkum a inovace přímo firmám. Akademie věd se na této výuce významně podílí a omezení jejích kapacit uškodí této produkci vzdělání obecně a negativně dopadne i na univerzity. Potřeba produkce vzdělaných výzkumných pracovníků je přitom i podle objektivních dat cílem, na který je třeba se soustředit víc než jen na vědeckou produkci jako takovou. V produkci vědeckých citací jsme v poměru k dosahované velikosti HDP zemí, která přesně odpovídá proporcím, výrazně však zaostáváme v počtu výzkumných pracovníků – vztaženo k velikosti HDP jsme jen na třetině hodnoty, kterou dostahují například Finové.

Protesty proti reformě koncipované v současném stylu jsou nepochybně oprávněné. Akademické obci lze vyčítat, že politikům poměrně dlouhou dobu věřila, že výsledkem reformy má být spravedlivější přidělování financí respektující výsledky a kvalitu.

Ve Velké Británii se při přípravě nového systému hodnocení uvažuje o 20-30 procentech hodnocení poskytovaném za výzkum, který oslovuje veřejnost („public outreach“), kam spadá i popularizace (která je ostatně ve společenských disciplinách ekvivalentem aplikovaného výzkumu v disciplinách přírodovědných) – v Česku ovšem Rada vlády prosazuje tezi, že žádná z podobných aktivit do vykazování výsledků výzkumu vlastně nepatří.

Údajná nižší produkce „kvalitních“ výsledků Akademie věd ve srovnání s vysokými školami je prakticky jistě pouze účelovým zkreslením proponentů reformy, kteří z takto deformovaného bodového hodnocení vycházejí. Výsledek korektního porovnání by výrazně závisel na reprezentativnějším posouzení výstupů a prakticky jistě nejde dělat pouze na základě citačních dat. I tato data ale v mezinárodním srovnání ukazují, že chyba je nejen ve zjednodušení posuzování, ale i v účelově deformovaném způsobu hodnocení publikačních výstupů. Na začátku letošního srpna publikovala taiwanská Rada vysokoškolského vzdělávání a akreditací žebříček světových univerzit založený na srovnání publikačních a citačních dat jednotlivých publikací z těchto univerzit za jedenáctileté období, což je korektnější způsob hodnocení než metodikou Rady vlády pro výzkum a vývoj preferované užití tzv. impaktních faktorů časopisů založených na pouze dvouletém citačním okně (a citací nejen na publikace daného autora). V pětistovce nejlepších světových univerzit se umístila pouze Karlova univerzita na 226., jedná se přitom o nejlépe umístěnou univerzitu z bývalého sovětského bloku (jedno místo za ní následuje moskevská Lomonosova univerzita). Akademie věd jako instituce s cca 5000 zaměstnanci a 2000 doktorskými studenty v těchto statistikách zahrnuta není, protože se formálně nejedná o vysokou školu. Srovnáním desetileté produkce mezi tuzemskými institucemi lze však odhadnout, že pořadí Akademie věd by nebylo horší než cca dvoustá pozice tohoto žebříčku a že spolu s Univerzitou Karlovou tvoří v současné době dvojici jediných skutečně mezinárodně viditelných výzkumných institucí a v naší části Evropy nepochybně institucí vynikajících. Už tato výjimečnost by měla vládě stačit k tomu, aby v realizaci špatně koncipované reformy zařadila zpátečku, protože celkové škody, které úderem vedeným proti Akademii věd výzkumnému prostředí vzniknou, budou nepochybné. Dokládá také, že podpora průměrných nebo podprůměrných výsledků se neomezuje jen na důsledek převodu financí ze základního výzkumu do aplikovaného, ale projevuje se i v likvidaci institucí, které ve skutečnosti objektivně představují výbornou úroveň i v mezinárodním srovnání.

Srovnáním desetileté produkce mezi tuzemskými institucemi lze však odhadnout, že spolu s Univerzitou Karlovou tvoří v současné době dvojici jediných skutečně mezinárodně viditelných výzkumných institucí a v naší části Evropy nepochybně institucí vynikajících.

Protesty proti reformě koncipované v současném stylu jsou nepochybně oprávněné. Akademické obci lze vyčítat, že politikům poměrně dlouhou dobu věřila, že výsledkem reformy má být spravedlivější přidělování financí respektující výsledky a kvalitu. V zájmu věci by se to však mělo stát důvodem k urychlené nápravě chybných koncepcí dřív, než škody, které napáchá, narostou do rozměrů, které napravit nepůjde. ■

Jiří Zlatuška místopředseda Rady vysokých škol a profesor Masarykovy univerzity

Doubravka Olšáková

Teorie nevzdělanosti a krize humanitních věd

Když v roce 2007 rozhodla rakouská vědecká obec o tom, že titul « vědec roku 2006 » získá Konral Paul Liessmann, autor pamfletického eseje o vzdělanosti ve 20. století, dala tak jasně na srozuměnou, že věda se dostala s nástupem 21. století na scestí. Reakce, které přicházejí především z řad humanitních věd, dávají tušit, jak hluboce do samé podstaty existence dosavadního systému míří strukturální změny nastartované v oblasti vědy a výzkumu v posledních desetiletích. Změny v hodnocení výzkumu ve Francii, v Dánsku, v Norsku, ve Španělsku, ve Velké Británii a konec konců i v ČR vedla k vlnám nevole a protestů. Po dlouhé době tak evropská společnost zjistila, jak si stojí humanitní vědy. Zjistila však také, *kolik* stojí.

Liessmann a kol.

Hlavní otázka, kterou si Konrad Paul Liessmann ve své knize *Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědění* (NLN, Praha, 2008) klade, zní, zda a nakolik stojí i dnes vlastní vědění v centru pozornosti univerzit a vědeckých institucí. Provokativní otázku doprovází více než provokativní vysvětlení, jehož četba je čirým potěšením pro všechny ty, kteří měli kdy co do činění s tzv. *science managementem*.

Kdokoliv, kdo věří tomu, že humanitní a sociální vědy zažívají krizi teprve pod hrozbou snížení rozpočtu, jak o tom svědčí nedávný příklad Akademie věd ČR, je na omylu.

I přes velmi uvolněný tón Liessmannovy narace navazuje jeho kniha po padesáti letech na Adornovu teorii polovzdělanosti. Kdokoli, kdo namítá, že Liessmann zachází s filosofickými díly svévolně, či dokonce že špatně pochopil toho či onoho filosofa, nechápe, že Liessmann sestoupil z oné pověstné slonovinové věže, aby jasnými formulacemi s nemnoha odborně zapeklitými termíny podal to, čím dnes trpí humanitní vědy nejvíce: zahleděností do sebe, která vede k tomu, že se humanitní vědy dostaly pod nadvládu věd přírodních. Ztráta privilegovaného postavení humanitních věd, jemuž se až do nedávné doby těšily ve společnosti, je důsledkem a zcela paradoxně i příčinou tohoto trendu.

Důsledkem je to, že na humanitní vědy začínají být aplikovány metody původně vlastní pouze vědám nehumanitním. Poté, co se humanitními vědami před několika málo lety přehnala vlna hysterie *impakt faktoru*, se nyní se stejnou rychlostí žene vlna evaluací, jejichž cílem je vytvořit žebříčky univerzit, vědeckých

institucí i časopisů, stejně jako ustavit co nejlepší podmínky akademické mobility, produkce znalostí atd. Autor reflektuje tento jev v jeho plné šíři: od proměny terminologie a jazyka, který humanitní vědy používají, až po faktický úpadek vzdělanosti ve společnosti. Veškeré tyto negativní jevy jsou podle něho jen důsledkem vzniku nového, téměř průmyslového odvětví — *produkce znalostí*.

Liessmannovu knihu je bezesporu možno považovat za první významný pokus o vzepření se dominanci anglosaského vědeckého establishmentu, jehož vítězné tažení Evropou právě vrcholí. Liessmann tak činí s poukazem na německou tradici humanitních věd, východiskem jeho úvah o postavení vědomostí v dnešní společnosti jsou Schellingovy, Kantovy i Humboldtovy úvahy na téma vzdělanosti. Diskurz, který Liessmann staví do centra své pozornosti, se vztahuje především k předávání vědomostí: píše o degradaci univerzitního vzdělání (a s tím i spjatého postavení univerzitních pedagogů) i o zhoubné inspiraci světovými modely, které jsou evropskému prostředí cizí. Píše i o ekonomickém tlaku, který nutí vědce přistupovat na principy, které byly až dosud humanitním vědám z důvodu udržení jejich vlastní etické integrity zapovězeny: „Po desetiletích, kdy byla intelektuální maximou alespoň rétoricky proklamovaná distance od podnikání, se konečně může zase dělat to, co se dlouho považovalo za skutečný pád intelektuála: přisluhovat“ (s. 118). A píše i o jazykové degradaci, kterou s sebou přináší uniformita anglosaského modelu, která ochuzuje obě zúčastněné strany: národní jazyky pod vlivem dominance angličtiny ztratily schopnost terminologicky reflektovat pokrok ve vědě, zatímco vědci anglosaského světa začali být nepřímo považováni za „jazykové idioty“, kteří nedokážou dešifrovat ani „tak exotický název jako je Universität Wien“. Forma, kterou si Liessmann ke své kritice vybral, stojí bezesporu nejblíže pamfletu.

Humanitní vědy jsou nejslabším článkem vědeckého vnímání světa. Jsou nejslabším článkem stávajících věd, poněvadž v centru jejich pozornosti stojí nejslabší článek vědecké explikace světa: člověk.

Liessmann popisuje mechanismus *produkce vědomostí* s detailní znalostí univerzitního prostředí i prostředí vědeckých manažerů. Industrializace vědění vede k tomu, že z univerzit se stávají podniky a z vědců *dělníci vědy*. *Vědomostní společnost* je mýtus, který jsme si sami vytvořili, neboť přiznat si na troskách humanistických tradic, že „vše je jinak“, je popřením stále ještě přežívající podstaty koncepce soudobých humanitních věd. Alternativní koncept však Liessmann nenabízí — a v tom tkví největší slabina jeho knihy. Pamflety však nejsou od toho, aby předkládaly alternativy a politické priority, ale od toho, aby rozpoutaly diskusi. I v tomto kontextu je Liessmannovo poselství více než jasné: vědě a vědomostem je nutno vrátit jejich původní postavení ve společnosti. „Každý, kdo pracuje na univerzitě, má jedinou touhu: jednou se v klidu a bez všech vnějších tlaků věnovat tomu, proč je tu údajně zaměstnán — přemýšlet, zkoumat, experimentovat, psát“ (s. 88).

Při bližším zamyšlení se nad Liessmannovou knihou je zapotřebí oddělit dvě roviny jím prezentovaného problému: postavení vzdělání ve společnosti od problematického postavení humanitních věd nejen ve společnosti, ale především v kontextu vědy samotné. Z jeho argumentace jasně vyplývá, že on sám zastává stanovisko, podle něhož existuje přímá souvislost mezi úpadkem idey vzdělanosti a úpadkem humanitních věd, resp. úpadkem vzdělávacích zařízení vůbec. Za fragmentaci vzdělání, kterou ostře kritizuje hned na začátku knihy na příkladu oblíbeného televizního pořadu *Milionář*, stojí především ztráta zastřešujícího postavení idey vzdělanosti jako takové. Humanitní vzdělanost si osvojovala toto zastřešující postavení od středověku, v současné době se však tradiční všeobecný základ vzdělanosti odklání od otázky „Co sdílet jako společný základ?“ k otázce „Jak jej sdílet?“. Pod tlakem globalizace a informačních technologií byla otázka obsahu zatlačena do pozadí a veškerá pozornost je směřována na ono „jak“. Vzdělanost již není otázkou a podstatou individuálního vývoje jedince, ale masovým produktem. Jakou jinou myšlenku tedy nabídnout masám nežli ideu masového sdílení?

Co se týče postavení humanitních věd jako takových, Liessmannova katastrofická vize nemá bohužel v současné době jinou alternativu. Vlna evaluací se zdvihla poté, co se zjistilo, že *impakt faktor* není možno aplikovat na humanitní vědy, a neexistuje tedy prostředek, jakým zjistit, co konkrétně vědec vybádal, učinil, publikoval. Požadavky kladené na vědce a instituce se však často netýkají jen jeho

publikační činnosti, ale i dalších tzv. priorit: akademické mobility, popularizace, pozitivní diskriminace žen-vědkyň atd. Stejně jako v případě úpadku idey vzdělanosti se i v tomto případě dostávají ke slovu požadavky aplikovatelné masově, nejlépe na celou vědeckou komunitu. Podstata samotné práce je zatlačena do pozadí. Ostatně jak Liessmann správně poznamenává, za prototyp vzdělance, který by dnes běžnou evaluací nikdy neprošel, je možno považovat jistého Immanuela Kanta: Královec za svůj život prakticky neopustil, v letech, kdy pracoval na *Kritice čistého rozumu*, publikoval stěží dvě stati atd.

Liessmannův „pamflet" si získal v Rakousku a v Německu pozornost právem. Právě tyto dvě země mají zcela odlišné tradice humanitního vzdělání, odlišnou publikační kulturu a odlišný způsob myšlení o vědě. Anglosaská tradice vzdělanosti je založena na jiných principech, přestože obsah a podstata vycházejí ze stejných evropských kořenů. A tak přestože ze všech možných evaluací vychází vítězně právě anglosaský model, otázka, kterou Liessmann klade, je palčivá pro oba světy: jak dál v humanitních vědách?

Úpadek humanitních věd a smrt veřejného intelektuála

Kdokoliv, kdo věří tomu, že humanitní a sociální vědy zažívají krizi teprve pod hrozbou snížení rozpočtu, jak o tom svědčí nedávný příklad Akademie věd ČR, je na omylu. Prvním příznakem ústupu sociálních věd bylo přijetí měřítek aplikovaných na přírodní vědy v 60. a v 70. letech 20. století. V roce 1973 tak vznikl Social Science Citation Index (SSCI), první žebříček amerických universit vznikl o deset let později v roce 1983. Nutnost kvantifikovatelnosti dat byla důsledkem ekonomického tlaku na universitní prostředí, které bylo dotováno z kapes daňových poplatníků. Můžeme se přít o to, zda a nakolik citační indexy odpovídají či neodpovídají realitě, nic to však nezmění na situaci, že jsou používány a že se staly alfou i omegou „hodnotitelů" vědecké produkce. Jeden z programů, který používají někteří hodnotitelé vědy v zahraničí, se – poněkud morbidně, ale příhodně – jmenuje *Publish or Perish (Publikuj nebo padni).* Ekonomický tlak publikovat, často publikovat cokoliv, je obrovský.

Důsledky jsou různé: tím bezesporu kladným je fakt, že tlak publikovat nutí badatele opustit své „věže ze slonoviny", v nichž někteří strávili velkou většinu svého života. Nutí je brát v potaz „společenskou" poptávku po tématu, nutí je hledat odpovědi na otázky, které stojí v centru pozornosti společnosti tady a teď. Hlad po informacích, jak to je a jak to bylo, nebyl nikdy tak velký. Na druhou stranu vyšlo díky institucionalizaci publikační činnosti jasně najevo, že se z ní stal nový ekonomický fenomén. Všichni autoři jsou tzv. na trhu: čím více prodaných výtisků, tím větší prestiž, čím větší prestiž, tím větší moc. Intelektuálové však – jak nás učí historie – nebývají propojeni s mocí. A pokud ano, jsou jen zřídkakdy považováni za intelektuály.

Humanitní vědy jsou více než jakékoliv jiné vědecké disciplíny závislé na proměně veřejného prostoru a na proměně společenských priorit, poněvadž se z povahy věci na jejich definici podílejí. Existuje tedy přímá souvislost mezi postavením humanitních věd ve společnosti a mezi postavením veřejného intelektuála. Rezignace humanitních věd na své postavení ve společnosti je důsledkem selhání hodnotových měřítek celé společnosti, veřejný intelektuál odchází ze scény spolu s nimi.

Veřejný intelektuál se stal nedílnou součástí společenského uspořádání a v mnoha zemích střední Evropy mu v 90. letech 20. století připadla role zhostit se veřejného prostoru a formovat jej po období několika následujících desetiletí. Samotná role intelektuálů při svržení komunistických režimů v zemích střední Evropy je ostatně jedinečným přínosem této Evropou zapomenuté oblasti.

S nástupem tzv. vědomostní společnosti, kterou Liessmann tak sarkasticky popisuje termíny industriální společnosti, přichází situace, kdy se „inteligence" začíná etablovat jako samostatná *ekonomická* třída. Situace samotná je paradox-

ní v tom, že v době, která je považována za vítězství západoevropských liberálních hodnot, dochází k institucionalizaci marxistické vize sepětí inteligence a státu. Pod ekonomickým tlakem se etabluje vrstva společnosti, jejímž hlavním cílem je zajišťovat předávání vědomostí, nikoli však hodnot. Horizont vědění stává se dnes horizontem konkrétní zkušenosti. Právě z tohoto důvodu mizí veřejný intelektuál, jehož hlavním posláním bylo v minulosti podávat svědectví o „krizi zkušenosti absolutního horizontu" (V. Havel). Z tohoto důvodu mizí také raison d´être veřejného intelektuála. S ním však mizí z veřejného obzoru i humanitní vědy.

Ztráta „absolutního horizontu" se po odchodu veřejného intelektuála promítá do veřejného prostoru nástupem nových aktérů. K těm nejvýznamnějším patří zájmové skupiny sdružující jednotlivce na bázi konkrétních společných zážitků. Konkrétní zkušenost je podmíněna konkrétní pamětí, a proto jsme dnes v evropské společnosti svědkem „bitvy pamětí", jejímž důsledkem není nic víc než jen další typický příklad „ujařmení" humanitních věd. V jedné společnosti dnes proti sobě stojí různé skupiny, jejichž konkrétní zkušenost již není možno integrovat jedním všeobjímajícím konceptem. Tíži tohoto poselství vyjádřili například francouzští historikové iniciativou *Svobodu dějinám,* jejímž iniciátorem se stal Pierre Nora. Historik, který proslul po celé Evropě svým konceptem „míst paměti" (lieux de mémoire), se necelých dvacet let po vydání tohoto díla postavil proti konceptu paměti, který dostal historii – alespoň tu francouzskou – pod jho politiky. Možnost vykreslit kruté dějiny menšin či dějiny společenských tabu se zpočátku projevovala jako osvobozující fenomén mapující dějiny společnosti v celé její šíři. Dnes naopak vědce svazuje. Napsat dnes například ve Francii knihu o trhu s otroky je považováno za útok na integritu obyvatelstva, jejichž předci byli bohužel předmětem tohoto obchodu. Humanitní vědy jsou v pasti, poněvadž jsou bezmocné svou společenskou mocí, která je paralyzuje v soustavě navzájem propojených společensko-politických priorit a zájmů.

Český prostor

Největší nebezpečí hrozící střední Evropě v současnosti tkví v tom, že tato oblast má svou vlastní tradici ekonomické inteligence podléhající tlaku státu, s níž se politicky rozešla již v roce 1990. Fakticky však zůstaly některé z jejich rysů integrální součástí nového akademického prostředí nastaveného i po roce 1993. Systém je dnes naštěstí natolik diferencován, že opakování „moskevského modelu" nehrozí, neřešené systémové vady však mohou v důsledku vést k degradaci a k reprodukci těch nejhorších jevů.

Dvacet let po zhroucení mocenského dozoru nad vědeckým výzkumem v Čechách tak humanitní vědy čelí problémům ve čtyřech zásadních oblastech: zabývají se především českým kontextem a to zpravidla povýtce pouze z českého pohledu (1), což vede k nemožnosti prosadit se v evropském prostředí (2), kde je výzkum orientován především interdisciplinárně a mezinárodně. Česká komunita je navíc velmi malá a uzavřená (3), což vede ke sklonům ke klientelismu, jehož důsledkem je faktická neexistence akademické mobility v tomto prostoru a vede k reprodukci systému samotného. Celý systém tak zápolí s neefektivitou (4), která je výsledkem nesystémových řešení, jehož ztělesněním se stal grantový systém vedoucí místo k podpoře excelentních projektů k faktickému „záplatování" nedostatků celého systému.

Problémem střední Evropy v současné době není až do té míry ekonomický tlak na humanitní vědy, problémem střední Evropy je kontinuita. Kouzlo „mít v projektu/na konferenci někoho z Východu" dvacet let po roce 1989 odeznělo a není už mocným zaříkávadlem. Česká obec humanitních vědců se tak téměř ze dne na den ocitla na dlažbě širokého bulváru vědeckého světa, kde jim nikdo nedá nic zadarmo. Hlavní problém systému, který se zde dvacet let budoval, je fakt, že absorboval jen minimum z toho, jakým vývojem procházely v té době humanitní vědy v zahraničí, byvše zcela pohlcen transformací systému a svými vlastními problémy. Jistě, jsme malým národem, „nováčci" v Evropě, čelíme ekonomickým těžkostem, etc. V tomto kontextu bezesporu potěší skeptiky fakt, že například Nizozemí (15 mil. obyvatel) patří v oblasti humanitních věd v Evropě k naprosté špičce. Najít velký evropský projekt, v němž by nebyl nizozemský historik, antropolog či historik umění je dnes téměř nemožné. Toto postavení a vládní vědecká politika s jasnou vizí jim dává možnost ovlivňovat podobu evropské vědy v rozhodujícím měřítku. V tomto ohledu však ještě jedna důležitá poznámka: problémem střední Evropy není bohužel ani nedostatek modelů a vzorů hodných následování, jak mohou naznačovat některé dobře míněné rady „ze Západu" dávající za vzor to či ono. Problémem střední Evropy je čas – čas a prostor k integraci všech typů zkušeností a podnětů. Čas je fenomén poměřovaný ve vědě bohužel povýtce

z ekonomického hlediska, prostor je garantován politickou mocí, která se při absenci dlouhodobé vize ocitá pod silným ekonomickým tlakem státu.

Právě z důvodu nedostatku obého – času i prostoru – přejaly náhle rétoriku účelnosti i diskuse o hodnocení jednotlivých badatelů. Zatímco ve státech s jasně strukturovanou vědní politikou může vést k mírným změnám v systému, jeho aplikace na systémy s nedostatečnou (či neexistující) vizí může mít katastrofální důsledky. Příkladem je slovo „impakt". Jeho mechanické převzetí z oblasti nehumanitních věd a jeho následná aplikace na vědy humanitní povede k nenapravitelnému pokřivení celého systému, nejen struktury humanitních věd jako takových, ale koncepce postavení věd ve společnosti vůbec. „Impakt faktor" však paradoxně může humanitním vědám pomoci. Je načase přestat předstírat, že humanitní vědy nepřinášejí společnosti žádný ekonomický zisk. Přinášejí zisk zvyšováním kvality života, stimulují kreativitu ve společnosti, velmi často mají přímý vliv na pověst národa ve světě, etc. Požadavky moderního archivnictví například vedou k rozvoji speciálních digitálních postupů v oblasti informačních technologií, ekonomicky ne právě bezvýznamný trh s literaturou faktu je založen na studiu odborné literatury publikované historiky, badatelé v oblasti cizích jazyků a kultur velmi často aktivně překládají a zprostředkovávají tak nové podněty zvenčí, historici umění v praxi přímo určují hodnotu uměleckého artefaktu, atd. Největší problém humanitních věd v ekonomickém systému je však v tom, že jsou „neviditelné". Některé národní grantové agentury tak začaly při hodnocení projektů brát velmi výrazně v potaz, jaký je jejich „společenský dosah", což by měl být volný překlad pojmu „impakt faktor" pro humanitní vědy. Tento fakt se posléze významným způsobem promítá i do výsledného doporučení k financování projektu.

Pokud však dojde v systému humanitních věd k mechanické aplikaci „impakt faktoru", v kontextu celého systému již nebude měřítkem originalita, ale pouze možnost kvantifikace. V tom lepším slova smyslu kvantifikace výstupů, která povede k inflaci textů reprodukujících stále stejné myšlenky, v tom horším slova smyslu kvantifikace výkonů, která postupně povede k odumírání akademických svobod. Kvantifikovatelný vědec je totiž pouze vědec přítomný na pracovišti, což povaha některých akademických profesí přímo vylučuje, tedy se měřítkem stane počet hodin odseděných v kanceláři či počet odmemorovaných přednášek.

Poněvadž „inteligence", k jejímuž zrodu tento systém povede, si začne vbrzku vytvářet svou vlastní striktně hierarchizovanou mocenskou strukturu, znakem moci a měřítkem úspěchu se stane počet postů a grantů, které jedinec dokáže nakumulovat ve stejnou dobu – ať už má či nemá kapacitu k jejich plnění. Zatímco některé zahraniční grantové agentury již nabízejí v rámci grantu možnost „vykoupit se" z přednášek, tento systém bude dál založen na zištné kumulaci postů a moci. Princip těchto „odpustků" je přitom prostý, universitě platím za to, že jsem jejím zaměstnancem, ale v podstatě teď pracuji pro jinou „firmu". Místo je mi zachováno, čistý etický štít též, university jsou ekonomicky motivovány podporovat vědecké aktivity svých pedagogů, roste možnost akademické mobility, etc. Kumulace více postů a více úvazků v systému dotovaném z kapes daňových poplatníků, což je v mnohých demokratických státech považováno za korupci a zpronevěru, se stane součástí systému a dosáhne stadia spontánně regulované korupce, tj. nastolí také nový typ sociálních vazeb na bázi klientelismu.

Všichni autoři jsou tzv. na trhu: čím více prodaných výtisků, tím větší prestiž, čím větší prestiž, tím větší moc. Intelektuálové však – jak nás učí historie – nebývají propojeni s mocí. A pokud ano, jsou jen zřídkakdy považováni za intelektuály.

Degradace morálky v oblasti profesních vztahů povede k degradaci etiky vědecké práce. Podepsat se pod dílo, na němž jsem nepracoval, nic o něm nevím, a dokonce často ani nejsem specialistou v doméně, jíž se dílo věnuje, mohu, poněvadž jsem představitelem toho či kterého ústavu/katedry. Morální výčitky nepociťuji, má funkce mé chování ospravedlňuje. Dojde tak i na slova kritiků, neboť zaznamenání hodných výsledků nebude možno dosáhnout s podporou systému, ale systému navzdory. Není bezesporu náhodou, že některé z výše popsaných jevů jsou například v Čechách dobře známy již dnes.

Nejslabší článek vědecké explikace

Společenské debaty, jež se vedou na téma užitečnosti humanitních věd a jejich významu pro současnost, jsou signifikantní v tom smyslu, že i ony přijaly rétoriku účelnosti. Humanitní vědy však jdou za samou podstatu bytí vědy, jsou horizontem vědy jako takové, jsou tím, kdo jí propůjčuje imaginaci a obrazu udává perspektivu. Humanitní vědy jsou nejslabším článkem vědeckého vnímání světa, protože – slovy Thomase Kuhna – nejsou vědou v pravém slova smyslu. Humanitní vědy jsou nejslabším článkem stávajících věd, poněvadž v centru jejich pozornosti stojí nejslabší článek vědecké explikace světa: člověk.

Dilema, kterému čelí v současné době humanitní vědy, je významné: od dob průmyslové revoluce, která vyzvedla na piedestal normotvorného vědění čistou vědu ve smyslu teleologického cíle „pokrok je dobrý", nečelily humanitní vědy nikdy větší krizi než dnes, kdy je „pokrok" poměřován hodnotou peněz. „Vzdělání kdysi souviselo s ambicí dokázat, že domnělé jistoty doby jsou iluzivní. Společnost, která ve jménu domnělé efektivity a oslněná představou, že vše může podřídit kontrole ekonomického pohledu, osekává svobodu myšlení, a tím se připravuje o možnost rozpoznat iluze jako iluze, se upsala nevzdělanosti, ať ve svých databázích shromáždila jakoukoliv sumu vědění." (K. P. Liessmann) ■

Doubravka Olšáková je historička, působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

Aplikovaný versus základní výzkum

Problém české vědy

Lubomír Sedlák

Lidé v České republice si už zvykli, že v jejich zemi občas demonstrují i tzv. bílé límečky (například učitelé), letos však zřejmě vůbec poprvé uviděli v ulicích – naposledy 6. října na pražském náměstí Jana Palacha – i vědecké pracovníky, konkrétně ty z Akademie věd (AV ČR). Příčinou bylo rozhodnutí vládní Rady pro výzkum, vývoj a inovace, která v červnu schválila přibližně padesátiprocentní omezení provozních dotací této instituci ve výhledu na rok 2012.

„Nám vadí mimo jiné skutečnost, že zatímco státní příspěvky akademii budou postupně v příštích třech letech klesat na zhruba polovinu, ty na vědecký výzkum na vysokých školách zůstanou více méně na stejné úrovni," řekl v této souvislosti časopisu Přítomnost profesor Jiří Chýla, člen Akademické rady AV ČR, jinak pracovník Fyzikálního ústavu: „Zdůvodňovat to přitom skutečností, že na univerzitách a podobných vzdělávacích zařízeních dosahují většího počtu výsledků bádání, je zavádějící už proto, že u nás je prostě méně vědeckých pracovníků než u nich."

Jiného názoru je ovšem Vladimír Haasz, místopředseda výše zmíněné Rady a zástupce vedoucího katedry měření na elektrotechnické fakultě ČVUT. „Naše vysoké školy jednoduše v minulých pěti letech dosahovaly ve výzkumu při zhruba stejných nákladech lepších výsledků než akademie, která byla méně dynamická," prohlašuje.

Čtenář se asi na tomto místě položí otázku, zda lze vůbec úspěšnost výzkumu nějak určit. Nuže, jedním z nejdůležitějších kritérií, pokud ne tím vůbec nejdůležitějším, je zejména v oblasti základního výzkumu publikační činnost, jinými slovy počet článků shrnujících výsledky příslušného bádání, na prvním místě v zahraničních časopisech typu britského New Scientist, které mají jakýsi mezinárodní charakter (a hlavně velký vliv, takže se jim odborně říká „impaktované"), do jisté míry však i v periodikách českých a ve světových databázích, odborných knihách a různých sbornících, přičemž celkově v těchto kategoriích například v loňském hodnocení výsledků za předchozích pět let podle profesora Haasze naše vysoké školy nad akademií „vedly", a to v počtu nejen výsledků, ale i bodů vyjadřujících i určité hledisko kvalitativní.

Nuže, jedním z nejdůležitějších kritérií, pokud ne tím vůbec nejdůležitějším, je zejména v oblasti základního výzkumu publikační činnost, jinými slovy počet článků shrnujících výsledky příslušného bádání, na prvním místě v zahraničních časopisech.

Podle Jiřího Chýly ale nemají ústavy Akademie věd stejné podmínky jako vysoké školy (a ostatní výzkumné organizace spadající pod jednotlivá ministerstva). „Ony totiž podstatnou část svého bádání hradí z peněz, které od státu dostávají na výuku, což samozřejmě v našem případě neplatí," upozorňuje a vysvětluje to na příkladu Karlovy univerzity: „V roce

2007 tyto peníze tvořily celou třetinu všech jejích příjmů, zatímco finance na výzkumné záměry jen něco přes deset procent, tedy zhruba třikrát méně."

Profesor Haasz takové tvrzení opět označuje za nepravdivé. „Něco podobného platilo před deseti, maximálně pěti lety, protože peníze na výuku vysokým školám rok od roku klesají a například u nás na elektrotechnické fakultě už je jejich výše zhruba stejná jako výše prostředků určených na výzkum," říká.

Pravdou je, že hranice mezi oblastí pedagogickou a vědeckou není ostrá, ať již ve vzdělávacích zařízeních nebo v akademii. „Náš Ústav fyziky plazmatu například dostal k účelům zkoumání možností termojaderné fúze z Británie zařízení zvané tokamak, které ale navštěvují i studenti," říká Jiří Chýla.

Abychom se však vrátili k financování vědeckého výzkumu na našich vysokých školách – ty podle profesora Chýly hradí z peněz na výuku dokonce i svůj základní každodenní provoz, jako jsou třeba náklady na osvětlení učeben a v zimě jejich vytápění, jeho kolega z ČVUT však opět nesouhlasí. „Tyto výdaje jsou alespoň u nás na fakultě opravdu kryty ze státních příspěvků na výzkum, konkrétně dvacet dva procent z celkové částky," uvádí a dodává: „V příštích letech si prostě to světlo a teplo i další podobné výdaje budou muset akademici hradit z prostředků, které získají z výsledků své vědecké práce."

Dotace pro AV ČR budou tedy v příštích třech letech postupně klesat (konkrétně z letošních 5, 882 miliard korun na pouhé 2, 813 miliardy), zatímco ty určené vysokým školám zůstanou více méně stejné, ovšem ministerstvo průmyslu a obchodu bude dostávat na vědecký výzkum v jeho resortu – včetně podřízených ústavů – dokonce čím dál víc (letos 3, 742 miliardy korun, v roce 2012 už ale 5, 070 miliardy). „Tento úřad se tak má stát zdaleka nejvýznamnějším zdrojem financování výzkumu a vývoje u nás, což je absurdní situace, která nemá ve světě obdoby," upozorňuje Jiří Chýla.

Navíc poukazuje na skutečnost, že z přibližně pěti miliard, které má toto ministerstvo v roce 2012 dostat (je to víc, než kolik obdrží všechny vysoké školy), půjdou asi čtyři miliardy na podporu komerčního výzkumu a vývoje. „Náš podnikatelský sektor se nemá špatně a určitě není třeba, aby do něj šlo ze státního rozpočtu na zmíněné účely ještě více prostředků," domnívá se Chýla.

„Nadnárodní ocelářský gigant ArcelorMittal tak například vloni dostal prostřednictvím ministerstva pro mne z nepochopitelných důvodů jedenáct miliónů korun, což de facto v naší zemi narušuje hospodářskou soutěž, a stejně nepochopitelné je, když třeba letos žádá podobným způsobem o peníze daňových poplatníků výrobce letadel Aero Vodochody," pokračuje pracovník Fyzikálního ústavu. V těchto společnostech se navíc podle něj neprovádí vědecký výzkum, nýbrž až ta následná fáze, tedy vývoj, nebo případně inovace.

Skutečnost, že ministerstvo průmyslu a obchodu bude už přespříští rok dostávat od státu více peněz než Akademie věd, je výsledek intenzivního lobbystické činnosti soukromých firem, myslí si profesor Chýla. „Za všechno mluví sku-

tečnost, že ve svých žádostech na tomto úřadě jsou tyto podnikatelské subjekty z osmdesáti šesti procent úspěšní," dodává.

A co na to představitel vládní Rady pro výzkum, vývoj a inovace? „Za prvé ke státnímu financování výzkumu v soukromém sektoru dochází všude ve světě, za druhé firmy ty peníze tak říkajíc vyhrávají ve veřejných soutěžích, za třetí minimálně stejně vysokou částku musí do příslušného projektu vložit samy – třeba Mittal do toho podle mých informací dal dvacet dva miliónů – a za čtvrté část těchto prostředků pro ministerstvo čerpá nakonec i samotná akademie," vypočítává.

V souvislosti se změnou financování české vědy se také hovoří o potřebě užší spolupráce Akademie věd a vysokých škol v oblasti výzkumu a Hospodářské

Jen v minimální míře se ovšem základním výzkumem zabývá podnikatelský sektor, domnívá se. „Jako výjimku potvrzující pravidlo bych uvedl farmaceutický průmysl, konkrétně zejména společnost Zentiva."

noviny dokonce v září zveřejnily článek pod titulkem „ODS chce ústavy AV sloučit se školami" (její poslanec Walter Bartoš to pak zmírňoval tvrzením, že o vyslovené splynutí by nešlo). Deník v této souvislosti cituje i profesora Haasze, podle kterého je v akademii zbytečně moc ústavů, především těch malých, takže spojení alespoň některých se školami by pomohlo, na jeho fakultě by třeba uvítali Ústav elektroniky a fotoniky.

Vladimír Haasz tento svůj názor potvrdil i časopisu Přítomnost. „Problém je v tom, že takové ústavy řadu věcí nemohou sdílet, například knihovnu nebo komunikační sítě, což pak zvyšuje náklady," upozorňuje a dodává, že i vysoká škola (nebo fakulta) s méně než zhruba pěti sty posluchači mívá problémy s finanční soběstačností.

Jeho kolega z Akademické rady AV ČR kupodivu v principu není proti sloučování, ale jak říká, „ďábel je v detailech," protože se musíme ptát, o které ústavy akademie a o které fakulty vysokých škol by se konkrétně jednalo. „V tom druhém případě by muselo jít o pracoviště, která provádějí skutečně špičkový vědecký výzkum," připomíná.

K takovému propojení či dokonce splynutí došlo v minulosti například v Dánsku, kde se státní Ústav Nielse Bohra stal součástí Kodaňské univerzity, ponechal si ovšem nadále značnou nezávislost. „V tomto případě šlo navíc o posílení té vysoké školy světově proslulým vědeckým zařízením, nikoliv naopak," říká Chýla.

Pokud se týče jeho pracoviště, tedy Fyzikálního ústavu Akademie věd České republiky, nemyslí si, že by děkan Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy, která se zabývá podobnými výzkumy, chtěl mít pod sebou ještě i tento ústav (který je mimochodem největším v akademii). „On má už teď dost starostí se všemi těmi šesti budovami, ve kterých fakulta sídlí," dodává s úsměvem.

Chýla sám ostatně na této fakultě učí, což do listopadu 1989 nebylo možné, obě oblasti byly přísně oddělené. „Soudruzi byli toho názoru, když to řeknu trochu zjednodušeně, že akademie se má zabývat vědou a vysoké školy výukou," vzpomíná.

O případném spojení výzkumu v AV ČR a na vysokých školách by každopádně podle jeho názoru měli jednat hlavně představitelé obou těchto institucí, nikoliv vláda, a s tím souhlasí i Jiří Havel, školský odborník České strany sociálně demokratické, který navíc řekl Hospodářským novinám, že je „otázka, jestli by neměly spíše fúzovat školy pod akademii, ta je totiž ve vědě a výzkumu mnohem výkonnější než univerzity". O jakémkoliv vládním návrhu na sloučení, pokud by vůbec vznikl, by ovšem musel rozhodnout parlament, ubezpečuje Haasz.

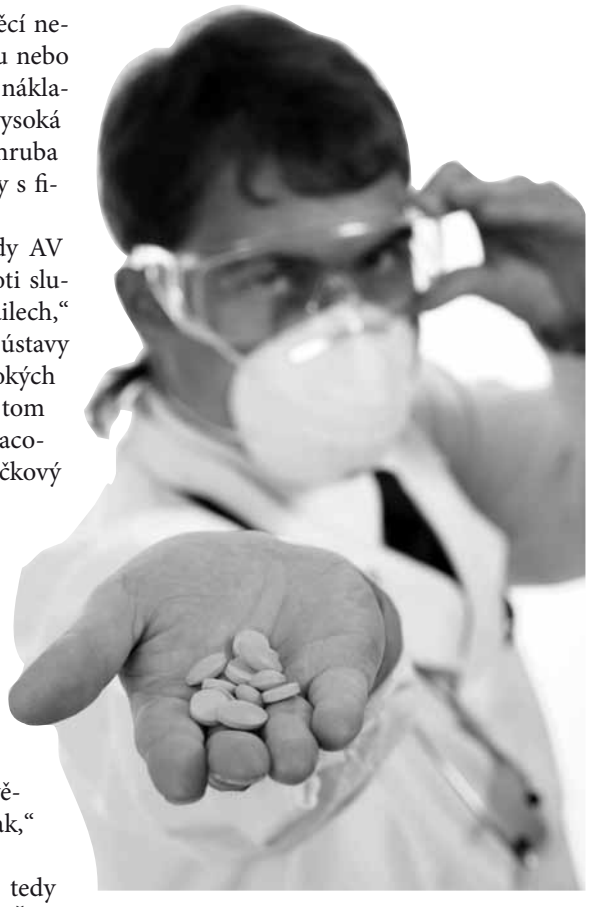

V souvislosti se zmíněným titulkem deníku se Chýla domnívá, že česká politická pravice prostě považuje Akademii věd za jakýsi „bolševický přežitek", protože ji v padesátých letech po sovětském vzoru založil komunistický ministr školství Zdeněk Nejedlý, a že jde tedy spíše o ideologickou záležitost. „Podobný dvojkolejný systém mají přitom i třeba ve Francii nebo v Německu, kde bych zmínil například ústavy Maxe Plancka, vysoké školy ovšem u našich sousedů nefinancuje stát, ale jednotlivé spolkové země," vysvětluje.

Profesor Chýla v rámci objektivnosti přiznává, že v anglosaských zemích, konkrétně ve Spojených státech a Velké Británii, probíhá vědecký výzkum skutečně především na univerzitách a jen v menší míře v tzv. národních laboratořích, a v Nizozemí by se dokonce výzkum na vysokých školách dal označit za naprosto dominantní. U nás je existence akademie do značné míry dána historicky (s tím souhlasí i Vladimír Haasz), protože podobná instituce byla v Praze založena stavitelem a mecenášem Josefem Hlávkou už v druhé polovině 19. století.

Diskuse, která v současné době v naší republice na téma financování výzkumu probíhá (a demonstrace na náměstích dokazují, že je občas i docela bouřlivá), se týká také jeho dělení na základní a aplikovaný, přičemž ten první, abychom citovali profesora Chýlu, „nemá žádný bezprostřední dopad“ (dejme tomu zkoumání původu vesmíru), zatímco ten druhý „nějakých konkrétních výsledků dosahuje“ (když se vynaleznou nástroje k tomuto zkoumání potřebné). Ve Fyzikálním ústavu AV ČR se například v současnosti v rámci základního výzkumu pracuje na tzv. fotovoltaických článcích, které jsou velmi perspektivní, i když zatím se jejich využití opravdu spíše jen zkoumá.

Ano, základní výzkum někdy probíhá velmi dlouho, než dojde k jakémusi kvalitativnímu zlomu a dostaví se úspěch – Jiří Chýla v této souvislosti dává jako příklad Antonína Holého z Ústavu organické chemie a biochemie, který objevil účinné látky šesti důležitých léků zachraňujících životy mnoha lidí. „Ten člověk by za těch pravidel, jaké jsou nastaveny dnes, ničeho nedosáhl, protože dvacet let jen bádal, aniž by produkoval nějaké v praxi použitelné výsledky,“ říká.

S tím ale opět nesouhlasí profesor Haasz: „Já jsem přesvědčen, že by i v současné době mohl uspět, záleželo by ovšem na podmínkách, jaké by mu jeho pracoviště poskytlo.“

Panuje dosti rozšířený názor, že v Akademii věd se zabývají výzkumem základním, zatímco na vysokých školách aplikovaným, ale tak to podle Chýly není. „Ten poměr je u nás přibližně 70:30, aplikovaným výzkumem je například práce Ústavu pro jazyk český na různých slovnících, a domnívám se, že podobné je to i na těch školách, rozhodně tedy alespoň na Matematicko-fyzikální fakultě, kde situaci znám osobně,“ odhaduje (podle Vladimíra Haasze však nikoliv na fakultách technického zaměření, kde je to spíš opačně) a připomíná, že profesor Holý vlastně po roce 1989 přešel od toho prvního k tomu druhému.

Dotace pro AV ČR budou tedy v příštích třech letech postupně klesat (konkrétně z letošních 5,882 miliard korun na pouhé 2,813 miliardy), zatímco ty určené vysokým školám zůstanou více méně stejné, ovšem ministerstvo průmyslu a obchodu bude dostávat na vědecký výzkum v jeho resortu – včetně podřízených ústavů – dokonce čím dál víc.

Jen v minimální míře se ovšem základním výzkumem zabývá podnikatelský sektor, domnívá se. „Jako výjimku potvrzující pravidlo bych uvedl farmaceutický průmysl, konkrétně zejména společnost Zentiva.“

Vypadá to každopádně, že návrh vládní Rady pro výzkum, vývoj a inovace omezit financování AV ČR souvisí do určité míry se snahou prostě snížit podíl základního výzkumu v České republice na úkor aplikovaného. „Takový trend je zřejmý na celém světě,“ zdůrazňuje Haasz a předkládá tabulky OECD, z nichž vyplývá, že na prvně jmenovaný v roce 2006 připadla téměř čtvrtina veškerých výdajů naší země na výzkum a vývoj, zatímco například v sousedním Rakousku ani ne sedmnáct procent.

Profesor Chýla ovšem v této souvislosti upozorňuje, že základní výzkum se s tím aplikovaným prolíná a že je vlastně mezi nimi menší rozdíl než mezi oběma dohromady na jedné straně a vývojem a inovacemi na straně druhé. Pokud se týče financování (státem i podniky dohromady), je poměr obou těchto skupin zhruba 55:45.

Konstatujme závěrem, že pro letošní rok bylo ze státního rozpočtu vyčleněno na výzkum celkem přibližně dvacet pět miliard korun, což je něco přes půl procenta hrubého národního důchodu. Vědeckých pracovníků bylo v roce 2007 podle Českého statistického úřadu 42 538 (včetně těch jen na částečný úvazek), zatímco v zemích Evropské unie je to v průměru dvakrát tolik. ■

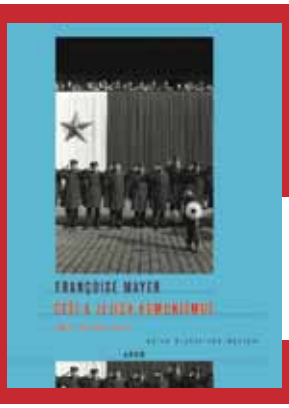

FRANÇOISE MAYEROVÁ
Češi a jejich komunismus
Přeložila Helena Beguivinová, 398 Kč

Kniha francouzské historičky Francoise Mayerové je věnována utváření se kolektivní paměti komunismu v českých zemích v 90. letech 20. století. Autorka zde podrobným způsobem rovněž zkoumá nesnadné vyrovnávání se české společnosti s minulostí, limity pojímání komunismu jako totalitní ideologie. Vedle sebe pak promyšleně staví různá vyprávění o komunismu, příběh právníků, příběh historiků, příběh ekonomů, příběh politických vězňů a příběh reformních komunistů.

www.argo.cz ARGO www.kosmas.cz

Společenské změny, jejich aktéři a naše sou

Je celkem přirozené, že si u příležitosti dvacetiletého výročí od listopadu klademe řadu otázek: co se povedlo více a co méně, kde jsme jako česká společnost úplně selhali a v čem jsme naopak nad očekávání vynikli. Jaká byla představa a jaká její realizace. Které síly společnost a její současnou tvář skutečně formovaly a které zůstaly v pozadí. Kdo jsou vítězové a kdo poražení a jak se to všechno promítalo a promítá do kvality našeho dnešního života. A neunikneme asi ani otázce, jakou cestu si nejspíše otevíráme do budoucna.

Necháme-li stranou různé vnější vlivy, charakter pluralitní demokratické společnosti utváří činnost a vzájemné působení rozmanitých společenských skupin na mikro – mezo- i makroúrovni. Pro utváření charakteru naší společnosti i podobu žitého světa každodennosti jsou patrně nejdůležitější ty skupiny, které cíleně vnášejí změnu do naší společnosti a ty, které usměrňují a kontrolují směr tohoto vývoje. Zůstaňme na obecné úrovni a zmiňme tři nejdůležitější činitele: společenské elity, veřejné mínění a sdělovací prostředky.

Sdělovací prostředky tu zmíním jen stručně. Jistě si všichni vzpomeneme na to, jak činorodě se česká média chopila nově nabyté svobody slova. Vysoká čtenost, poslechovost i sledovanost společenských a politických komentářů a debat z počátku devadesátých let plně ukázaly, jakou moc média mají a jak důležitá je otevřenost informací i zprostředkování složitých společenských záležitostí mediální zkratkou. Poměrně dobře spolu soužila soukromá a veřejná média, nabídka byla široká a pestrá. Posléze ovšem narůstaly problémy – specifické formy privatizace, zahraniční vlastníci, ekonomické tlaky, standardy kvality, stále kratší útržkovitá sdělení a nedostatek analytického ponoru. Posilovala se bulvarizace médií a jejich povrchnost. Náročnější formy a tituly narážely na malost našeho domácího mediálního trhu. V takovém prostředí média jen obtížně mohla uplatnit svou iniciační roli – vytvářet obecně tlak na řešení složitých věcných problémů, například nezbytných reforem veřejné sféry. Celkem obstojně ale média plnila svoji kontrolní roli „hlídacího psa“ demokracie. Byla to právě média, která odkryla a dokladovala závažné hospodářské a politické kauzy. Stálo by asi za podrobnější rozbor, proč toto úsilí většinou „vyšumělo“ bez účinku a nevedlo k nápravě.

Česká veřejnost neměla po Listopadu jasno, kam má naše společnost směřovat a jakým způsobem tak má činit. Výzkumy ukazují, že polistopadová euforie a pocit názorové jednoty trvaly jen krátce. Hned na počátku devadesátých let bylo ve výzkumech patrné, že vyhraněných odpůrců i stoupenců komunistického režimu je zhruba stejně (modelově po dvaceti procentech), část lidí na změnu režimu nedbá (jedna pětina) a zbývající dvě pětiny lidí dávají novému režimu podporu spíše vlažnou a podmíněnou, jejich přízeň se přelévá v závislosti na konkrétní situaci. Pro toho, kdo chtěl vnímat výsledky sociologických výzkumů, nemohlo být velkým překvapením, že rovnováha politických sil se vyjevila už ve volbách roku 1996, a od té doby ochromuje dynamiku vývoje v naší zemi. Nejasná východiska, rozporné zkušenosti a přetrvávající stereotypy a praktiky minulého režimu představují v hlavách lidí větší zátěž, než si mnozí na počátku polistopadových přeměn představovali. Běžně se dnes hovoří o tom, že změna hodnotových východisek a postojů lidí si vyžádá alespoň dvě generace. Vezmeme-li tuto situaci v úvahu, je zřejmé, že názorově rozpolcená veřejnost nemohla být dostatečným inspirátorem změn a nemohla průběh těchto změn kontrolovat s dostatečnou účinností. Navíc je třeba mít na paměti, že naše veřejnost se teprve učí být demokratickou veřejností, a jak praxe ukazuje, je to proces obtížný a zdlouhavý.

Společenské elity se ovšem také teprve učí být demokratickými elitami. Jsou v pořadí třetím činitelem, který do společnosti vnáší změnu a je schopen kontrolovat a usměrňovat průběh těchto změn. V naší situaci je to patrně činitel nejdůležitější, který nese největší díl odpovědnosti za podobu naší současnosti. Co umíme k profilu a působení našich elit říci na základě sociologických výzkumů? Pokusme se to shrnout v sedmi stručných bodech:

1. Pojem elita stále ještě nepatří mezi běžná slova „obyčejného“ člověka. Nicméně o důležitosti elit je přesvědčena rostoucí část našich obyvatel, která poukazuje na nutnost vize společenského rozvoje, na potřebu vytyčovat dlouhodobé společenské cíle a nacházet praktické cesty jejich naplnění. Bohužel se toto vědomí u veřejnosti rodí především v podobě sílící kritiky dosaženého stavu.
2. Skutečně schopní lidé v elitních pozicích si podle veřejnosti zaslouží prominentní postavení a hodně peněz. Veřejnost je ale velice citlivá na veškeré nerovnosti, které vnímá jako nespravedlivé. Ostražitost v tomto směru vůči elitám se v poslední době spíše zvětšuje.
3. Ve zdravé společnosti se elity proměňují, doplňují o nové aktivní jedince

Jan Hartl

časnost

a zbavují se těch, které jsou jim přítěží. Data naznačují, že koloběh elit u nás probíhá nedokonale a nebývá podřízen výkonovým kritériím. Navíc není zcela jasné, do jaké míry se našim elitám daří odpoutat se od dědictví minulého režimu.

4. Veřejnost u svých elit oceňuje profesionální kvality a dává je do protikladu k neschopnosti představitelů minulého režimu. Zásadně však pochybuje o morálních kvalitách svých elit, především pak v politice a ekonomice.
5. Nápadným znakem, který charakterizuje celkově naše společenské elity v různých oblastech, je naprostá převaha mužů. Ukazuje to nejen na životnost někdejších stereotypů, ale naznačuje to i agresivní prostředí v elitních skupinách.
6. Zdá se, že naše elity mají převážně profesní charakter a postrádají pevnější kulturní zázemí, které by bylo schopno propojit segmentované skupiny do akceschopné elity vlivu. Zajímavé v této souvislosti je, jak nízký mají vliv elity akademické.
7. Patrně nejproblémovější jsou elity politické. Jejich hodnocení se v čase průběžně zhoršuje. Politika je pojímána jako špinavé řemeslo prolezlé korupcí ze své podstaty, a proto ani odhalené skandály tu nemají očistnou funkci.

Jako pozitivum budiž zmíněno, že náhled elit a veřejnosti byl v nedávné minulosti podle výzkumů v zásadních věcech podobný. Důležité to bylo zejména v krizovém období kolem roku 1997. Dnes data napovídají, že se možná dostáváme k dalšímu výraznému krizovému mezníku. Pokud by přístupy a hodnocení elit a veřejnosti byly rozdílné, řešení problémů by bylo obtížné a zdlouhavé. Pokud by byly opačné, napětí ve společnosti by mohlo vyústit v zásadnější konflikt.

Plyne poučení z tohoto vývoje a ukazuje klíčovým aktérům, co dělat? Bude to moralita: více sebevědomé aktivity a odpovědnosti u elit, veřejnosti i médií. Cestou a prostředkem jsou otevřenost a komunikace. Nebudou-li totiž naši tři aktéři o změnu usilovat, sama nepřijde. ■

Jan Hartl je ředitel STEMu, externě přednáší na Univerzitě Karlově.

VYSOKÁ ŠKOLA
KARLOVY VARY o.p.s.
PRAHA

VŠKV již 10 let poskytuje tradiční právnické vzdělání v rámci studijního programu PRÁVNÍ SPECIALIZACE, který je ukončen TITULEM Bc.

Studijní obory:
- Právo v podnikání
- Veřejná správa
- Sociálně právní činnost
- Soudní a notářská administrativní činnost

Forma studia:
- Prezenční studium (3 leté)
- Kombinované studium (4 leté)

Možnost uplatnění:
- Právní a notářská činnost
- Advokacie
- Státní správa
- Policie ČR

Možnost dálkového studia a studia při zaměstnání

Elektronická přihláška ke studiu ke stažení na : www.vskv.cz

E-mail: studijni-praha@vskv.cz
Tel. 247 007 435, 247 007 417
VŠKV o.p.s. Praha
Zelený Pruh 50/1294
147 08 Praha 4 - Braník
www.vskv.cz

Rozhovor s Edmundem Ph

Lukáš Kovanda

Tvrdíte, že za nynější krizi jsou částečně zodpovědné teoretické modely, jichž ekonomové užívají. V jakém smyslu?
Měl jsem na mysli to, že lidé ve finančnictví aplikují modely, které nepočítají s možností spekulativního, tudíž neudržitelného a realitou neobhájitelného růstu cen, které se tak musí dříve či později zhroutit, nezasáhne-li nějaká nadpozemská síla, která by vše změnila. Kromě jiného tento postoj posílil ideu, že jakékoli cena, která se na trhu ustaví, je správná cena. Ale tahle víra je jasně scestná. Ceny, které se na trzích ustaví, závisí na očekávání, jak se cena změní v příštích dvou či třech měsících. A pokud jsou tato očekávání nesprávná, pak jsou prostě nesprávné i tržní ceny. Ceny nemovitostí byly podivné, ba snad ani neměly žádnou oporu. Měly-li jakoukoliv oporu v modelech, pak tyto modely byly stejně špatné, jako ekonomické modely užívané profesionály v bankovnictví.

Domníváte se, že potřebujeme radikální změnu v ekonomickém modelování? Vystupujete například proti teorií racionálních očekávání – pečetí krize váš rezervovaný postoj k té teorii?
Ano, myslím, že nynější zkušenosti jen podtrhují nepoužitelnost myšlenky racionálních očekávání v ekonomikách, jejichž budoucnost je neznámá. Potřebujeme spíše modely, jež počítají s tím, že budoucnost prostě neznáme a že očekávání se ne vždy naplní.

Říkáte též, že neoklasická, učebnicová ekonomie nebere v potaz autentickou povahu lidských bytostí. Míníte, že po krizi může dojít k určitému paradigmatickému posunu, který toto změní?
Promiňte, ale nemyslím si, že problém tkví v tom, že bychom nerozpoznávali autentickou povahu lidí. Ty modely spíše nerozpoznávají autentické situace, v nichž se člověk nachází. Mám za to, že většina lidí dost dobře rozumí tomu, že budoucnost je nepoznatelná. Nicméně, chtějí a musejí jednat, přemýšlí tak o světě a formují svá očekávání. Ekonomové užívající ony modely nechápou – a v tom vězí potíž -, že dobrý model musí zahrnovat i tu variantu, že očekávání stran budoucnosti se prostě s realitou nestřetnou. Dobrý model musí počítat s možností, že očekávání jsou mylná.

V roce 1990 jste v rámci mise Evropské banky pro obnovu a rozvoj participoval na tvorbě návrhů pro reformu kolabující sovětské ekonomiky. Jak jste hleděl na reformu ve střední a východní Evropě – byl jste spíše pro gradualistický přístup jako třeba Joseph Stiglitz, nebo pro šokovou terapii, již obhajoval například Jeffrey Sachs?
Věděl jsem o některých z doporučení Jeffreyho Sachse, ale Stiglitzovy návrhy jsem neznal. Sachs hájil otevření ekonomik východní Evropy západnímu zboží, jejich napojení na západní kapitálové a úvěrové trhy. Byl jsem si jist, že to samo o sobě stačit nebude a že je třeba vybudovat dobrou finanční strukturu, že je třeba mít kvalitní *corporate governance* a v neposlední řadě i dobrou hospodářskou politiku státu. Nemyslím si však, že bych byl gradualistou. Jen jsem prostě pociťoval, že je třeba vystavět celé institucionální zázemí – že to bude zásadní pro to, aby bylo dosaženo dobrých výsledků. Možná, že jsem podcenil, jak dlouho bude trvat, než se taková výstavba podaří a instituce budou skutečně sloužit, jak jest zamýšleno, a nebudou zneužívány nebo obcházeny. Nepochybně jsem podcenil spoustu věci, avšak jak říkám, zdůrazňoval jsem zejména výstavbu institucí. Dokud nebyla zcela dokončena výstavba nového systému, neřekl jsem jediné slovo ve prospěch socialismu.

Hledíte-li nazpět, jak hodnotí reformu ve střední a východní Evropě a zvláště v České republice?

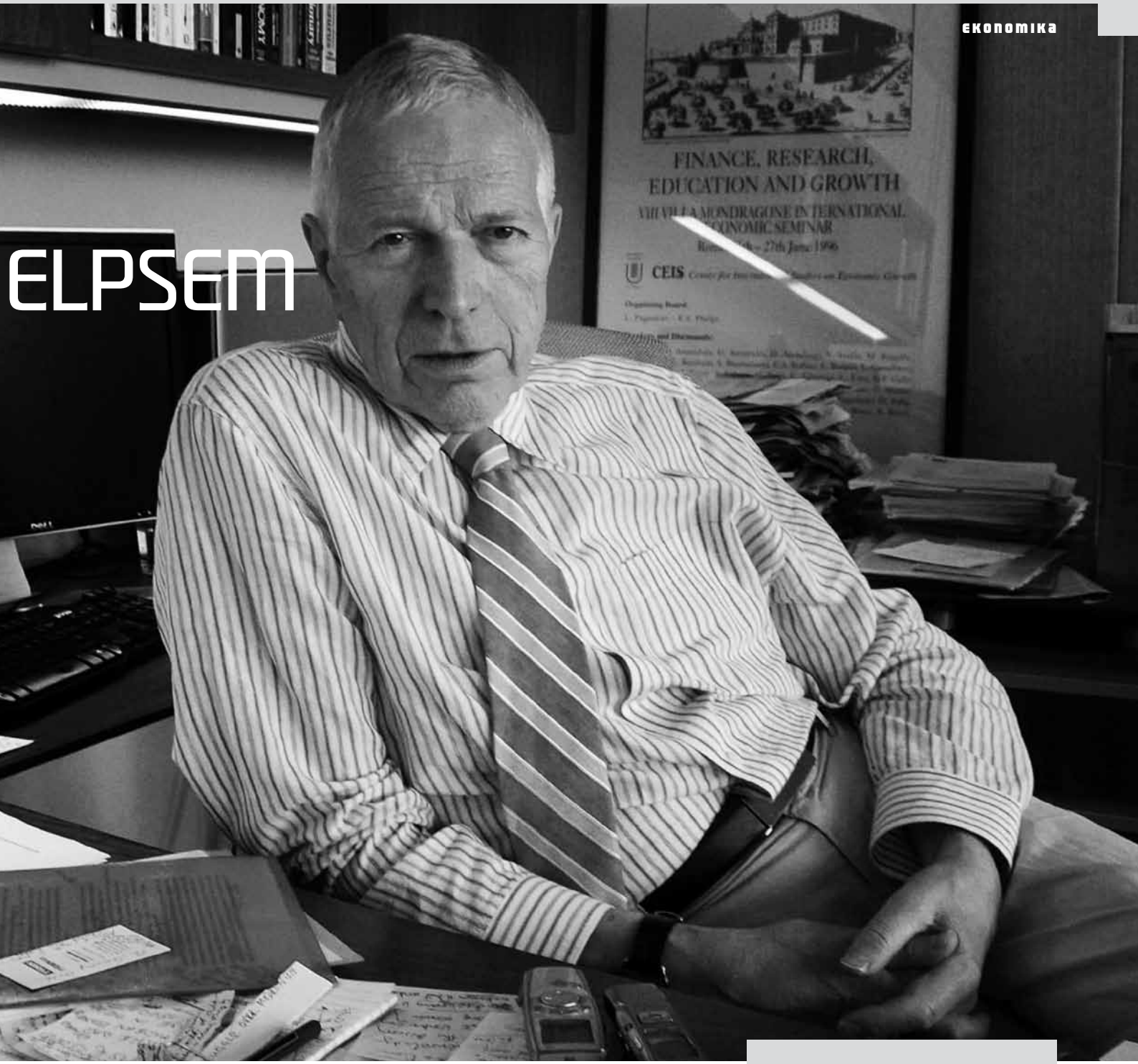

ELPSEM

Domnívám se, že Česká republika byla jednou z problémových zemí, a to zejména proto, že privatizační program nebyl dobře navržen. Mohl a měl být připraven lépe. Silné zájmové skupiny, například některé banky, rozhodujícím způsobem ovládly podniky. Nebylo tomu přitom tak, že by o tom západní ekonomové nevěděli, že by o tom nepřemýšleli. Vzpomínám si, že v letech 1991 až 1993 jsem se neustále setkával s ekonomy, ale i třeba s právníky, kteří to vše velmi pozorně sledovali. Jejich hlasy však zřejmě nebyly dostatečně znělé a nebyly vyslyšeny. Reforma se tedy v tomto ohledu nevyvíjela dobře.

Myslíte, že právní rámec měl být připraven dříve, než se začalo s privatizací. V ČR si to někteří myslí, jiní průběh transformace obhajují. Je to stále závažná debata.

Právní rámec, tento výraz má odlišné konotace, než míval kdysi. Právní rámec, to může být třeba Magna Charta z roku 1388. Nevím přesně, co ten výraz dnes značí. Podle Douglasse Northe, například, je to cosi jako malá vláda. Může to prostě znamenat, cokoli chcete.

Právním rámcem mám na mysli všeobecně přijímanou a respektovanou legislativu.

Pokud právní rámec něco značí, pak to, že soukromé vlastnictví může být naby-

Edmund Phelps (76)

Profesor Kolumbijské univerzity v New Yorku získal v roce 2006 Nobelovu cenu za ekonomii. Náleží mu několik prestižních cen, je například rytířem francouzské Čestné legie. V rámci mise Evropské banky pro obnovu a rozvoj počátkem devadesátých let navrhoval, jak reformovat sovětskou ekonomiku. Vrásky mu v současné době přidělává potácející se americký dolar a enormní zadlužení Bílého domu. Strach naopak nemá ani z inflace, ani z deflace. *„Tak jako Fed dokázal zabránit deflaci, předejde jistě i citelnější inflaci,“* říká.

to a že bude chráněno. Nikdo je nemůže ukrást. Ani akcionáři nebo managementy těch firem je nemůžou rozkrást. Právní rámec předpokládá existenci legislativy, jež podporuje různá vlastnická práva, vynucování zákonů a respekt k zákonům. Takže pravděpodobně tkvěl velký problém právě v tom, že tyto věci prostě chyběly.

Jste obhájcem idejí takzvané dobré ekonomiky a dobrého života. Jak je váš názor na nyní tak populární ekonomii štěstí? Mají se ekonomové pokoušet lid obšťastnit? Mají měřit jejich pocit štěstí a spokojenost?

To závisí na tom, co míníte výrazem „štěstí" nebo „spokojenost". Nemyslím si, že životní spokojenost a naplněný život jsou tím samým. Nemyslím si, že životní spokojenost či štěstí je to samé jako osobnostní růst. Mám za to, že být spokojeným zahrnuje dělat to, co chci, a co je zároveň nikou – o co je zájem. Ale pak je tu spousta věcí, o nichž můžeme diskutovat – do jaké míry je společnost otevřena novým příležitostem, jakou má k dispozici institucionální základnu, jak skutečně napomáhá lidem činit, co činit chtějí. Soudím, že lidé mohou být docela šťastní po většinu svého života, aniž by dosáhli toho, čeho dosáhnout chtěli. Pocit štěstí a spokojenosti je možná mnohem více věci osobních dispozic a temperamentu než čehokoliv jiného. Je nesmyslné či dokonce hloupé – nevím, co je lepším výrazem – domnívat se, že ekonomové by měli mít za cíl dosažení lidské spokojenosti.

Že jsou důležitější cíle v lidském životě než jen být šťastný – například osobnostní růst, vzdělávání se – hlásal i Friedrich Hayek, klíčový představitel takzvané rakouské školy ekonomického myšlení. Co si o ní myslíte?

Slyšel jsem historku, že se jednou kdosi ptal Ludwiga von Misese na rakouskou školu a on odpověděl: „Rakouská škola? Co to je kromě mě a Hayeka?!" *(smích)* Avšak myslím, že Hayek odhalil některé důležité pravdy, které v té době nebyly zjevné. V menší míře pak i Mises. Hayekův přínos je poněkud větší – měl výhodu, že byl mladší než Mises, postupoval tudíž „v druhé linii". Mohl tak již stavět na v daném směru základních poznatcích, s nimiž přišel Mises, jenž mu tak i svým způsobem pročistil cestu a Hayek se mohl soustředit na obtížnější záležitosti. Musím však říci, že je to samé jako s keynesovskou ekonomií. Keynesův přínos je rovněž značný. Jeho zásadní dílo, *Obecná teorie úroku zaměstnanosti a peněz* z roku 1936, není bez omylů, ale celkově je to význačná kniha. Další generace ekonomů, kteří přišli zhruba s rokem 1945, však Keynesovy myšlenky zvulgarizovala a překroutila.

Koho konkrétně mate na mysli?

Ekonomy narozené přibližně mezi lety 1910 a 1920 – Paula Samuelsona, Jamese Tobina, Alvina Hannsena. Myslím, že oni Keynese radikálně a přehnaně zjednodušili. Konvertovali jeho učení do něčeho, o čem on sám nikdy přesvědčen nebyl. Přitom Keynes v polovině čtyřicátých let zamýšlel sepsat knihu, jež by se významně odlišovala od té z roku 1936, leč z důvodu své smrti to již nestihl. Mys-

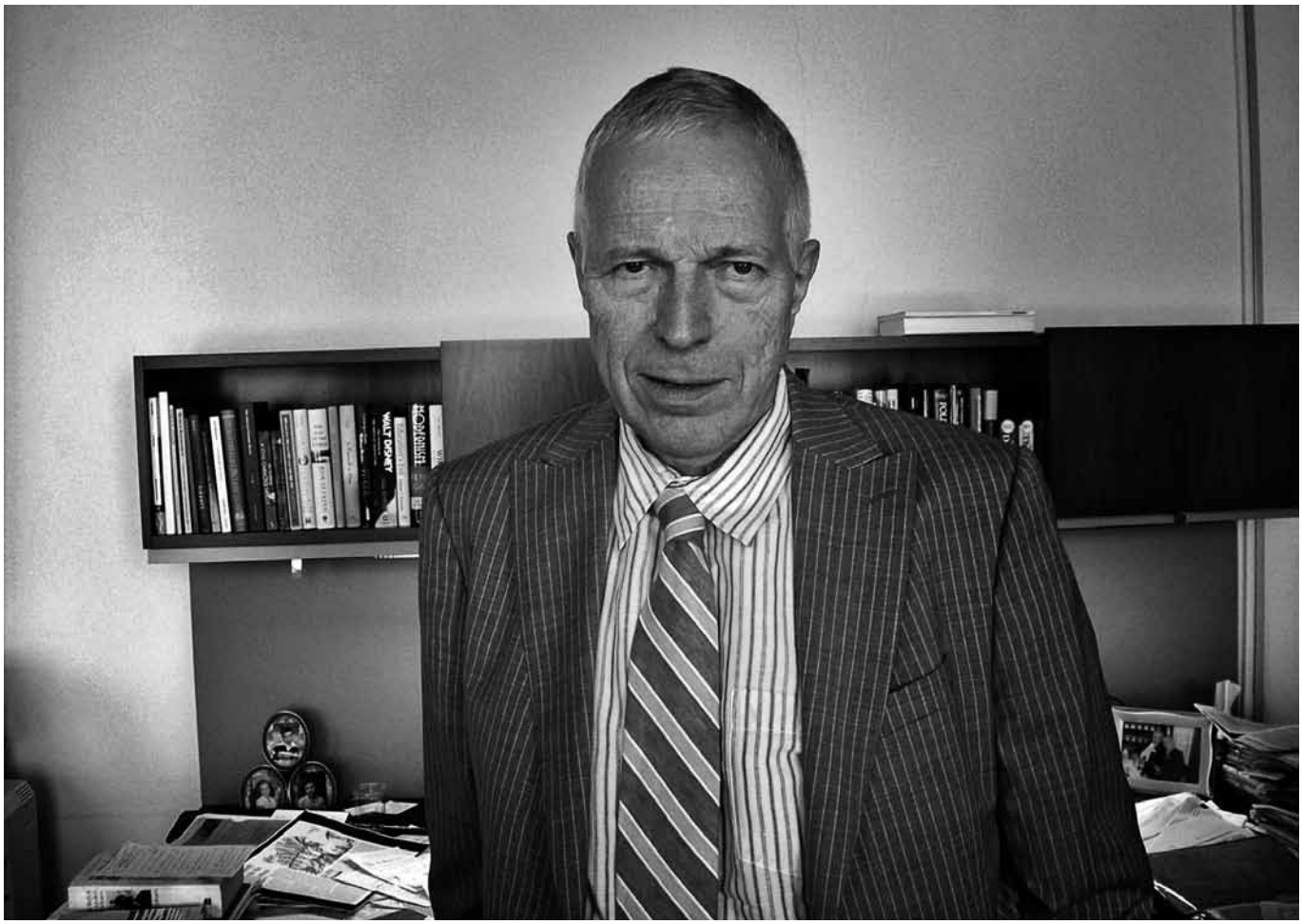

Domnívám se, že Česká republika byla jednou z problémových zemí, a to zejména proto, že privatizační program nebyl dobře navržen. Mohl a měl být připraven lépe. Silné zájmové skupiny, například některé banky, rozhodujícím způsobem ovládly podniky.

lím, že podobná tendence zjednodušovat myšlenky vůdčích představitelů existuje i v rámci rakouské školy. Projevuje se to tvrzeními současných představitelů, že vše, co vláda dělá – včetně snahy o mírnění hospodářských propadů – je její expanzivní, nežádoucí politikou. Vše, co vláda dělá, podle nich věci jen zhoršuje. To není šťastné. Jak jsem řekl, Hayek sám přitom měl mnohé zásadní vhledy.

Kdo je váš nejoblíbenější ekonom?
Myslím, že to musí být právě Hayek. Obdivuji ale rovněž Keynese, avšak nemám rád jeho arogantní a „anti-byznys" postoje. A ano, Paul Samuelson je neuvěřitelně osvěžující myslitel.

Co soudíte o behaviorální ekonomii?
Nemyslím si, že je přínosná. Neodpovídá na velká tázání, neřeší velké problémy – například jak učinit evropskou ekonomiku více inovativní. Je to jen mrhání času.

Říkáte, že současnou krizi můžeme pociťovat až patnáct let.
Krize samotná bude pryč tehdy, až začne opět růst hrubý domácí produkt. Otázka je, jaké budou její důsledky – jaká bude, řekněme, nezaměstnanost v USA za tři roky. Jsem si docela jistý, že nebude pod sedmi procenty. Velmi se obávám toho, že bude mezi sedmi a osmi procenty. Velmi se také obávám toho, že růst produktivity nebude uspokojující a že se všichni budou navzájem vinit z toho, že věci nejsou podle představ. Podívejte se na politiky: republikáni přemýšlí pouze nad snížením daní střední střídě – pro nejchudší toho příliš nedělají -, kdežto demokraté zase činí jen to, co si přejí odbory. Je to chaos. Ameriku čeká velmi perná doba. ■

Lukáš Kovanda, New York

Další čtení

E. Phelps and K. J. Arrow, 1991. Proposed Reforms of the Economic System of Information and Decision in the USSR: Commentary and Advice. Rivista di Politica Economica 81.

E. Phelps, R. Frydman et al., 1983. Individual Forecasting and Aggregate Outcomes: „Rational Expectations" Examined. Cambridge University Press.

Nový POLYGON / český zahraniční časopis

Pokračovatel sloučených zahraničních dvouměsíčníků REPORTÉR ve Švýcarsku a ZÁPAD v Kanadě, nástupce časopisu POLYGON / Má čtenáře po celém světě. Reflektuje dění v České republice očima českých i zahraničních dopisovatelů. / Vychází 6 x ročně v rozsahu 96 stran v polovině každého sudého měsíce. / Vydává Nakladatelství PRIMUS, 110 00 Praha 1, Vězeňská 7.

Ceny předplatného vč. poštovného: CZK 490 / CHF 65 / EUR 43 / USD 63 (či ekvivalent v jiné měně) / cena jednotlivého čísla ve volném prodeji činí 89 Kč.

Objednávejte na tel. č. 222 328 032 nebo na e-mailové adrese **casopis@primus.cz**

UNIVERSAL HEALTH CARE FOR MEMBERS OF CONGRESS
UNIVERSAL HEALTH CARE FOR THE REST OF US
DIPLOMA
BANDAIDS
CONGRESS

Je to o zdravotnictví!

Martin J. Stránský

Mezi zavedenými demokratickými státy se dnes těžko najde země, ve které se nekoná ostrá debata kolem zdravotnictví. Zatím co státní finance plynoucí do zdravotnictví nadále rostou, zákonodárci nadále zůstávají pasivní tím, že se nechtějí pustit do bitvy, která se koná na politickém a společenském minovém poli. Ve Spojených státech debata kolem zdravotnických reforem prezidenta Obamy rychle zdegenerovala do řvavých frašek. Od malých radnic, kde nechyběli ani stateční občané se samopalem, aby „chránili své práva proti socialistům" ,až po sněmovnu ve Washingtonu, kde jeden poslanec vykřikl „Vy lžete!" při státní řeči presidenta (byl pak za to oficiálně pokárán sněmovnou).

Mnoho dolarů pro nic

V České republice na tom nejsme o nic líp. Cesta k nedávnému pádu vlády vedla alespoň částečně přes zavedení poplatku 30 Kč se snahou snížit naší celoevropskou rekordní návštěvnost lékařů (zabralo to a navíc přineslo další nutné peníze do zdravotnictví).

Mezi ekonomicky vyspělými zeměmi výdaje na zdravotnictví tvoří nejrychleji rostoucí sektor státních rozpočtů. Jejich růst nyní ohrožuje nejen státní rozpočty, ale i rozpočty firem i jednotlivců. Ve Spojených státech neschopnost nadále hradit stále rostoucí výdaje za pojistné je dnes nejčastějším důvodem bankrotu nejen firem, ale i rodin. I když přes 90% voličů v posledních amerických volbách mělo zdravotní pojištění (náklady si hradí sami anebo jim je hradí zaměstnavatel), Amerika zůstává jedinou zemí, která automaticky nenabízí zdravotní pojištění všem občanům. Výsledkem je, že dnes nemá 47 milionů Američanů zdravotní pojištění, zatím co jeden ze třech Američanů přijde o zdravotní pojištění (alespoň krátce) v průběhu svého života.

Amerika utrácí víc na zdravotnictví než kterékoliv země – 17% z HDP, tedy 7 421 amerických dolarů (130 000 Kč!) za každého občana ročně. Útrata průměrné evropské země je 8% HDP. Amerika se ale nemá čím chlubit – dle Světové zdravotnické organizace je na 37. místě týkající se kvality a dostupnosti zdravotních služeb a efektivnosti financování. To poslední je vůči poměrně neznámé statistice: ve Spojených státech více než 50 % výdajů zdravotnictví je vynakládáno na méně než 5 % populace. Mnohokrát na to, aby byli udrženi při životě jen pár dnů či týdnů navíc. V Americe je smrť hlavním nepřítelem. Nikdo nesmí zemřít.

Amerika utrácí víc na zdravotnictví než kterékoliv země – 17 % z HDP, tedy 7,421 amerických dolarů.

Nepřekonatelný individualismus

Pokud by se prezidentovi Obamovi a ostatním politikům podařilo upřednostnit lékaře oproti technologii v očích Američanů (jak to vím, že má doktor pravdu, když se jeho diagnóza nepotvrdila drahým testem?) a s tím přehodnocení touhy Američanů žít co nejdéle za každou cenu, ušetřili by se miliardy dolarů. To by ale byla politická sebevražda v zemi, ve které se občané stále domnívají, že jsou unikátní.

V jakékoliv zemi souvisí úspěšná politika s tím, že se kauzy pečlivě vybírají, i když mnohokrát jsou na spodu seznamu. Potřeba pojistit 47 milionů Američanů bez pojištění rezonuje u většiny Američanů. Kontrola zvyšujících výdajů na pojištění – samo od sebe mnohonásobně větší škůdce – je sice také chápaná jako problém, ale mnohem složitější. Proto zvolil Obama taktiku k vytvoření státního zdravotního pojištění pro Američany, kteří ho nemají, i když jejich „podíl" na ztrátě ve zdravotnictví tím, že používají služby první pohotovosti jako vlastní ambulantní kliniku, nepřesahuje 10%. Právě i tento tah se stal problémem tím, že Obama se rozhodl, že státní pojištění může být přístupné všem, čímž tvoří přímou „konkurenční nabídku" pro všechny ostatní obrovské soukromé pojišťovny. Pro zemi, která upřednostňuje svobodný trh bez státní intervence a soukromí až do míry, že pojištění vozu je povinné, ale zdraví není. Bude to zajímavá debata.

Funkční socialismus?

Na rozdíl od Ameriky klade Evropa důraz nikoliv na vyhýbaní se smrti, ale špatného vína. To, že by stát nenabízel zdravotní pojištění svým občanům, je nemyslitelná úvaha. I když Evropa je více socialistická, než jsou Spojené státy, obě země čelí stejným problémům ve zdravotnictví, převážně eskalujícím cenám služeb, léků a technologie. I když Evropa utrácí mnohem méně peněz na zdravotnictví než Amerika, průměrný věk dožití v Evropě je ve skutečnosti delší než v Americe. Česká republika, která trochu dohání evropský standard, vydá za každého občana 1 276 USD ročně, přičemž Češi žijí pouze o rok méně než průměrný Američan.

Zdravotnictví v České republice představuje unikátní model proto, že žádný skutečný „systém zdravotnictví" neexis-

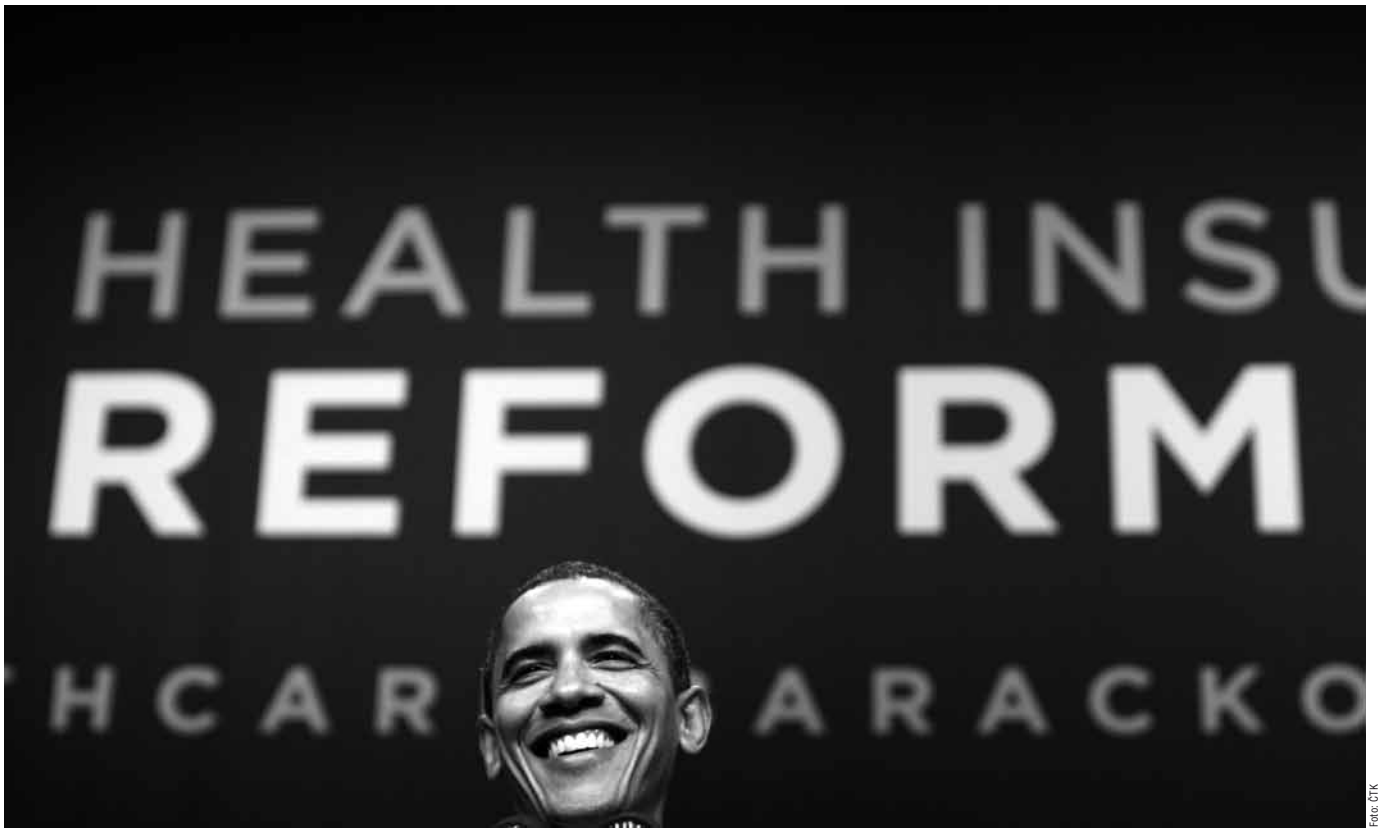

Foto: ČTK

tuje. Po roce 1989 se pustil kapitalismus do zdravotnického sektoru bez pravidel, což rozštěpilo systém a vedlo k tomu, že náklady rychle rostly. Ke dnešku je zdravotnictví postiženo fatálními problémy. Ta nejpodstatnější je, že stále neexistuje přesná definice toho, co je základní péče, což specifikuje přesně to, na co má pacient nárok při dané diagnóze (např. rentgen, krevní testy, specifickou léčbu apod.). Stejně tak neexistuje standard, který by určil přesné rozmístění zdravotních služeb, například jak daleko by měl pacient cestovat k nejbližšímu lékaři, kolik center transplantace máme mít apod. Tato fatální vada znamená, že pojišťovny, nemocnice a lékaři mohou libovolně určovat, co nabídnout pacientovi, což vede k tomu, že standard péče je různý. Stejně tak se mohou nemocnice privatizovat dle politických či ekonomických možností a nikoliv dle srozumitelného plánu státní sítě. Vše se komplikuje tím, že během posledních dvacet let měla Česká republika třináct ministrů zdravotnictví, což není optimální manželství. Ke dnešku neexistuje vůbec žádná představa, jak má zdravotnictví v České republice vypadat za pět, deset, patnáct let. Absence centrální kontroly a plánování na jedné straně a zdravá stratifikace a konkurence uvnitř systému přes soukromý sektor a připojištění na druhé znamenají, že tento obraz se hned nezlepší. Vše to znamená, že hlavní aktéři – lékaři, pojišťovny, nemocnice a ministerstvo – mezi sebou zápasí pro kontrolu „vlastní půdy", přičemž pacient na to doplácí. Navíc, absence centrálního a efektivního dohledu znamená, že zdravotnický sektor je dnes infikován obrovskou dávkou korupce, která vyžere 20% všech výdajů v tomto sektoru. Stačí se podívat na to, kam odcestoval primář na dovolenou anebo v jakém domě bydlí, aby člověk zjistil, jestli bere úplatky z farmaceutické firmy za to, že exklusivně předepisuje její léky.

Zdravotnictví je globální problém

V Americe se president Obama postavil před kongresem a prohlásil, že zdravotnictví je náš hlavní problém. „Vůbec nic se jiného se mu nepřibližuje." Ve stejné větě pak pokračoval s plánem, jak to změnit – státní pojištění, zabavení možnosti odmítnutí pacienta u soukromých pojišťoven, omezení výdajů pacientů atd.

V České republice neexistuje osoba či hnutí, která by převzala vedení ve zdravotnictví, i když poslední ministr Tomáš Julínek se o to pokusil. President Václav Klaus, postižen fatální dávkou narcismu a EUfobií, ke dnešku neřekl půl slova o korupci, která dnes ubližuje zdravotnictví nejvíce ze všech sektorů.

I přes různé přístupy (a nepřístupy) k řešení otázek ve zdravotnictví Amerika i Česká republika mají ve skutečnosti hodně společného. Za prvé, i když v obou zemích vnímají občané roli státu úplně jinak, je u nich stále velice vysoké napětí týkající se těch nejmenších

Nechyběli ani stateční občané se samopalem, aby chránili svá práva proti socialistům.

změn – stačí připomenout zuřivé debaty na radnici v Americe anebo hysterii kolem 30Kč poplatku v ČR. Za druhé, řešení problémů ve zdravotnictví v obou zemích nevyžaduje zvýšení výdajů, ale restrukturalizace uvnitř zdravotnického sektoru samotného. To ale vyžaduje i změnu v přístupu k určitým otázkám

a faktům ze strany populace. Za třetí, obě země jsou handicapované v tom, že odměňují kvantitu práce a výkonů a nikoliv kvalitu výsledků. Právě tento přístup ručí za neustálou eskalaci výdajů.

Úspěch společnosti se nejlépe měří dle postavení těch nejchudších, nikoliv nejbohatších. To velice úzce souvisí s jejich zdravím. Přístup k této otázce a její řešení definuje charakter společnosti. Na obou stranách oceánu se budou muset obě společnosti přesunout více ke středu, ať je to z kapitalistické pravice či sociální levice. ■

MUDr. Martin J. Stránský, MD FACP, vydavatel Přítomnosti a The New Presence, autor praktikuje medicínu jak ve Spojených Státech, kde slouží jako asistentní klinický profesor na neurologii na Yaleské fakultě, a v Praze, kde je ředitelem Polikliniky Na Národní.

Vlastimil Podracký, Josef Koudelka

TEMNÁ KOMORA

Memoárový román zpracovaný Vlastimilem Podrackým podle vyprávění Josefa Koudelky, který prožil dvě desítky let v nápravných zařízeních komunistického režimu (1948 až1968), účastnil se dvou útěků včetně známého útěku z Kartouz v r. 1959. K tomu přidává autor svědectví ze svého dětství a mládí, které prožíval v rodině politického vězně.

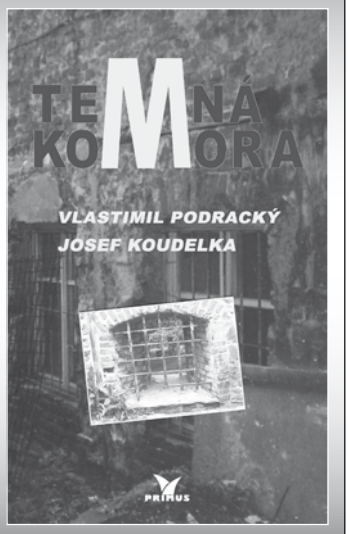

ISBN 978-80-86207-86-5, formát 120 x 200 mm, brož., 296 str., čb fotografie + ilustrace Lubomíra Školouba, cena 189 Kč

V roce 2009 vydalo NAKLADATELSTVÍ PRIMUS, Vězeňská 7, 110 00 Praha 1 / tel. + fax: +420 / 224 828 495 / www.primus.cz

STUDENT AGENCY

Tak kam to bude?

letenka
New York za 9 950 Kč*
tam i zpět, včetně všech poplatků

letenka
Bangkok za 12 800 Kč*
tam i zpět, včetně všech poplatků

Nejlevnější letenky do celého světa ...pro každého ...v každém věku

*ceny platné v době tisku

www.studentagency.cz

O ČESKÉM SPOLEČENSTVÍ POUTNÍKŮ **DĚJINAMI**

Erazim Kohák
Domov a dálava. Kulturní totožnost a obecné lidství v českém myšlení
vyd. Filosofia – nakl. Filosofického ústavu AV ČR, Praha 2009, 367 str.

Ivan Malý

Kdo jsme, kam kráčíme, jaký je smysl naší existence? Tyto letité a zdánlivě nezávazné otázky stojí v centru pozornosti nové knihy filozofa Erazima Koháka. Ten si v ní dnes, na počátku 21. století, sám vysvětluje smysl svého češství a ruku v ruce s tím popisuje příběh „českého společenství poutníků dějinami". Klíčovými zastaveními mu jsou díla a odkaz Huberta Gordona Schauera, Tomáše G. Masaryka, Jana Patočky. Avšak stejně tak momenty, když se vytvářel moderní český národ, tedy doba kdy si konstruoval (definoval) svůj dějinný příběh. Příběh, který mu měl být opodstatněním jeho požadavků a další existence.

Zajímavé a cenné také bezesporu je to, že text, který se na více než třech stovkách stran vyjadřuje k diskuzi více než stoleté (rozuměj České otázce), napsal člověk, který prožil desítky let tisíce kilometrů od území obývaného českým národem a jeho volba stát se (být) Čechem byla naprosto svobodná. Sám stál před možností roztavit svou národní příslušnost v americkém tavícím kotli a žít život „běžného Američana", nebo být Čechem žijícím v USA, tedy být exulantem. Vybral si druhou možnost. Tedy pravděpodobně tu složitější. Byla to však volba svobodná, promyšlená a umožňující mu i nadále prožívat – a spoluvytvářet – český otisk v dějinách lidstva.

Tato volba s sebou nesla množství otázek, které musely být zodpovězeny, i když v kontextu celého problému se dá říci, že musely být alespoň vysloveny. Odpovědí na tíživou otázku samotného smyslu malých národů a obecněji i smyslu dějin je Kohákovi sám národ – „národ je naše dílo". Nesamozřejmost tohoto faktu pro většinu příslušníků národa (či slovy E. K. kulturního společenství) je však truchlivou skutečností dneška a je o to tíživější, že ti, co by si tento fakt měli uvědomovat, tedy jakási elita společnosti (nerozuměj automaticky majetkovou), je možná více nehmatatelná než dnešní národ sám. Tuto okolnost ještě více vyostří (pakliže je možné ostřit slovy) Kohákovo tvrzení o smyslu lidských dějin, který mu není nahodilý! Vyprávějí totiž „příběh úsilí o uskutečnění lidských možností". Lidská činnost nachází jasný odraz v dějinách a směřování ducha nemůže být (nebo by alespoň nemělo být) nahodilé!

Jen na okraj, a přece znatelně, autor glosuje dnešní stav našeho národního společenství. A kvituje s povděkem ty, kteří svou činností přispívají k tomu, že se české „společenství poutníků, které mu je národem, nerozplynulo beze zbytku v kyselinové lázni spotřebního blahobytu". I když dnes o společnosti rozhodují ekonomové a podnikatelé, adorující z podstaty své profese i oboru, v kterém se vyučili, zisk a kapitál, je však skutečností, že kapitál vlast nemá! (str. 334). Stejnou skutečností dle Erazima Kohákа je fakt, že jeho generace již své zápasy dobojovala (v kontextu a šíři problému snad ani nejde říci vybojovala). A teď může přispět především tím, že zajistí, aby se „idea národa českého" s jeho bohatým dědictvím nerozplynula v konzumní záplavě…

Místo závěru jsou však v Kohákově knize „pochyby". Právě pochyby jsou však znakem vědoucího a nejsou v této otázce ničím novým, jak nás může přesvědčit i Karel Čapek v textu starém téměř osmdesát let.

A to ve svých Obrázcích z Holandska, které obsahují jeho postřehy ze země obývané národem, který je i přes své koloniální a tedy imperiální dědictví taktéž národem „malým", stejně jako Češi nebo národy obývající například oblast Balkánu či Pobaltí. I Karel Čapek na položenou otázku odpověděl tak, že svou odpovědí spíš vystavil tazatele dalším a větším otázkám a pochybám. Nastolená otázka je totiž stále nedořečena a navíc stále aktuální. A jestli ne – to již posuďte sami.

„Nedávno ke mně přišel mladý Lotyš a po nějakých okolkách vyklopil otázku svého života; stojí-li za to, dělat lotyšskou literaturu a vydávat lotyšské knihy, když je to vlastně jen pro hrstku lidí. Stojí-li to za tu námahu, udržet se jako národní ostrov a vyplýtvat tolik energie vlastně jen na to, aby se vůbec lotyšsky psalo a žilo. Nebylo-li by rozumnější přiklonit se k nějaké větší kulturní oblasti a vydávat knihy rusky nebo německy, mít podíl na širších duchovních proudech, spolupracovat nástrojem světovějšího jazyka na kulturních problémech evropského měřítka.

Pane, řekl jsem mu, tohle my známe; před nějakými čtyřiceti lety kladl tutéž otázku u nás jeden mladý český nespokojenec. Dostal za to celonárodně vynadáno, což ovšem není konečná odpověď na jeho problém. Pravá odpověď je, dejme tomu, že dnes k nám jezdíte vy druzí Evropané až z Revalu studovat takové kulturní osobnosti, jako je Březina nebo Masaryk, a že už nikoho u nás nenapadne lámat si hlavu tragickou otázku Huberta Gordona Schauera, víme?

Ano, děl trpce mladý muž. Jenže já jsem nepřijel z Revalu, nýbrž z Rigy; v Revalu jsou totiž Estonci. Tady to vidíte: co znamená pro svět, když si nás Lotyše kdekdo plete s Estonci a Litevci… ■

Tolerantní i radikální

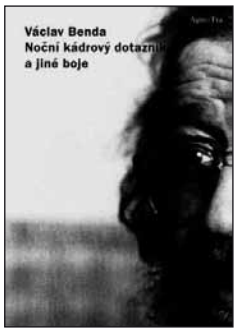

Václav Benda
Noční kádrový dotazník a jiné boje
Fra, Praha 2009, 375 str.

Lukáš Rychetský

Pokud lze říci, že pro Václava Bendu bylo vykročení k boji s totalitní s mocí jen pochopitelným krokem křesťana, jenž svou víru opravdu žije, tak platí, že víra je v jeho myšlení, konání, ale i psaní právě tím, co utvrzuje ve sporu s mocí, a filosofie, kterou Benda vystudoval, zas prostředkem, jak nad charakterem moci přemýšlet, jak jej odhalovat a nakonec snad i jak hledat východiska z tohoto stavu. Čtenáře zcela neobeznámeného s Bendovým psaním jistě překvapí obrovská diskrepance mezi tím, jak mluvil a jak psal. Pokud bylo patrné, že rétorika nebyla jeho silnou stránkou, tak brilance jeho psaní zvláště ve formě eseje utvrzuje, že nebyl filosofem jen na papíře a patří mezi to nejpronikavější, ale také to nejlépe napsané, co lze v nemalé disidentské samizdatové produkci nalézt. Jako by se tímto tak trochu blížil Václavu Havlovi, s nímž ho svazuje nejen podobný osud disidenta, ale i některé průniky myšlení. Málokdo by jistě u radikálně konzervativního Bendy očekával, že kritika poměrů bude v jeho případě mířit nejen na socialistické státy, ale v jistě odlišném důrazu a s vědomím nesouměřitelné míry svobody i na západní státy, když ještě v roce 1979 píše: „věřím, že právě národy východního bloku jsou v této povolány formulovat základy radikálně nového politického uspořádání, nabídnout východisko z celosvětové politické krize." Bylo by jistě nemístné přiřknout Bendovi víru v jakousi třetí cestu, proti níž ostatně vždy spíše brojil, ale podobně hloupé by bylo vidět jeho názory jen černobílou optikou, která jako by v jeho případě začala převažovat až v rámci jeho politického působení po roce 1989. Stejně jako Havel je i Benda ve svých analýzách totalitní moci mistrem zkratek, které opisují absurditu systému, v němž žil („opoziční je jednou to, podruhé zas ono, ale vždy skoro všechno") a je rozhodně nepřekonatelný v usvědčování totalitní moci skrze její chování k ženám a dětem disidentů. Můžeme se jen domnívat, zda je zde příčinou křesťansky citlivý přístup k rodině, který u jiných osobností disentu chyběl.

Krom neustále přítomné a zpřítomňované víry je to samozřejmě ironie, která mu pomáhá překonávat neutěšený stav věcí („žijeme vesele a spokojeně"), ale nutno podotknout, že alespoň v jednom případě dle mého překračuje tahle nadsázka únosnou mez. To když komunistické moci adresuje výzvu k definitivnímu řešení, tedy k úplné likvidaci těch, kteří se rozhodli žít v pravdě, ale i dětí, které se pro nic nerozhodly a v opozici se stejně jako třeba ženy disidentů ocitly pouze z pozice příbuzných („malé děti lze utratit stejně snadno jako králíky"). Tohle už není ironie, ale možná až nebývale ostrý cynismus, jenž byl zřejmě reakcí na nespravedlivý postoj moci k jednomu z Bendových synů.

Zřejmě nejopakovanějším klišé o Chartě 77 je to, které mluví o nebývale silné a autentické toleranci k odlišným názorům osobností, jež se v disentu potkaly. Právě tohle klišé, na němž se zpětně shodnou snad zástupci všech myslitelných myšlenkových směrů uvnitř opozičního hnutí, je Bendovým psaním stvrzováno a svůj vrchol, stejně tak jako myšlenkový vrchol knihy, nachází v eseji „O etice polemiky a o potřebné míře tolerance". Benda se tu objevuje v nevídané roli obhájce diskuse se všemi, kteří jsou diskuse schopni bez rozdílu politického zabarvení a varuje před jednoduchým a hlavně nespravedlivým paušálním odsudkem levičáků (zde jde o případ evangelického faráře a mluvčího Charty 77 Miloše Rejchrta). Jeho autentický antikomunismus má jen pramálo společného s dnešním laciným antikomunismem, který není sto rozlišovat a vyřazuje z diskuse (takřka po bolševickém způsobu) šmahem vše, co má jen trochu levicové nebo prostě sociální zabarvení. Zdá se, že to je hlas opravdového křesťana a podstata tak rozdílné, ale v posledku přitom jednotné Charty77. Benda se nebojí opakovaně zdůraznit skutečnost, že nejnelítostněji byli jistě ne náhodou režimem pronásledováni právě levicově smýšlející disidenti a jeho víra v to, že „komunismus je totožný s Antikristem a Satanem" mu nebrání v odlišení tak rozdílných historických epoch, jakými byla 50. léta a normalizace.

Závěrem jistě nemá smysl zamlčovat, že Benda disident se v mnoha svých názorech nutně zdá mnohem otevřenější a tolerantnější nežli Benda politik, jak jej pamatujeme z jeho porevolučního působení. Jako by se vůle k porozumění druhému s odlišným názorem kamsi vytratila, jako by nakonec začal i u něj vítězit černobílý náhled na svět, jenž tolik a tak dobře v minulosti kritizoval. To se ale zdaleka netýká jen jeho osoby, při bližším zkoumání osudu bývalých disidentů v porevoluční politice brzy zjistíme, že étos Charty tak nějak opustil všechny bez rozdílu. Jak ty levicové, tak ty pravicové. Zkušenost praktické politiky vzala bez výjimky bývalým chartistům jejich neskonalou vůli k dialogu a společnou chuť k žití v pravdě, která nemusí být jen ta jedna jediná a pravá. Přesto, nebo snad právě proto, ale platí, že kniha *Noční kádrový dotazník a jiné boje* je obrazem výjimečného bojovníka s filosofickou hloubkou a pevným zakotvením v křesťanské víře. ■

Malé zamyšlení nad tibetským malířstvím

Nora Jelínková

Málokteré umění je tak úzce spjato se symbolikou a skrytými významy jako tibetské buddhistické umění. Jeho počátky můžeme vročit již do 7. století. K tomuto období se váže příchod šestnáctičlenné skupiny učenců z Kašmíru, Indie a Nepálu do Tibetu, aby zde šířili nové učení a přiblížili je Tibeťanům, obdobně jako to činili o 200 let později známí apoštolové Slovanů – Cyril a Metoděj při své misii na Velkou Moravu.

Od této doby se začíná odvíjet napínavý příběh vzájemné koexistence nového filosofického systému, přežívajícího animistického náboženství a šamanismu ve zcela novém výtvarném projevu, který nemá ve světových dějinách umění obdoby. Právě toto propojení vytvořilo jedinečný charakter a nezaměnitelnost artefaktů, které lze pro svou originalitu poměrně snadno identifikovat v galeriích, aukčních síních i výkladních skříních starožitností. Vzhledem ke složitému postupu při dešifrování symboliky ukryté ve vlastních dílech, je však v Evropě vnímána spíše vnější dekorativní stránka, než skryté sdělení, pro něž bylo dílo původně vytvořeno.

Adresát tohoto vzkazu byl dvojí. Jednalo se nejen o vzdělané, zasvěcené lamy, kteří dokázali rozluštit ono utajené poselství, ale též o prosté věřící, kteří chápali každý obraz doslovně a vnímali především jeho narativní část, aniž by postřehli složité informace filosofického charakteru, ukryté v díle samotném. Pomineme-li umění bönistické, které předcházelo vlastnímu tibetskému buddhistickému umění, do něhož však bylo postupem doby umně vtěleno, můžeme konstatovat, že vývoj tibetského buddhismu byl zákonitě podmíněn rozvojem písma a s ním souvisejícím rozkvětem umění.

Kanonizace umění velmi svazovala tvůrčí potenciál malířů. Mistři doprovázeli jednotlivá stádia své tvorby askezí, modlitbami a specifickými obřady, které násobily liturgickou hodnotu díla. Za svou práci nedostávali malíři mzdu, byli však po celou dobu dostatečně zajištěni jak stravou, tak i přísunem potřebného materiálu.

V době, kdy Mohamed vytvářel základy islámu a francký kupec Sámo sjednocoval slovanské kmeny, vzkvétalo tibetské království pod vládou krále Songcän Gampoa (617–649) a s ním se formovalo i nové výtvarné cítění. Mezi nejstarší dochovaná malířská díla patří nástěnné malby z kláštera Alchi pocházející z poloviny 12. století. Historie samotného kláštera je poměrně nejasná a dle legend se váže k velkému překladateli Rinčhen Zangpoovi (958–1055), který se nemálo zasloužil o překlady svatých písem ze sanskrtu do tibetštiny. Přesto, že nástěnné malby se řadí k nejzajímavějším výtvarným projevům tibetského umění, nejsou tak západní civilizací chápány. Za typický malířský projev je zde považována malba thangk, svitkových obrazů, které byly v poměrně značném množství dováženy do Evropy od počátku 20. století.

Již v relativně raném období se malba thangk výrazně definovala oproti okolnímu světu. Přesně daná byla malířská technika i tematické zpracování. Tibetský výraz thangka (tzn. to, co se roluje či navíjí) přesně vystihuje formální podobu daného předmětu. Malované, vyšívané či aplikované obrazy se skutečně v době, kdy nebyly využívány k meditaci, modlitbě či přesně určenému rituálu, navíjely na spodní silnější tyč, která byla všita do brokátové bordury, lemující malbu. Druhá tyč byla všita v horní části textilního rámce a sloužila k uchycení závěsných nití. V češtině občas nesprávně používaný termín korouhev, odpovídající německému das Banner či anglickému banner, v podstatě celkem výstižně charakterizuje vnější formu vlastního obrazu. Přes tuto zdánlivou identitu je však české pojmenování poněkud zavádějící. V evropském kontextu byly korouhve chápány jako přenosné prapory na žerdi

buď upevněné, nebo volně zavěšené se znakem či znamením. Při církevních obřadech se nosily v procesích a od středověku byly opatřeny obrazy světců. Podobný charakter měly i korouhve cechovní. Naproti tomu tibetské thangky se po stránce praktického využití od evropských korouhví podstatně odlišují. Přesto, že plnily i sakrální účel v zobrazení jednotlivých buddhistických světců, jejich témata a následné uplatnění byly odlišné. Zobrazovaly nejen bohatý panteon buddhistických bohů, svatá místa, či celé vývojové řady jednotlivých škol, ale i příběhy ze života Buddhy, včetně jeho minulých existencí, obětní dary nebo symbolické diagramy znázorňující svět, tzv. mandaly.

Podle účelu, pro který byly thangky zhotoveny, se dělily do různých kategorií. Jednalo se o thangky meditační, iniciační, esoterické či didaktické. Většina z nich nebyla v chrámech nebo svatyních vystavena trvale, vyvěšovaly se zcela účelově k určitým příležitostem. Některé thangky dokonce byly skryty před pohledy laiků a jejich tajemství bylo bedlivě střeženo. To byl i jeden z důvodů překrytí malby některých thangk poloprůsvitnou rouškou, která se zvedala jen v případě vzývání zobrazeného božstva. Závoj však měl i druhotnou funkci, chránil obraz před prachem a sazemi z máslových lampiček. Barva tenké hedvábné opony korespondovala s významem malby. Mohla být opatřena i jednoduchým geometrickým dekorem načrtnutým v příslušných symbolických barvách. Též plátno, z něhož byla thangka zhotovena, se podřizovalo vlastnímu účelu malby. Tomu odpovídala jak hustota, tak i kvalita tkaniny. Látka bývala tkána ve větších centrech, například ve Lhase, častěji se však dovážela z Indie nebo Nepálu. Pokud nebyl k dispozici dostatečně velký kus látky, bylo plátno umně sešito i z několika kusů do patřičného tvaru. Následným nanesením směsice křídy a klihu na povrch, který byl vyhlazen mušlí nebo kamenem, získal malíř vhodný podklad pro svou tvorbu. Po zaschnutí se plátno napjalo do dřevěného rámu a systémem souřadnic byla vytvořena síť, která usnadňovala malíři rozvržení plochy. Se zřetelem k přesnému zadání, které kanonicky určovalo nejen tématiku, ale i proporce jednotlivých postav, polohu rukou, držení těla i barevnost, bylo toto rozvržení nutností. Někdy si autoři thangk usnadňovali práci předtištěním výjevu pomocí štočků nebo šablon. Tento způsob byl častější při malbě thangk na hedvábí.

Snad není příliš troufalé nesmělé srovnání tibetského malířství s uměním gotiky, které v sobě též jistým způsobem v mnohém ukrývá dnes již zapomenutou mystiku a symboliku své doby.

V Tibetu se hedvábí pro malbu užívalo jen zřídka. Relativní vzácnost samotného materiálu a náročnější malířské techniky, které nedovolovaly opravovat chyby, k používání šablon právě u tohoto materiálu přímo vyzývaly. Vzhledem k původu hedvábí i dlouholeté tradici čínské tušové malby lze u tibetských malovaných hedvábných thangk vystopovat zřetelné kořeny inspirace v čínském umění. Thangky malované na hedvábí bývaly většinou monochromní, načrtnuté černou tuší, popřípadě doplněné zlatou barvou či jemnými, téměř neznatelnými odstíny červené. Vzácněji se setkáváme s výraznějšími barevnými modifikacemi, u nichž však lze předpokládat předtištěný dekor.

Na klasické thangky se barvy nanášely postupně do předkreslených obrysů. To byla práce pro pomocníky z řad laiků a učedníky, kterým mistr zanechal na plátně značky upřesňující konkrétní barevný tón. Nejstarší díla jsou malována výhradně minerálními barvami, méně se používaly barvy rostlinné. Nejoblíbenější byla arzénová žluť, vitriolová zeleň, lazurová modř, křídová běloba, rumělková červeň a množství hlinek. Zářivá oranžová barva, považovaná za svatou, se získávala ze vzácného druhu hlíny, v sanskrtu nazývaného sindúra, který se vyskytoval jen na několika místech Tibetu a Indie. Tato barva se řadila mezi osm buddhistických symbolů štěstí a používala se na malbu oděvu významných buddhistických hodnostářů. Čerň se připravovala ze sazí březové kůry, která se pálila pod obráceným hrncem. Patřičného lesku se docilovalo přidáváním zvláštního aromatického kořene, který byl později nahrazen kandysovým cukrem. Minerály včetně zlata se důkladně drtily a poté rozpouštěly ve vodě s koloidní substancí. Vlastní postup malby v podstatě odpovídal evropské technice kvaše. Od 19. století byly do Tibetu dováženy výrazné chemické barvy, které postupně přírodní materiály nahradily.

Přísné zákony týkající se rozvržení a způsobu malby dokumentuje například zákaz používat při malbě postav Buddhy barvy živočišného původu. Detaily, příroda a výraz tváře se malovaly nej-

později. Dílo se zakončovalo rituálním přimalováním očí, tzv. otvíráním očí, čímž malíř získal skutečné zásluhy. Tímto aktem se thangka jakoby probudila a zobrazený Buddha či bódhisattva mohl svým vševidoucím zrakem spočinout na tomto světě. Slavnost očí, která závěrečnou fázi tvorby obrazu doprovázela, byla uspořádána nejen k uctění mistra, ale souvisela i s dalšími světícími rituály s nimiž souviselo i vpisování magických formulí na zadní stranu plátna či otisky dlaní a chodidel významných buddhistických učitelů a svatých mužů. Kanonizace umění velmi svazovala tvůrčí potenciál malířů. Mistři doprovázeli jednotlivá stádia své tvorby askezí, modlitbami a specifickými obřady, které násobily liturgickou hodnotu díla. Za svou práci nedostávali malíři mzdu, byli však po celou dobu dostatečně zajištěni jak stravou, tak i přísunem potřebného materiálu. Byl-li donátor s výtvorem spokojen, mohl umělce po odevzdání díla náležitě obdarovat.

Přísné dodržování předepsaných regulí nedávala umělcům příliš prostoru pro vlastní tvůrčí invenci. Individualita tvůrce se většinou mohla projevit jen v okrajových náznacích žánrových scén v pozadí či při tvorbě krajinného prostředí. Na rozdíl od evropských umělců tibetští mistři svá díla nesignovali. Vlastní tvůrčí proces pojímali spíše jako rituál než jako kreativní akt. Jednotná kompozice, která byla ve své podstatě neměnná, nedovolovala jakékoli vybočení. V centru obrazu se obvykle nalézal předmět zobrazení – božstvo nebo světec obklopený aureolou. Kolem v menším měřítku bylo situováno množství doprovodných postav. Horní část zaplnil panteon božstev, jejichž určitou formu centrální postava reflektovala. Ve spodní části byly uloženy obětní dary a ochranná božstva. Nebylo výjimkou, že jednotlivé výjevy doplňovaly vysvětlující nápisy nebo jména zobrazených postav.

Tématika thangk byla poměrně široká. Kromě životopisů světců a vyobrazení zázračných činů siddhů, jogínů a divotvůrců, které svým didaktickým charakterem, epickým a narativním zpracováním sloužily potulným vypravěčům na jejich cestách hlavně pro poučení a pobavení většinou negramotných posluchačů, se na malbách objevovala i poutní místa a ochranná božstva. Tyto malby pak bývaly zavěšovány obvykle na domácích oltářích či na přístupných místech klášterů.

Zvláštní kategorii tvořily thangky meditační, mezi něž patřily mandaly a hrozivá božstva. Bývaly umísťovány do uzavřených svatyní, které se zpřístupňovaly pouze na dobu meditace nebo modlitby. Jejich složitá symbolika byla srozumitelná jen relativně malé skupině zasvěcených. Děsivost krvelačných bohyní a polozvířecích bytostí, požírajících nepřátele učení a tančících na jejich tělech, v sobě ukrývala hlubší filosofický smysl, který jen zdánlivě souvisel s vlastním zobrazením. V podstatě byla tato díla velmi sofistikovanou pomůckou při meditaci. Onen zdánlivý rozpor mezi mírumilovným a harmonii hledajícím buddhismem a krvavou podívanou skýtající obrazy obětin pro rozzuřená božstva jen podtrhuje dualitu tibetského buddhistického výtvarného projevu.

Přesto, že se Tibet poměrně dlouhou dobu vyvíjel v jisté izolaci od vnějšího světa, jeho umění vstřebávalo podněty z okolních kulturních oblastí a z této symbiózy se vyvinulo do zcela specifické podoby. Osobitost tibetského malířství podtrhovala i adjustace jednotlivých pláten. Brokátová, někdy i hedvábná montáž, do níž bývaly obrazy všívány, neměla prvoplánově splňovat funkci estetickou, jak by tomu bylo v Evropě, ale jejím hlavním účelem byla pomoc při meditaci. Počátek studia vlastního výjevu ukrytého v malbě, byl situován do obdélníku látky odlišné barvy, všitém do spodního okraje textilního rámce. Tento obdélník se příznačně nazýval dvířka thangky. Od něj postupoval meditující k centrální postavě, jejíž vlastnosti se snažil, zjednodušeně řečeno, vstřebat. Výběru brokátu bývala věnována patřičná pozornost. Nezřídka byla látka dovezena z Číny, Kašmíru a někdy dokonce až z Koreje. Nákladnost montáže ještě zvyšovala význam thangky. Do současnosti se dochovalo i několik exemplářů drahých brokátových lemů, které pravděpodobně pocházely z oděvů významných buddhistických učitelů, jejichž portréty a otisky dlaní či chodidel zdobily i centrální výjev.

Pokud se setkáme v současnosti s tibetským malířstvím mimo jeho přirozené kulturní prostředí v některé z evropských galerií, nemusíme jej po-

Vzhledem k původu hedvábí i dlouholeté tradici čínské tušové malby, lze u tibetských malovaných hedvábných thangk vystopovat zřetelné kořeny inspirace v čínském umění.

zorovat očima praktikujícího buddhisty. Odhlédneme-li od hlubšího významu vystaveného díla, budeme sice ochuzeni o jeho spirituální aspekt, avšak setkání s těmito „ exotickými“ díly jistě obohatí náš prožitek o estetické hodnoty a originalitu výtvarného vyjádření. Snad není příliš troufalé nesmělé srovnání tibetského malířství s uměním gotiky, které v sobě též jistým způsobem v mnohém ukrývá dnes již zapomenutou mystiku a symboliku své doby. ■

Nora Jelínková je historička umění, působí jako kurátorka.

Japonská média a společ

Igor Pruša

Velká média obecně disponují potenciálem stávající establishment jak podpořit a upevnit, tak i napadnout a zpochybnit. Jedním z předpokladů sociální role médií jako „hlídacího psa demokracie" je pak aktivita směřující k odhalování a zveřejňování (nejen) politických skandálů, incidentů a kauz. Tento proces však funguje jako dvousečná zbraň: na jednu stranu může poukazovat na demokratickou esenci médií, na druhou stranu může zvýšit míru odcizení veřejnosti od světa politiky. Další vývoj skandálu po jeho zveřejnění i jeho konečný dopad jsou navíc veličiny předem neodhadnutelné, a proto by se dalo očekávat, že svět médií a svět politiky se budou držet ve vzájemném strategickém šachu. Sociopolitické dění v kontextu poválečného Japonska doslova vybízí k analýze této funkce médií. Situaci však komplikuje fakt, že zákulisní rozhodovací procesy a vztahy médií k ostatním subjektům japonského informačního konglomerátu jsou na rozdíl od zkoumání mediálních obsahů nebo mediálních publik tradičně netransparentními a málo přístupnými předměty zkoumání. Při analýzách těchto jevů navíc nelze vycházet z prvotního předpokladu, že morální zásady a jejich interpretace jsou universálními hodnotovými veličinami (v případě skandálů lze toto spatřovat např. ve značném zaujetí západních žurnalistů pro sexuální skandály politiků a naopak relativně benevolentním přístupem k nim v případě japonských žurnalistů). Japonský hodnotový systém mimo jiné nedefinuje binární opozice dobra a zla (pořádku a chaosu, čistoty a poskvrnění atd.) takovým způsobem, jakým je rozeznává např. západní myšlení, ale spíše inklinuje k jejich interpretaci na základě okolností a kontextů. Japonská masová média jsou pak vysoce vlivným poskytovatelem takto kulturně podmíněných interpretačních rámců během konfrontace s každodenními společenskými jevy – včetně skandálů.

Politické a korporátní skandály

Až do změny politického režimu na konci letošního srpna vládla v japonských poválečných dějinách (vyjma kratší epizody v roce 1993) prakticky nepřetržitě jedna politická strana a velká tisková média platila jako hlavní instituce pověřená monitorovat státní a politické aktivity. Po přechodné změně rozvržení politického spektra v roce 1993 však vyvstala otázka, jak moc jsou právě hlavní média zodpovědná za politickou situaci v poválečném Japonsku. Podle mnohých pozorovatelů Liberálně-demokratická strana (LDS) ve volbách roku 1993 údajně neprohrála s politickou opozicí, ale s komerční televizní stanicí *Asahi*, která před volbami neustále konfrontovala japonskou veřejnost s korupcí ve vládnoucí LDS. Komerčním médiem takto iniciovaná nová vládní koalice však nevydržela ani jeden rok a její šéf se (snad paradoxně) sám stal obětí mediálního skandálu. A propos, častými oběťmi politických skandálů, které doslova lemují japonské moderní dějiny, aniž by vzbuzovaly významnější pozornost veřejnosti, byli právě japonští premiéři (mezi jinými *Šigeru Jošida, Nobusuke Kiši, Kakuei Tanaka, Sósuke Uno, Morihiro Hosokawa*).

Japonský hodnotový systém mimo jiné nedefinuje binární opozice dobra a zla takovým způsobem, jakým je rozeznává např. západní myšlení, ale spíše inklinuje k jejich interpretaci na základě okolností a kontextů.

Pod tlakem specifických organizačních norem mediálních organizací (zosobněných především v Klubech reportérů, více viz níže) a politických, byrokratických a podnikatelských elit, semknutých v komplexním trojúhelníkovém vztahu (*sei-kan-zai*), mohou média konkrétní událost buď bagatelizovat, nebo ji naopak definovat jako sociální „problém" (*mondai*). Proces odhalování a mediace skandálu tak dostává strukturovanou, dozorovanou podobu a samotný přečin je do určité míry legitimován jakožto nezbytná součást dění. Hlavní proud japonské veřejnosti víceméně vnímá korupční skandály jako „nutné zlo", nebo se (v případě kvalitních vazeb zkorumpovaného politika na svůj volební okrsek) dokonce postaví na jeho stranu a v příštím volebním období jej znovu zvolí. V takových případech není podstatný charakter korupce či ideové směřování politika, ale především míra podpory projevená domovskému kraji (typickým příkladem z minulého století budiž zkorumpovaný premiér *Kakuei Tanaka* a jeho boj za maximalizaci různých benefitů od centrální vlády pro zemědělce a obyvatele jeho domovské prefektury *Niigata*). Dalším možným vysvětlením, které se vztahuje spíše na mladší generace v japonských velkoměstech, je fakt, že upevňování mediopolitických vztahů v rámci informačních konglomerátů na jedné straně a frekventovaná korpo-

NOST: MEDIACE SKANDÁLU

rátní a politická korupce na straně druhé do významné míry znecitlivěly a depolitizovaly tento významný segment japonské veřejnosti. Mediace korupčních skandálů se staly „samozřejmým" jevem mediální reality a přestaly upoutávat pozornost, zatímco třeba skandály ze světa japonského showbyznysu drží při životě pár vyvolených tabloidů se statisícovými náklady. Jiná je situace v případě skandálů, které mohou mít negativní dopad na japonskou veřejnost: významnou diváckou pozornost a maximální mediální publicitu v hlavních médiích tradičně představuje zamlčování a únik informací ohledně vadných produktů a potravin, únik informací o klientech, environmentální kauzy atd. Aby se však jakákoliv zákulisní informace dostala na veřejnost, musí nejprve ta či ona kauza dostat podobu mediální události. Jinými slovy: informace musí prostřednictvím alternativních kanálů uniknout autocenzurnímu procesu, na kterém se japonští novináři zpravidla dobrovolně podílejí.

Šúkan Šinčó v akci: jednou z hlavních mediálních událostí se v říjnovém čísle stala manželka nového premiéra Hatojamy, která díky svým kontroverzním výrokům poskytuje významný prostor pro rozsáhlou analýzu v japonských tabloidech.

Způsoby mediace skandálu v japonských médiích

Konflikt je v konsensuálně a korporativisticky orientované japonské společnosti snad paradoxně běžným jevem. Nekonfliktní koncept zpravodajství a nekonfrontační žurnalistika jsou pak z velké části důsledkem hybridní povahy japonského denního tisku, který sice je masový, ale není primárně senzacechtivý. Kontroverzní témata a zveřejňování skandálů totiž mohou mít vážný komerční dopad v podobě odklonu čtenářských preferencí, a proto hlavní deníky zpravidla nepraktikují nezávislá investigativní pátrání. K mediaci skandálů v jejich iniciační fázi dochází nejčastěji na periferiích japonské mediální krajiny. Nezávislí žurnalisté, zahraniční novináři, novináři v časopiseckých redakcích a menších lokálních novinách se díky relativnímu odstupu od komplexní, přísně dozorované struktury japonských mediálních konglomerátů nejčastěji stávají iniciátory skandálů v médiích. K samotnému odhalení skandálů nejčastěji dochází na stránkách tabloidních časopisů (*šúkanši*), které nabízejí směs zpravodajství, fikce, analýz a komentářů. Nejrespektovanějšími tituly v Japonsku jsou *Bungei Šundžú, Šúkan Šinčó* nebo *Čúó Kóron* (známou aféru Lockheed inicioval v Japonsku první z nich). Vedle těchto časopisů, které zpravidla vydávají nezávislé vydavatelské společnosti, existuje ještě druhá skupina tabloidů, které fungují jako „interní outsideři": většina z nich totiž spadá pod jeden z hlavních deníků (např. celonárodní deník *Mainiči Šimbun* disponuje sesterským časopisem *Mainiči Sunday,* stejně jako např. noviny *Sankei Šimbun* mají pod správou svůj týdeník *Šúkan Sankei* atd.). Tyto časopisy se společně s nezávislými tabloidy stávají hlavní doménou iniciační fáze skandálů, pro které v mainstreamových médiích primárně není prostor. Velká média přebírají iniciativu až v momentu, kdy je celoplošná mediace skandálu „nevyhnutelná" (např. pokud došlo k zatknutí a obvinění aktéra skandálu). I v takovém případě však skandální informaci v redakcích hlavních deníků zpracovává společenská sekce (*šakaibu*), orientovaná výhradně na „soft news", protože informace tohoto druhu v zásadě nespadají do kompetence politické sekce (seidžibu), orientované výhradně na „hard news".

Důvodů pro takové rozložení je více. Vedle výše uvedených obav samotného média z negativního dopadu mediace na konzervativní čtenáře jsou to především externí tlaky a neformální dohody mezi ostatními elitními subjekty ve společnosti. V případě obchodních vztahů je jedním z klíčových hráčů reklamní gigant *Dentsú*, který je úzce napojen na japonský mediální průmysl a vedle reklamy se přímo podílí na mediálním plánování, vývoji a samotné produkci televizních programů. Společnost *Dentsú*, která se svým největším podílem na japonském reklamním trhu stojí mezi většinou médií a inzerentů, může zasahovat do zpravodajské agendy a bagatelizovat skandální odhalení v případě, že by se jeho mediace mohla dotknout některého z jejích klientů (ke skutečnému zasahování *Dentsú* do zpravodajského toku za účelem ochrany svého klienta došlo v minulosti např. během kauzy s kontaminovaným mlékem firmy *Morinaga* v roce 1955 a kontaminovaným farmaceutickým produktem firmy *Taišó* v letech 1964-5). V rámci prevence konfliktu s podnikatelskými a politickými elitami praktikují samotná média cenzuru jakéhokoliv citlivého materiálu, který by mohl způsobit střet zájmů. Autocenzurními praktikami jsou pak nechvalně známé především Kluby reportérů (*kiša kurabu*), které podporují intimní a loa-

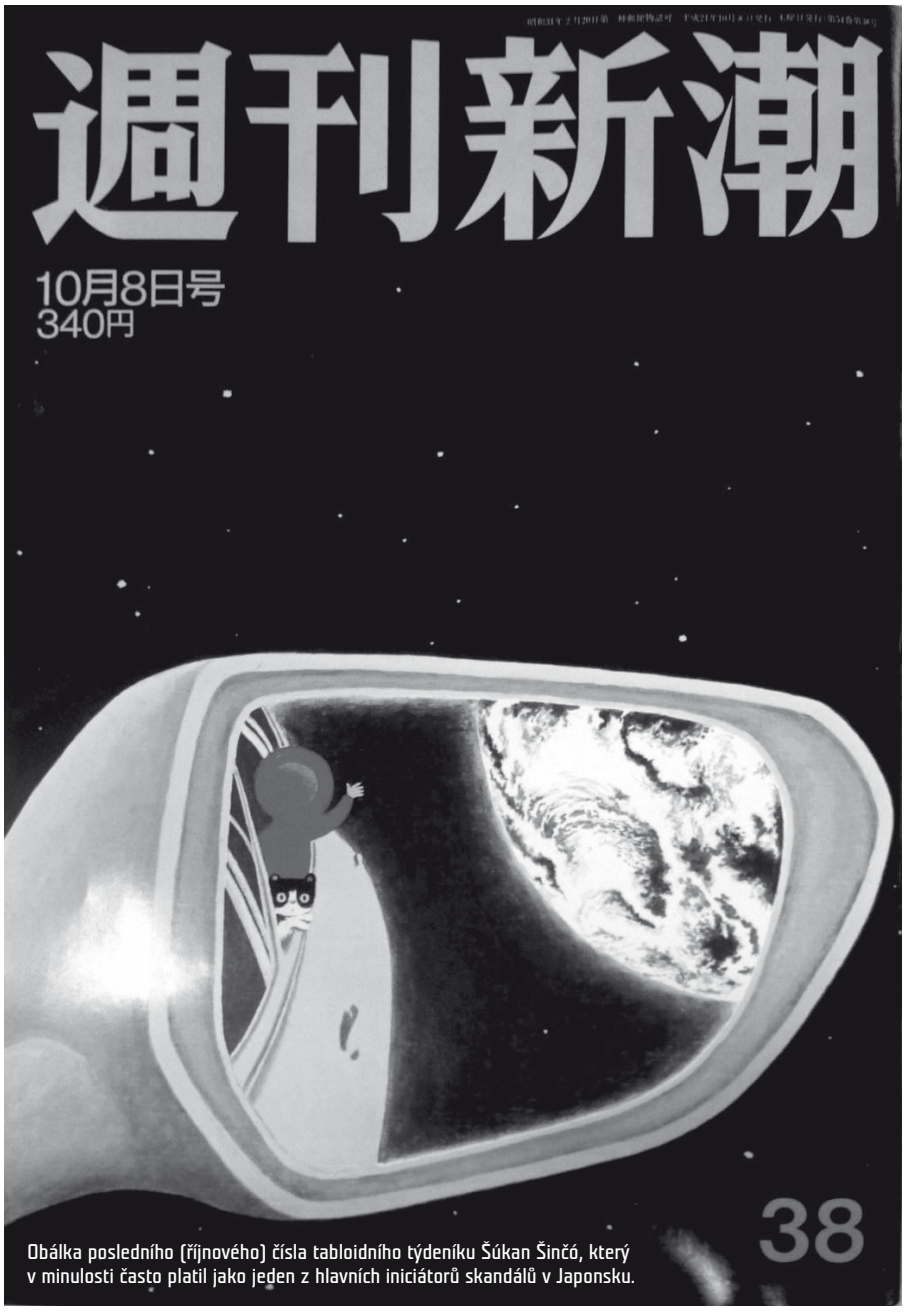

Obálka posledního (říjnového) čísla tabloidního týdeníku Šúkan Šinčó, který v minulosti často platil jako jeden z hlavních iniciátorů skandálů v Japonsku.

jální vztahy mezi politickými žurnalisty a jejich zdroji a které programově potírají nekontrolované úniky jakýchkoliv citlivých informací.

Kluby reportérů

Všeobecně platí, že způsob interakce mezi politiky a žurnalisty během jejich konfrontace je do značné míry určen rozvržením zájmů a požadavků jejich platforem. Organizace vztahu mezi reportéry a jejich zdroji i způsob shromažďování informací jsou však v případě hlavních japonských médií významně odlišné od jejich západních protějšků. Japonské kluby reportérů s historií sahající roku 1890 jsou vedeny a organizovány Japonskou novinovou asociací (*Nihon Šimbun Kjókai*) a jejich členství je podmínkou pro přístup k politickým a dalším zdrojům. Vedle politických klubů v tokijských distriktech *Nagatačó* (sídlo parlamentu a vlády, centrála většiny hlavních politických stran), *Hirakawa* (sídlo koaličních a opozičních stran) a *Kasumigaseki* (sídlo ministerstev a vládních orgánů) disponuje vlastním Klubem reportérů i Nejvyšší soud, policejní úřad, císařský dvůr, ale i Tokijská univerzita, nebo dokonce samotná televizní stanice *NHK* (soukromé společnosti zpravidla Klubem nedisponují). Kluby fungují jako oddělená redakční pracoviště a jsou z velké části autonomní a odpovědné za výběr, obsah a interpretaci zpráv. Individualismus reportérů v podobě jednání na vlastní pěst za cílem získání a šíření citlivé informace je předmětem negativních sankcí, protože může vést k diskreditaci politika, ztrátě cenné politické konexe a zároveň i oficiálního zdroje. Důraz je proto kladen na prevenci jakéhokoliv napětí ve vztazích mezi reportéry a jejich zdroji. V důsledku dlouhodobé intenzivní kolaborace (reportéři se s politiky setkávají průměrně třikrát i víckrát týdně) dochází k vysoké míře reciprocity a vzájemné závislosti (reportér a politik si jsou navzájem přibližně stejnou mírou užitečným informačním zdrojem), vysoké míře intimity (reportér a politik často utvoří blízký a loajální vztah, který je určující pro obsah a rozsah zveřejněné informace) a vysoké míry názorové shody (reportérovy a politikovy názory se často překrývají a reportér v případě názorového rozporu má tendenci nový politikův názor asimilovat).

Ukázky způsobu mediace skandálu v poválečném Japonsku

Hlavní japonská média, jejichž jádro tvoří veřejnoprávní televize *NHK*, velká pětka prestižních deníků (*Jomiuri*, *Asahi*, *Mainiči*, *Nihon Keizai*, *Sankei*) a s nimi vlastnicky spřízněné komerční televizní stanice (*Nippon TV*, *TBS*, *Fuji TV*, *Asahi TV*, *TV Tokyo*), zpravidla neiniciují mediaci korporátních, politických a jiných skandálů. Následující ukázky ilustrují, jakým způsobem se v japonských poválečných dějinách dostávaly (nejen politické) přečiny do veřejné agendy prostřednictvím nemainstreamových médií a jiných komunikačních kanálů:

- kauza *Minamata* (1956): závod na výrobu umělých hnojiv v prefektuře *Kumamoto* znečišťuje průmyslovým odpadem místní faunu a floru, což u obyvatel města *Minamata* vyvolává neurologické onemocnění, způsobující i smrt. K celoplošné veřejné osvětě dochází až po zveřejnění fotodokumentace jedné oběti nákazy ex-fotožurnalistou časopisu Life, W. E. Smithem mnoho let po incidentu;
- skandál Black Mist (1969-71): aktéři japonské profesionální basebalové ligy berou úplatky za manipulaci herních

výsledků; tuto skutečnost odvysílala soukromá televize *TV Fudži*, nicméně k odhalení došlo díky investigativní činnosti novinové redakce týdeníku *Šúkan Post;*

- skandál *Kakuei Tanaka* (1974): premiér *Tanaka* v 60. letech pod jménem své gejši skupuje pochybným způsobem pozemky v Tokiu, informaci nejprve zveřejní investigativní žurnalisté *Takaši Tačibana* a *Takaja Kodama* v měsíčníku *Bungei Šundžú* a teprve potom je téma zveřejněno ve velkých médiích;
- skandál Lockheed (1976): *Kakuei Tanaka* a další přijali úplatek od americké letecké společnosti Lockheed za účelem umožnění prodeje modelu Tristar japonským aerolinkám *ANA*; k iniciačnímu odhalení došlo v amerických Los Angeles Times na základě zjištění americké Komise pro burzy a cenné papíry a až posléze byla informace zveřejněna v japonských médiích a záhy obviněno několik vysokých státních činitelů;

V důsledku dlouhodobé intenzivní kolaborace (reportéři se s politiky setkávají průměrně třikrát i víckrát týdně) dochází k vysoké míře reciprocity a vzájemné závislosti.

- incident *Miura* (1981 – 1984): japonský obchodník *Miura Kazujoši* ztrácí manželku při údajném ozbrojeném přepadení v USA a získává soucit a sympatie veřejnosti; týdeník *Šúkan Bunšun* jej však na základě investigativního pátrání identifikuje jako samotného iniciátora vraždy své ženy pro peníze;
- incident *cukrová třtina* (1987): guvernér kjótské prefektury pronesl znevažující poznámku k situaci, kdy tajfun způsobil rozsáhlé škody na polích s cukrovou třtinou na *Okinawě*; přestože zpravodajský servis *Kjódó* dává zprávu k dispozici, je zveřejněna pouze lokálními okinawskými novinami a regionálními *Hokkaidó Šimbun*, na základě čehož se guvernér oficiálně omlouvá a teprve potom zprávu zveřejňují hlavní média;
- skandál *Recruit* (1988-9): premiér *Noboru Takešita* a několik vysokých státních činitelů přijímá od společnosti Recruit Cosmos úplatek v podobě výhodných akcií výměnou za politickou přízeň při dalším podnikání; k odhalení málem nedošlo, protože úplatek obdrželi i někteří novináři včetně prezidenta novin *Nihon Keizai*; informace zveřejnil deník *Asahi*, resp. její místní redakce ve městě *Kawasaki,* a premiér je nucen odstoupit;
- skandál *Sósuke Uno* (1989): premiér *Uno* si za „nestandardních" podmínek vydržoval prostitutku; japonská média (*Mainiči Šimbun* i sesterský *Sunday Mainiči*) se nejprve odmítla k získané informaci vyjádřit, nicméně po zveřejnění premiérova poměru zahraničním novinářem ve Washington Post se zpráva díky socialistické poslankyni stává tématem diskuze v japonském parlamentu, kauza je v plném rozsahu zveřejněna a premiér nucen resignovat;
- incident *dogeza hatsugen* (1990): generální tajemník vládnoucí LDP *Ičiró Ozawa* se v předvečer návštěvy jihokorejského prezidenta nekorektně vyjadřuje na téma poválečného citlivého vztahu s Koreou; japonská média napřed nezveřejní tajemníkovo jméno; nicméně korejská média – a teprve posléze i *Asahi Šimbun* – však jméno zveřejňují a *Ozawa* je nucen se oficiálně omluvit;
- skandál *Sagawa Kjúbin* (1992): zásilková společnost s vazbami na japonskou mafii uplácí více než 100 politiků kvůli politické přízni ve věci liberalizace Zásilkového zákona; Kluby reportérů na základě tiché dohody několik měsíců zadržovaly důkazní materiál včetně seznamu podplacených politiků; jeden z nejvlivnějších politiků doby *Šin Kanemaru* je obžalován za daňové úniky; premiér *Morihiro Hosokawa* odstupuje v roce 1993 mj. na základě účasti na stejném skandálu, odhaleném na stránkách měsíčníku *Bungei Šundžú;*

Mnozí analytici v případě Japonska opouštějí kategorii hlídacího psa a vnímají roli japonských médií jako poslušného pokojového pejska (lapdog).

- kauza *Owada Masako* (1993): japonský korunní princ *Naruhito* po delší době nachází adeptku na sňatek, japonská média, resp. Japonská novinová asociace vzhledem k dočasnému embargu na krytí záležitostí císařské rodiny informaci nezveřejňují; nicméně Reuters, Associated Press a další však zprávu dávají k dispozici zahraničním médiím, v důsledku čehož je embargo ihned zrušeno a zpravodajské agentury *Kjódó* a *Džidži* nakonec předkládají stejnou zprávu s prodlevou i japonským médiím. K iniciační mediaci v zahraničních médiích došlo mimochodem i v případě utajovaných zásnub předchozího císaře Hirohita v roce 1958;
- incident *Točigi* (1999): 19tiletý mladík z prefektury *Točigi* je utýrán k smrti a média na základě nepřesné policejní zprávy dezinformují japonskou veřejnost; pravda ohledně skutečného pozadí incidentu vychází celonárodně najevo až 5 měsíců po vraždě na základě investigativní činnosti týdeníků *Šúkan Hóseki* a *FOCUS* a lokální redakce *Sankei Šimbun*) .

Poslední uvedená kauza mimochodem zrcadlí další ze specifik vztahu japonských médií s (v tomto případě donucovací) mocí: japonská justice považuje jakékoliv mediální zpravodajství na základě oficiální policejní zprávy za právně nepostižitelné a média jsou tak automaticky zproštěna případného obvinění z pomluvy a urážky na cti.

Zdá se, že japonská média vykazují roli hlídacího psa, nicméně takového, který štěká ve chvíli, kdy je obecně stanovený princip (tatemae) z periferie nabourán skutečným jádrem věci (honne) – anebo média jednoduše za účelem maximalizace zisku upřednostňují mnohdy devastující skandální odhalení.

Zpravodajství kriminálních záležitostí pak zpravidla spočívá ve zveřejnění oficiální policejní zprávy médiem v nepozměněné podobě, protože na základě neformálních dohod mezi Kluby reportérů a respektovanými zdroji se japonští mainstreamoví novináři zavazují neprovádět žádné další investigativní aktivity.

Negativní dopady mediace skandálu

Na první pohled se zdá, že tato nemainstreamová tabloidní tisková média (*šúkanši*) platí jako zdravá alternativa k hlavním médiím a konzervativním Klubům reportérů. Nicméně právě tato komerční média, motivována primárně zvyšováním zisků, často nekompromisně pranýřují nevinné osoby a z vlastní iniciativy revidují některé citlivé historické okamžiky. Vzhledem k bezzubým japonským zákonům vztahujícím se k pomluvě a urážce na cti je dokonce tato strategie častým způsobem konkurenčního boje o přežití tabloidů. V roce 2004 se např. standardní penalizace v případě usvědčení obžalovaného média/vydavatele pohybovala mezi zanedbatelnou částkou jednoho až pěti milionů jenů (zhruba 200 000 až 1 000 000 korun). I přesto je tato – pro mediální organizace zanedbatelná – částka tou lepší variantou, protože obdobné soudní procesy často končí pouhým nařízením veřejné omluvy a pomohou naopak zvýšit popularitu žalovaného tabloidu. Následuje pár ukázek mediálních faulů v historii populárních japonských tabloidů:

- incident *Matsumoto* (1994): *Jošijuki Kóno* je na základě mylné policejní zprávy několika tabloidy v čele s *Šúkan Šinčó* nařknut z účasti na teroristickém útoku smrtícím plynem sarin i přesto, že se mj. obětí útoku stala i jeho rodina; vytrvalé křivé obviňování na stránkách tabloidů ukončují až po půlroční prodlevě nová zjištění ohledně skutečného pachatele, sekty *Óm Šinrikjó;*
- incident *Marco Polo* (1995): časopis *Marco Polo*, vydávaný nakladatelskou společností *Bungei Šundžú,* publikuje článek zpochybňující existenci holocaustu; pod externím tlakem organizace Simon Wiesenthal Center a z obavy ze ztráty inzerentů v dalších vydávaných titulech vydavatel natrvalo stahuje časopis z oběhu;
- skandál *Daisaku Ikeda* (1996): prezident buddhistické sekty *Sóka Gakkai*, asociované s politickou stranou *Kómeitó*, je bývalou kolegyní nepodloženě obviněn z opakovaného znásilnění; časopis *Šúkan Šinčó* mediálně napadá *Ikedu* i sektu a strana LDS celý incident využívá pro předvolební kritiku *Kómeitó*; celá anabáze je ukončena až oficiálním soudním očištěním *Ikedy* v červnu 2001;
- populárně-vědecké revizionistické obsahy časopisů *Šúkan Šinčó* a *Šúkan Bunšun* během 90. let za spolupráce s japonskými akademiky frekventovaně zpochybňují některé aspekty holocaustu (především skutečný počet obětí a existence plynových komor), masakru japonské armády v čínském Nankingu v roce 1937 (především skutečný počet obětí) a nucené prostituce asijských žen během 2. světové války (především interpretace jejich statutu jakožto placených prostitutek namísto sexuálních otroků).

Zdá se, že japonská média vykazují roli hlídacího psa, nicméně takového, který štěká ve chvíli, kdy je obecně stanovený princip (*tatemae*) z periferie nabourán skutečným jádrem věci (*honne*) – anebo média jednoduše za účelem maximalizace zisku upřednostňují mnohdy devastující skandální odhalení. Mediální periferii zde představují zpravidla subjekty, které nejsou členy japonského informačního kartelu (populární tabloidní časopisy *šúkanši*, investigativní žurnalisté, zahraniční média) a zřídka i sociální subjekty mimo mediální realitu. Častým iniciátorem skandálů jsou však i samotní kluboví reportéři, kteří v rámci vedlejšího příjmu buď prodají intimní informaci některému z tabloidů, nebo ji sami publikují v nějakém z nemainstreamových médií pod svým pseudonymem (např. obsah dnes již neexistujícího tabloidu

Uwasa no Šinsó údajně představoval 30 až 40 procent takto získaných zpráv).

Závěrem

Velká média v Japonsku narozdíl od ideálu aktivního hlídače (watchdog) spíše inklinují k pasivnímu přihlížejícímu strážci (guarddog), který svými mediacemi nepokrývá, ale zakrývá korupční a jiné aktivity a primárně se specializuje na pranýřování podezřelých či usvědčených aktérů činu. Mnozí analytici v případě Japonska opouštějí kategorii hlídacího psa a vnímají roli japonských médií jako poslušného pokojového pejska (lapdog). Ze všech možných rolí médií podle jejich přístupu k problematice skandálu lze velká japonská média zřejmě nejvýstižněji přirovnat k hlídacímu psovi s náhubkem (muzzled watchdog): japonské mediální konglomeráty disponují značným přístupem k intimním informacím a tedy i velkým potenciálem předložit tyto informace k posouzení japonské veřejnosti, nicméně interní restrikce (organizační, právní normy klubů reportérů) a externí okolnosti (neformální dohody mezi médii, politickými a podnikatelskými subjekty) ve většině případů tento potenciál úspěšně zablokují. Pokud se i přes všechny filtrující mechanismy nakonec přece jen podaří skandální informaci zveřejnit, jsou exemplárně potrestáni (údajní) hlavní aktéři, nicméně zpravidla nedochází ke strukturní reformě systému v místě, které sloužilo jako krycí platforma pro jejich aktivity.

Během nedávných voleb byla ukončena dlouholetá vláda LDS, kterou drtivě porazila reformní opozice. Jukio Hatojama a jeho demokraté v rámci nového kurzu japonské politiky odvážně proklamují konec starým politickým praktikám, konec vlivu byrokratických aparátů na hlavní rozhodovací procesy a především konec zákulisních vazeb a korupce mezi elitními subjekty japonského establishmentu. Takový politický kurz by teoreticky měl mít vliv i na korupční aktivity, motivované přístupem externích subjektů k rozhodovacím procesům v byrokratické sféře, a na způsob jejich mediace. Jen čas ukáže, do jaké míry se reformní kurz nové vlády dotkne i rehabilitace mechanismů a rutin japonského mediálního komplexu. ■

Igor Pruša, Institut komunikačních studií a žurnalistiky FSV UK Praha

Čtenářka listuje novým číslem týdeníku Šúkan Šinčó v jedné z nonstop prodejen smíšeného zboží v centrálním Tokiu.

Být snadno identifikovatelným Čechem zde není dobrá vizitka

Ivan Malý

Rozhovor s Tatjanou Langáškovou, ředitelkou Českého centra ve Vídni

Vedete České centrum ve Vídni, v městě s bohatou českou minulostí, jak výrazná je však česká jeho stopa ve Vídni dnes?
Vlastně poměrně nenápadná, odhlédneme-li od skutečnosti, že téměř každé druhé jméno je českého původu a středoevropského urbánního charakteru. Podle mého osobního názoru mají totiž Češi – na rozdíl od jiných národů pozoruhodnou vlastnost asimilace. Ve Vídni, v niž se české obyvatelstvo usazovalo především, se místní velmi silná česká menšina, organizovaná ještě na konci 19.století v rozsáhlou síť spolků a středisek, postupem času integrovala a více méně splynula s místní komunitou. Významným nositelem českého elementu ve Vídni zůstává krajanský spolek Čechů a Slováků A Školský spolek Komenský, založený v roce 1872, v současné době zřizovatel dvojjazyčné obecné školy a dvojjazyčného nižšího stupně reálného gymnázia.

Jak byste popsala vnímání České republiky a Čechů Vídeňany a Rakušany.
Z mého pohledu mají Rakušané – národ spíše konzervativní a ctící tradice, jenž se dosud zcela nevzpamatoval z pádu monarchie, k Čechům přístup spíše přezíravý – nezřídka jsou Češi vnímáni jako národ kuchařek a sluhů. Na rozdíl třeba od respektovanějších Maďarů. K tomuto despektu kromě společné historie, v níž hráli Češi vesměs podřízenou roli. přispěla i doba totality; vzrůstající hospodářská prosperita Rakouska od začátku 60.let stavěla Československou a později Českou republiku do role chudých (nemilovaných) příbuzných. To je snad nejpřiléhavější charakteristika vztahu Rakušanů k českým sousedům obecně. Po srpnu 1968 rakouský stát v dlouhodobém časovém horizontu velkoryse československým občanům poskytoval azyl a všemožnou pomoc; předsudky průměrného rakouského občana vůči českému elementu to však bohužel nijak zásadně neovlivnilo.

Mluvím na základě osobní zkušenosti. Žila jsem ve Vídni téměř dvacet let a nemám na tu dobu pouze příjemné vzpomínky. Můj český původ mi již na počátku 80. let rozhodně život neulehčoval, naopak. Na vídeňské univerzitě, kde jsem složila doktorát, mi (díky vedoucí katedry, spřátelené s mým pražským profesorem) vycházeli vstříc, poté jsem ale jen velmi těžko hledala odpovědnou práci. Zamítavé odpovědi na mé žádosti se ovšem nesly v pozitivním tónu: to či ono místo pro mne prostě nebylo dost dobré. Jako „překvalifikovaná" česká intelektuálka jsem tak nakonec skončila v alternativní kulturní sféře, která byla podfinancovaná a tudíž v ní působili lidé bez šancí na větší kariéru. Což mělo jisté výhody, neboť byli poměrně otevření a tolerantní a poskytli mi dostatečný prostor. Zde jsem se naučila kreativní improvizaci – práci s minimálním rozpočtem za maximálního osobního nasazení, díky níž jsem se postupně etablovala.

Být snadno identifikovatelným Čechem zde prostě není zvlášť dobrá vizitka, byť mnozí Rakušané často tvrdí opak. Nejedná se o přitom o otevřenou animositu, ta je vyhrazena příslušníkům ještě méně populárních etnik, spíše o sousedskou nevraživost. Jsme geograficky příliš blízko, jsme si příliš fyzicky i mentálně podobní, vzájemně se hašteříme a závidíme si – jako ve velké rodině, kterou jsme si nevybrali. Coby národ a země tak pro naše rakouské sousedy nejsme dostatečně zajímaví a atraktivní (jako např. Francouzi či Italové). To pochopitelně neplatí paušálně, mnoho rakouských občanů s námi velmi sympatizuje. Mám na mysli postoje zejména starší části rakouské populace, a to především Vídeňanů a obyvatel sousedních krajů Dolní a Horní Rakousko. Mladá generace je samozřejmě resentimenty daleko méně zatížena. Přesto, stoupající obliba populisty Stracheho, programově vystupujícího proti cizincům, u velké části rakouské mládeže, je velmi znepokojivá. Xenofobie – přes výraznou proměnu celkové atmosféry Vídně posledních let směrem k multikulturní a dynamické metropoli – je stále ve vzduchu a netýká se pouze osob jiné barvy pleti.

Pracovní trh v Rakousku je českým občanům přes členství ČR v Evropské unii až na výjimky stále uzavřen. Ovšem, v (pramálo vřelému) přístupu k národnostním menšinám se my Češi od běžné rakouské populace bohužel nijak zvlášť nelišíme.

Jak vyznívá úroveň rakouské kultury ve srovnání s evropskou a českou.
Rakušané se podobně jako Češi považují za velmi kulturní národ, pyšní se svou hudební, divadelní a literární tradicí. Rakouská střední vrstva pěstuje bohatý

společenský život, jehož pevnou součástí je především pravidelná návštěva koncertů, divadelních představení, výstav a v neposlední řadě nejrůznějších velkých mezinárodních festivalů, jejichž počet i návštěvnost stále stoupá.

Vídeň díky velkorysé městské kulturní politice prodělala opravdový kulturní boom: nepříliš významné město s tradiční „vysokou" kulturou se během posledních dvacet let zařadilo mezi evropské kulturní metropole. Tradičně jsou zde upřednostňovány zejména reprezentativní instituce a přehlídky; štědré dotace na podporu umělecké tvorby zohledňují ale i alternativní domácí scénu. Stoupající atraktivita rakouského hlavního města s obrovskou a velmi mnohostrannou kulturní nabídkou je výsledkem cílené investice do městské infrastruktury a veřejného prostoru. Např. o muzejní čtvrti Museumsquartier, odvážně zmodernizovaném komplexu bývalé císařské jízdárny, může česká kulturní veřejnost jen snít. Vídeňanům se v samém centru města podařilo vybudovat živé a dynamické multikulturní centrum, prezentující převážně špičkovou soudobou uměleckou tvorbu v mezinárodním měřítku. Mumok, Kunsthalle, Muzeum Leopold, Muzeum dětí ZOOM, Divadlo pro děti a mládež Dschungel Wien, Centrum tance, designu či architektury, kavárny, restaurace a řada dalších veřejných prostor denně přitahují nejen davy turistů, ale zejména místní – z velké části velmi mladou veřejnost.

Foto archiv České centrum Vídeň

Taťjana Langášková
České centrum Vídeň

Taťjana Langášková absolvovala studium anglistiky a divadelní vědy na Univerzitě Karlově v Praze, kde poté několik let pracovala jako nezávislá překladatelka a tlumočnice. Žila 16 let ve Vídni, kde složila doktorát z filozofie na Vídeňské univerzitě a působila zejména v oblasti kulturního managementu. Vedle občasné publicistické a překladatelské činnosti byla řadu let i ředitelkou mezinárodního tanečního festivalu Tanzsprache ve Vídni a festivalu současného tance Konfrontace v Praze. Po návratu z Vídně žila deset let v Praze, kde pracovala jako ředitelka pobočky Švýcarské kulturní nadace Pro Helvetia a manažerka mezinárodních projektů v Divadelním ústavu. Ředitelkou Českého centra Vídeň je od července roku 2007.

Foto archiv České centrum Vídeň

Kulturní život je v Rakousku velmi bohatý i v regionech. Jednotlivé kraje (země) se předhánějí ve výstavbě nových kulturních zařízení, navrhovaných předními rakouskými i světovými architekty (muzea, výstavní a hudební sály, filmová a multikulturní centra). Kulturní instituce, zejména ty reprezentativní, jsou tradičně štědře financované i ze státního rozpočtu: z celé řady prestižních festivalů se v Rakousku odehrávají dva, jež svým rozpočtem i renomé vedou v celoevropském kontextu: Salzburger Festspiele a Wiener Festwochen. Ve Vídni se nadto etabloval jeden z největších festivalů současného tance na světě ImPulstanz a Viennale se stává stále významnějším evropským filmovým festivalem. Se situací v České republice tedy poměry ve všech ohledech zcela nesrovnatelné. A obávám se, že i na poli umělecké tvorby za (námi dosti podceňovanými) rakouskými tvůrci zaostáváme téměř na všech frontách. V hudební, literární, filmové i divadelní oblasti v evropském měřítku zaujímají myslím Rakušané podstatně silnější pozici.

V čem je rakouská kultura a národní naturel rozdílný od německého?

Rakušané jsou nám jako malý a v mnoha ohledech příbuzný národ bližší než Němci, a to v negativním i pozitivním smyslu – nejsou často prosti maloměšťáctví, jsou mnohdy závistiví a pokrytečtí a hlavně se všeho bojí (a ve Vídni si nadto pořád na něco stěžují); nedá se jim ale upřít jistý smysl pro humor. Milují hlavně pohodlí, pohodu a chutnou krmi. S Němci mají ovšem společný jazyk: skutečnost, že nemají vlastní řeč, představuje dle mého soudu největší problém rakouské identity.

Foto archiv České centrum Vídeň

Foto archiv České centrum Vídeň

Oproti Rakušanům jsou Němci sebevědomější, odvážnější a přímočařejší, navíc podstatně discplinovanější, spolehlivější i tolerantnější, s větším smyslem pro zodpovědnost. Neboli vykazují vlastnosti i z českého pohledu velmi záviděníhodné. Na straně druhé jsou poněkud rigorózní, puntičkářští a méně flexibilní. Životních radostí si díky svému charakteru také užívají méně než jejich rakouské protějšky. Bývají upjatí a jak známo, legrace s nimi moc není.

Německo, i když si to Rakušané neradi přiznávají, bylo pro ně sice pomlouvaným, ale v zásadě obdivovaným „velkým bratrem". Tato situace se v poslední době začíná pozvolna proměňovat – Němci začínají být nahlíženi jako konkurenti na pracovním trhu. V umělecké oblasti jsou rakouští tvůrci až na malé výjimky tradičně ve stínu svých německých kolegů, Německé národnosti je i nový ředitel Burgtheateru, vlastně rakouského Národního divadla, režisér Matthias Hartmann.

Divadelní, filmová a literární oblast je ovšem zcela specifická, díky společnému jazyku velmi promíchaná. Ale i zde jsou němečtí tvůrci a manažeři dravější a konkurenceschopnější.

Jakým způsobem podporujete českou kulturu a český element ve Vídni?

Česká menšina ve Vídni je poslední ještě existující českou institucionalizovanou komunitou v Rakousku. Sestává z řady spolků, které bohužel až na malé výjimky spolu nekooperují, mají vlastní program vesměs tradičně zaměřený. My spolupracujeme zejména se dvěma místními institucemi, zajímajícími se o současnou českou kulturu. Vedle Komenského školy a gymnázia zejména s Kulturním klubem Čechů a Slováků ve Vídni, s nímž pořádáme filmové večery, literární čtení či besedy s českými osobnostmi.

Naším posláním je však rozvíjet dialog s rakouskou veřejností a spoluvytvářet image ČR jako moderní a dynamické země. Orientujeme se tedy především na kontakt s místním publikem, k němuž samozřejmě patří i zde žijící Češi.

V čem můžete být ve svých aktivitách adresnější a potřebnější než české velvyslanectví ve Vídni?

Obě instituce ve vzájemné souhře využívají každá svých specifických možností na cestě ke společnému cíli. Doplňují se navzájem ve formách, obsahu i cílových skupinách dialogu s rakouskou veřejností. České centrum, vedle své funkce informačního a kontaktního střediska, je prostorem neformálnější komunikace a je tudíž schopno na své půdě respektive ve své režii oslovit i jiné segmenty společnosti (alternativní scéna), popřípadě otvírat politicky citlivá témata (minulostní otázky aj.). Díky odlišným rozpočtovým pravidlům můžeme vytvářet vlastní profilovou dramaturgii respektive samostatný program, zaměřený na prezentaci a propagaci nejen české reprezentativní kultury, ale cíleně např. i současné, mladé české umělecké tvorby. A to nejen ve vlastní galerii v centru města, ale především v úzké spolupráci s rakouskými partnery, na atraktivních místech s velkým divácким potenciálem. Naše akce tak má možnost zhlédnout početná místní komunita.

Letos oslavuje již dvacet let od pádu komunismu ve střední a východní Evropě, plánujete u této příležitosti nějaké aktivity, které tuto událost připomenou?

K tomuto výročí, jemuž rakouská média a veřejnost věnují obzvláštní pozornost, jsme letos připravili velký vlastní projekt pod názvem „1989–2009: 20 let po sametové revoluci". Vedle cyklu dokumentárních filmů v kinosále velvyslanectví jsme iniciátory přehlídky filmů střední a jihovýchodní Evropy v rámci festivalu This Human World (mj. zahájenou koncertem české undergroundové kapely DG 307). Kromě participaci na společné výstavě karikatur postkomunistických zemí proběhly u nás i čtyři výtvarné výstavy, tematicky koncipované pro náš prostor: „J. Kovanda – Hommage an J.Koller," „ Československý filmový plakát", Abbé Libansky: „ Smetiště dějin?" a „KW-Vladimír Havrilla". Jsme také pořadateli řady besed/kulatých stolů s osobnostmi československého disentu (J. Stránský – M. Lasica, V. Třešňák, L. Dobrovský, B. Holomíček). Podílelí jsme se i na přípravě mezinárodních sympózií a prezentací (právě teď Religion und Wende in Ostmittel- und Südosteuropa). V rámci literárního veletrhu Buch a Lesefestwoche Wien 09 pořádáme ve spolupráci se Světem knihy a MKČR mj. večer pod názvem „Olověná doba", ve kterém budou diskutovat čeští autoři I. Dousková a E. Dutka s rakouským publicistou H. Magenschabem a bohemistou M. Kraetschem. ■

Foto: Marcell Nimführ

Demokracie připadla jiným aneb pozadí kauzy Blackwater a smršťování veřejné sféry

William A. Cohn

Tajný vládní program pověřující soukromou společnost vražděním lidí na celém světě: to zní jako science fiction. Mohlo by to znít legračně, kdyby to nebyla tragická pravda. New York Times a Washington Post koncem srpna napsaly, že společnost Blackwater Inc. se rozšiřuje navzdory svým skandálním nezákonným aktivitám. Podle nejnovějších zjištění tato soukromá žoldnéřská armáda stojí v čele tajného programu vražd na zakázku CIA, má prsty v mnoha bombových atentátech v Afghánistánu a Pákistánu a je zasvěcena do skuečností, které se považují za příliš citlivé na to, aby byly předloženy Kongresu.

Vláda Spojených států je dnes tak vyprázdněná, že své základní kompetence svěřuje do rukou zběsilých žoldnéřů a korporátních křižáků, a přestože jsou křižáci namočeni ve zločinu, vláda rozšiřuje jejich činění. Schopnost dodavatelů jako např. společnosti Blackwater utíkat od zodpovědnosti za spáchané krutosti a dál lovit v kalných vodách, je tématem dne (viz Government Inc., TNP zima 2008). V pozadí je zhroucení společenské smlouvy ústavní demokracie, demonstrované růstem vlády ve vládě a zahalené tajemstvím. Existuje korporátní ovlivňování politiky pouze v Americe? A dá se to zvrátit?

Vládce temnot

Po útocích 11. září prohlásil Dick Cheney, jemuž komentátoři říkají Darth Vader (Černý princ z Hvězdných válek – pozn. překl.) o Spojených státech: „Musíme totiž pracovat s odvrácenou stranou. Působit ve stínu zpravodajského světa." Cheney nalezl horlivého spojence v zakladateli Blackwateru, Eriku Princovi. Ten má podobně jako Cheney extremistický náhled na svět a věří v morální jistotu tvrzení, že účel světí prostředky.

Erik Prince je multimilionář a křesťanský fundamentalista z vlivné republikánské rodiny a majetek zdědil po svém otci. Hojně přispíval na republikánskou volební kampaň, v letech 1992-1995 sloužil ve zvláštních jednotkách námořnictva (SEAL) a počátkem devadesátých let byl stážistou u prezidenta Bushe staršího. O svých zkušenostech z Bílého domu řekl michiganské-

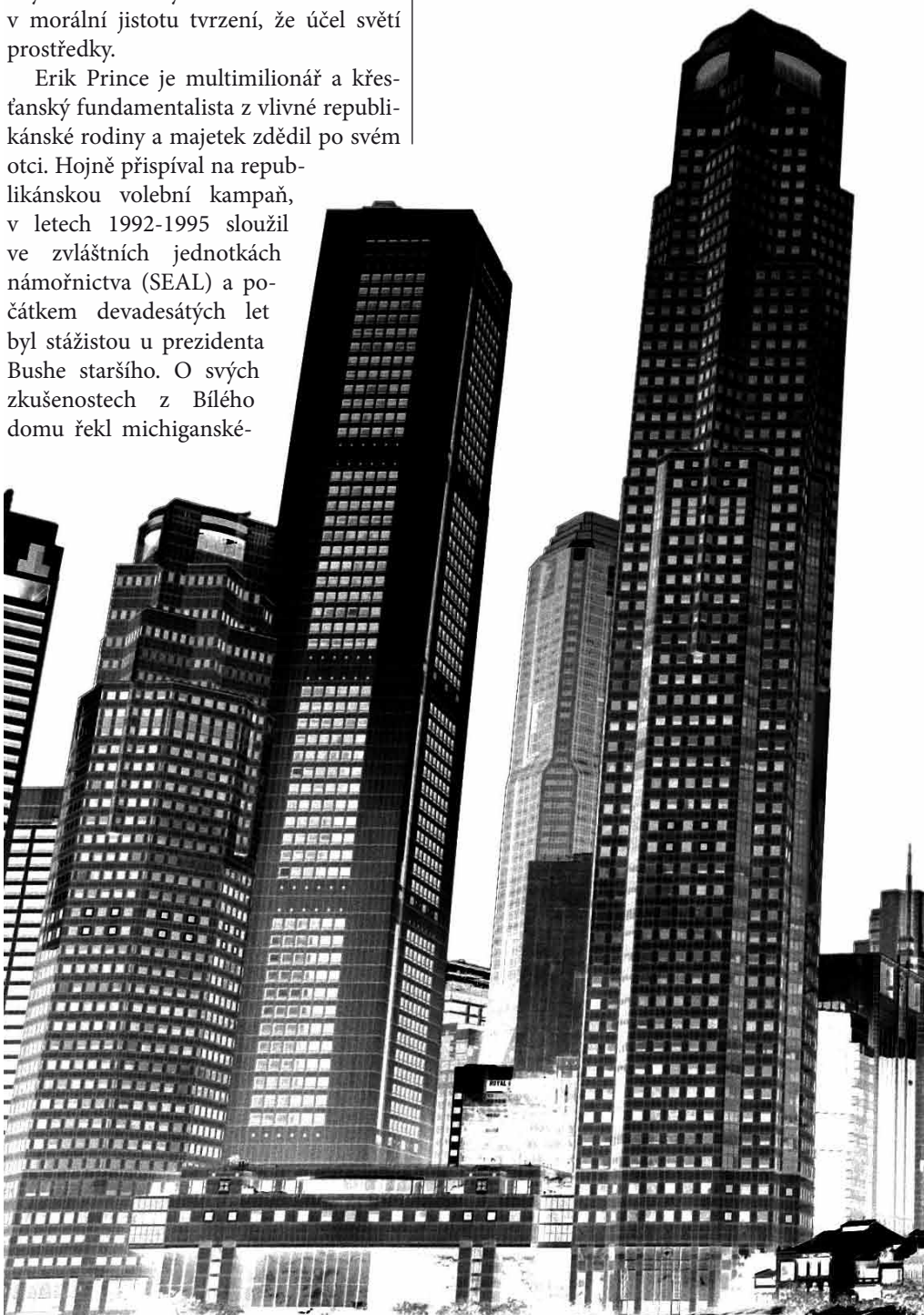

mu deníku Grand Rapid Press, že viděl spoustu věcí, s nimiž nesouhlasil. „Zvaní homosexuálních skupin, souhlas s rozpočtem, zákon o čistotě ovzduší a všechny takové zákonodárné návrhy." V roce 1997 z vlastních prostředků založil firmu Blackwater Worldwide.

Podle přísežných výpovědí bývalých zaměstnanců společnosti Blackwater Prince „sám sebe považuje za křesťanského křižáka s úkolem vymýtit muslimy a islamismus na celém světě". Říká se o něm, že věří v „nadřazenost křesťanství" a že „podporoval a odměňoval destrukci života v Iráku". Z jeho veřejných poznámek o homosexuálech vyplývá, že gaye považuje za totéž, co muslimy. Podle těchto přísežných výpovědí Prince používal svá soukromá letadla k pašování zbraní do Iráku a „vytvořil značný zisk svou účastí v nezákonném obchodu se zbraněmi".

Třetího srpna 2009 dva bývalí zaměstnanci firmy Blackwater podali místopřísežné prohlášení federálnímu soudu, že Erik Prince zařizoval vraždy osob spolupracujících s federálním vyšetřováním jeho firmy a svých vlastních zaměstnanců, kteří chtěli hlásit jeho údajné zločinné aktivity. Podle těchto svědectví pod přísahou Prince a výkonní pracovníci firmy Blackwater také zničili usvědčující důkazy, dovolili dětskou prostituci na firemních letních táborech a účastnili se nezákonného obchodování se zbraněmi, praní špinavých peněz a daňových úniků a vytvářeli „síť firem s účelem maskovat nepravosti, podvody a jinou zločinnou činnost".

Dosud se dva zaměstnanci Blackwateru přiznali k pašování zbraní a jeden k neúmyslnému zabití. Dalších pět zaměstnanců bylo obžalováno z neúmyslného zabití. Podle žaloby proti Princeovi a jeho firmám podané Střediskem pro ústavní práva jménem iráckých obětí masakru na náměstí Nisúr v září 2007 si Prince „v ničem nezadá se špičkovým mafiánským bossem odpovědným za každodenní zločiny páchané z jeho příkazu a vůle". Podle posledních informací lze vbrzku očekávat obvinění firmy v souvislosti s programem mimořádného vydávání vězňů CIA. Přesto je společnost stále vedena na výplatní listině vlády Spojených států.

Plundrování veřejné sféry

Začátkem roku 2007 si Erik Prince najal špičkové spolupracovníky George W. Bushe z Ředitelství operací CIA, aby mu vytvořili jeho soukromou CIA pod názvem Total Intelligence Solutions. Zaměřil se zejména na špičkové pracovníky CIA, jako jsou například Buzzy Krongard, bývalý muž číslo tři v hierarchii agentury, který udělil Blackwateru první kontrakt s CIA a poté seděl ve správní radě firmy, Bob Reicher, který se okamžitě po rezignaci na post přidruženého zástupce ředitele operací stal viceprezidentem Blackwateru pro získávání informací, Eric Prado, který měl za sebou čtyřiadvacet let kariéry v CIA, zastával vrcholné funkce na ředitelství pro operace a dnes je ředitelem Total Intelligence nebo J. Cofer Black, bývalý šéf protiteroristického oddělení CIA. Black se po odchodu z CIA stal místopředsedou Blackwateru a později šéfem Total Intelligence Solutions.

Outsourcing základních funkcí státu soukromým dodavatelům znamená růst vlivu korporátní sféry, a stát se tak zříká vládní odpovědnosti za páchání společného dobra.

Firma Blackwater tedy vysála nejlepší mozky CIA a byla schopná těžit z informací a kontaktů agentury. Proto nepřekvapí, že počet smluvních zaměstnanců CIA převyšuje počet stálých zaměstnanců a že dodavatelé dnes tvoří přes polovinu pracovníků Národní tajné služby (dříve Ředitelství operací), která řídí tajné operace a získává špióny v zahraničí.

Tento trend rostoucí privatizace je nejen neúsporný, ale dokonce snižuje naši bezpečnost. Společnost Blackwater tvrdila CIA, že „umí nasadit lidi na průzkum a podporu, na cokoliv, co potřebujete k provedení operace". Jenže zapojování cizinců do zabijáckých programů dává těmto jedincům přístup k informacím o národní bezpečnosti, které Cheney a jiní činitelé považovali za příliš tajné na to, aby se jich dostalo Kongresu. Pokud by cizí špionážní služ-

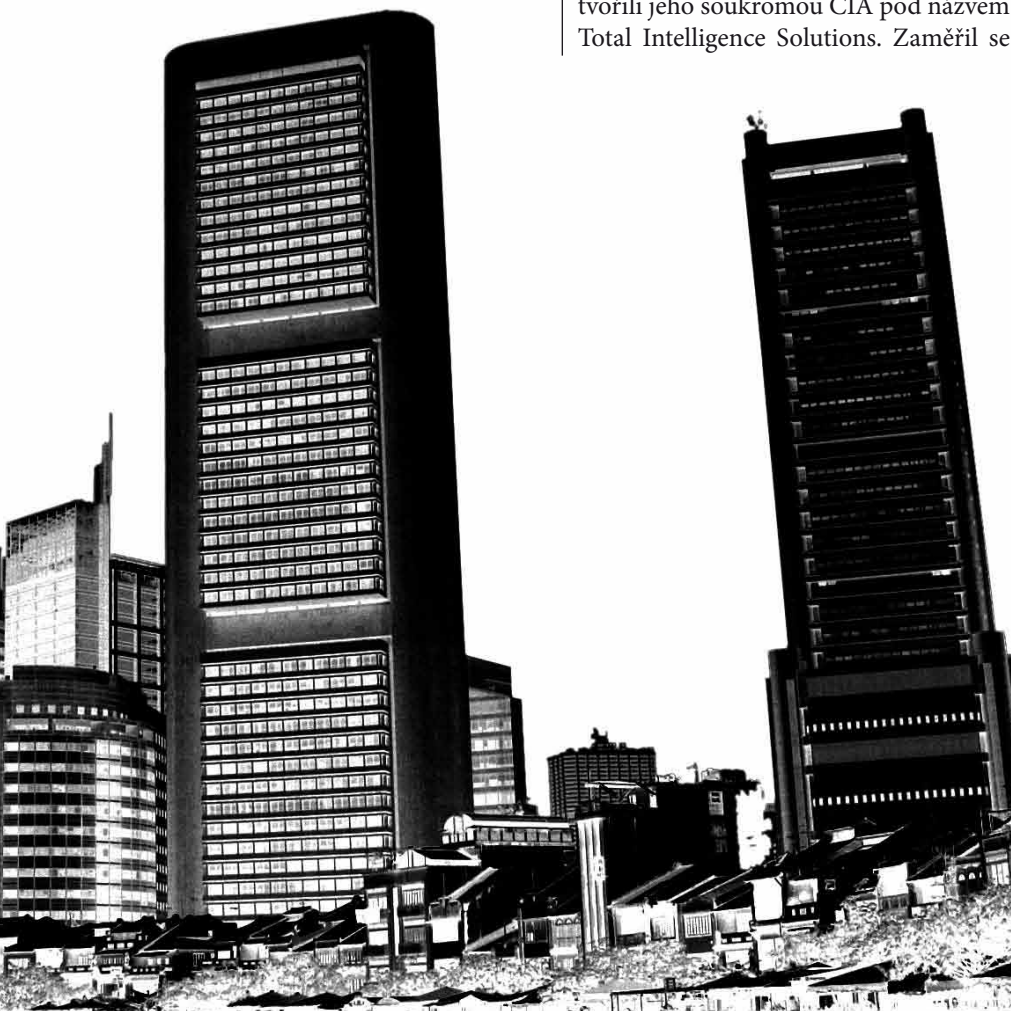

by chtěly získat vojenská a vládní tajemství USA, bylo by mnohem těžší získat přístup do oficiálních agentur vlády USA než do soukromých společností jako Blackwater, SAIC, Booz Allen Hamilton nebo CACI International, na které dnes spoléhá americká vláda.

K dalším negativním následkům takového outsourcingu patří eroze profesionality a morálky vládních agentur, ochota dodavatelů podílet se na nezákonné činnosti, nedostatečný dohled na činnost prováděnou jménem amerického lidu a ztráta institucní paměti zpravodajských organizací. Jak píše investigativní novinář Tim Shorrock, „do privátního sektoru přešlo tolik bývalých členů výzvědných služeb, že na přelomu století sídlí institucní paměť americké rozvědky právě v tomto soukromém sektoru." To znamená, že CIA, DIA, NSA a další americké zpravodajské komunity vlastně zapomněly, co se od nich očekává a jak si mají počínat.

Tunelování vlády, které začalo v osmdesátých letech minulého století, značně nabylo na síle v Clintonově éře, kdy bylo z federální výplatní listiny škrtnuto 360 tisíc pracovních míst. V roce 2001 vláda platila dodavatelům o 44 procent víc než v roce 1993. Za prezidenta George W. Bushe tento proces jen zesílil (viz Government Inc., TNP zima 2008). Investigativní novinář Jeremy Scahill tvrdí, že „Black a další lidé z Total Intelligence proměnili svá léta v CIA, pověst, styky a známosti v obchodní příležitost. To, co dřív dělali pro americkou vládu, dnes dělají v soukromém zájmu."

Nedávno odhalený program tajných atentátů na hony zavání ilegalitou. Nejenže exekutivní příkaz prezidenta Forda z r. 1976 zakazuje CIA provádět politické vraždy, ale CIA zřejmě i porušila zákon tím, že o tomto tajném programu neinformovala Kongres, když byl zahájen v roce 2001. Ještě obecněji, podle neziskové organizace Project on Government Oversight „zpravodajské a kontrarozvědné operace z definice přináleží vládě a musí je provádět vládní zaměstnanci". Zákony o veřejné evidenci, uchovávání a sdělování poznatků vycházejí z požadavku, aby vládní zaměstnanci vykonávali veřejné funkce. Outsourcing jednoznačně vládních funkcí tyto demokratické pojistky podkopává. Podle Davida Walkera, generálního revizora GAO (kontrolního orgánu Kongresu pro činnost vlády) by „válečné, justiční, výkonné, regulační a politické rozhodovací funkce nikdy neměly být privatizovány".

Podle Scahilla „organizaci Total Intelligence současně využívá vláda Spojených států, vlády cizích zemí a soukromé firmy, což mohlo vyvolat střet zájmů, který jsou povinny vyšetřovat zpravodajské výbory Sněmovny a Senátu". Opravdu se zdá, že trh zpravodajských informací podkopává národní bezpečnost. Nakonec i CIA zakazuje bývalým pracovníkům psát knihy bez předchozího prozkoumání a souhlasu.

Otáčivé dveře války

Mezi vládními dodavateli a veřejnými činiteli došlo k určité symbióze a taková situace je zhoubou obecného blaha země. Deník *International Herald Tribune* napsal, že „bez veřejné debaty nebo oficiálního politického rozhodnutí se dodavatelé stali učiněnou čtvrtou nohou vlády". Firma Blackwater Security Consulting zahájila činnost počátkem roku 2002, v době plánování invaze do Afghánistánu po událostech 11. září. Válka dlouho byla jakýmsi balíkem hospodářské pobídky, ale hranice mezi veřejnými činiteli a privátním byznysem je stále méně zřetelná. No a?

Jak poznamenal generální revizor GA David Walker, „je tu něco, co mají státní zaměstnanci, ale nikoliv soukromý sektor, a tím je oddanost vyššímu dobru, povinnost vůči nejlepším společným zájmům všech oproti zájmům menšiny. Firmy mají povinnost být loajální vůči akcionářům, nikoliv ale vůči své zemi." Takže dnes většinu veřejných činitelů motivuje vzájemný prospěch, plynoucí z outsourcingu služeb soukromým firmám. Bývalý šéf CIA Michael Hayden v roce 2006 uvedl: „V této situaci si mnoho lidí může navzájem podrbat záda." Vzájemné drbání zad mezi veřejnými činiteli a podnikateli je eufemizmus pro korupci, která nahlodává veřejnou důvěru a ochotu podílet se na vládě.

Los Angeles Times z 20.–21. srpna 2009 píše, že po tajných dohodách CIA s Blackwaterem začali svá místa opouštět špičkoví činitelé CIA výměnou za vrcholné pozice ve firmě. Bývalý šéf protiteroristického oddělení CIA J. Cofer Black vstoupil do služeb Blackwateru začátkem roku 2005, pouhé tři měsíce po odchodu z vládního postu. CIA požaduje, aby po dobu osmnácti měsíců bývalí zaměstnanci nesměli vstupovat do soukromých firem působících v oblasti jejich někdejších veřejných úvazků, ale jak se zdá, netrvá se na tom. Senátorka Diane Feinsteinová obvinila CIA, že porušuje federální zákony pomocí outsourcingu „bytostně vládních" aktivit. Bývalý generální rada CIA Jeffery Smith namítl, že použití síly se obecně považuje za cosi nevládního a dodal, že použití smrtící síly ze strany dodavatele je opravdu znepokojivé. Podle listu *Los Angeles Times* „bylo rozhodnutí CIA najmout dodavatele z firmy Blackwater USA k provedení tajného programu vražd součástí širších vazeb mezi agenturou a často kritizovanou bezpečnostní firmou". Případ z roku 2004 byl jen částí toho, čemu deník říká otáčivé dveře pro CIA a jednou soukromou bezpečnostní firmou.

Erik Prince se údajně pravidelně účastní schůzek CIA na nejvyšší úrovni, zvláště pak na ředitelství operací, které provádí tajné akce a má zvláštní povolení přístupu k zařízením CIA. Jak Ken Silverstein uvedl v časopise *Harpers*, „návštěvy pana Prince jsou pravděpodobně jedním z důvodů, proč se dveře Blackwateru otáčejí". Když Rob Richer odešel z CIA do Blackwateru, pomohl firmě získat lukrativní smlouvu s jordánskou vládou o pokračování výcviku, dříve řízeného CIA. Silverstein uvádí, že CIA utratila miliony dolarů za výcvik jordánské rozvědky a že „miliony dolarů, které CIA investovala do Jordánska, opustily tyto dveře spolu s Richerem". („Revolving Door at Blackwater Causes Alarm at CIA", *Harpers*, září 2006.)

Spojené státy dnes v Afghánistánu nasazují víc soukromníků (74 000) než uniformovaných vojáků (57 000). Počet dodavatelů zbraní pro ministerstvo obrany USA v Afghánistánu v první polovině 2009 vzrostl o dvacet procent a podle listu *Wall Street Journal* tvoří víc než dvě třetiny Afghánci. Navíc v Iráku v září 2009 působilo 150 000 dodavatelů, tj. víc než celkový počet amerických vojáků. K září 2009 bylo sedmdesát procent rozpočtu amerických zpravodajských služeb určeno privátním korporacím.

Dodavatelé financují kampaně a jejich lobbisté mají vliv na rozpočet a legislativu. Síla tohoto partnerství dodavatelů a veřejných činitelů má hluboký vliv

na tzv. informace, kterých se nám dostává, a to pak ovlivňuje veřejné mínění a veřejnou kulturu. Připomeňme si, že Pentagon organizoval penzionované důstojníky, aby dělali volavky válečného úsilí v Iráku za součinnosti povolných televizí, které záměrně říkaly divákům, že jde o nezávislé vojenské analytiky (viz příspěvek Davida Barstowa v New York Times z 20. dubna 2008, „Behind Military Analysis, Pentagon's Hidden Hand", za který dostal Pulitzerovu cenu).

Kongresmanka Janice „Jan" Schakowská, členka podvýboru sněmovny pro dohled a vyšetřování, nedávno prohlásila: „Teď víme, že pokud tohle (články v *NYT* a *Washington Post* o programu tajných zabijáckých týmech) je pravda, tak společnost Blackwater byla součástí nejvyšší úrovně a nejintimnějšího okruhu stanovení a provádění strategie uvnitř Bushovy vlády. Erik Prince působil na nejvyšší a nejtajnější úrovni vlády. Prince jednoznačně požíval větší důvěru než Kongres USA, protože viceprezident Cheney se rozhodl neinformovat Kongres. To ukazuje, že Bushova administrativa a Blackwater byly ve skutečnosti jedno a totéž."

Změna?

Vztahy mezi Blackwaterem a vládou USA jsou příznačné pro vývoj, před kterým prezident Eisenhower varoval Američany ve svém projevu na rozloučenou v roce 1961, tedy před rostoucím vlivem vojenskoprůmyslového komplexu na politiku vlády. Po šesti dekádách se ukazuje, že viděl daleko. Jak řekl oblíbený basketbalista Yogi Berra, je to všechno zase déjà vu. Jsme ve válkách, které připomínají Vietnam. Proč? Kauza Blackwater a podobné případy podomního obchodování s bezpečností ukazují, že chamtivost hrubě zkresluje politické cíle a rozhodovací procesy a že vliv válečné ziskuchtivosti je systematický.

Po podpisu bezpečnostního zákona proti outsourcingu (S.O.S. Act), jehož účelem bylo zamezit přítomnosti ozbrojených žoldnéřů ve válečných zónách s účastí USA, Hillary Clintonová prohlásila během své prezidentské kampaně v roce 2008: „Tito soukromí dodavatelé bezpečnostních služeb jsou nevybíraví a kompromitují naše poslání v Iráku. Dávno už přišel čas ukázat jim dveře. Musíme přestat dávat peníze dodavatelům v Iráku a postarat se, aby ozbrojené složky v Iráku byly plně odpovědné vládě USA a řídily se rozkazním řádem." Ministryně zahraničí Clintonová dnes předsedá diplomatickému bezpečnostnímu sboru v Iráku, který zapojuje Blackwater do své činnosti „na neurčito". Tak co se vlastně změnilo?

Podle kongresmanky Schakowské „tyto smlouvy s Blackwaterem musí skončit. Už nyní máme dostatek důkazů o závažném zneužití moci a dalších zpráv o této společnosti a jejím majiteli, abychom se vzepřeli jakékoliv možnosti její přítomnosti v Iráku, Afghánistánu nebo

Je to globalizace? Co bude s kupní silou spotřebitelů? Copak to korporativistický stát provádí s trhem, který potřebuje k přežití? Američtí spotřebitelé už dál nemohou živit globální růst financováním dluhů. Takže příště může být válka.

jiných oblastech konfliktu či jakýchkoliv smluv s vládou Spojených států". Tak. A proč se to nestalo? A jak může Amerika dál používat služeb firmy, kterou Irák zakázal? A co to říká o suverenitě?

Špičkoví činitelé agentury si počínali a počínají, jako by byli nad zákonem. Jenže právní stát, který se snaží USA takzvaně podporovat, se zakládá na železném principu vlády zákona, nikoliv vlády člověka, a tento zákon platí pro všechny bez výjimky.

Kde tedy jsme dnes? Dnes víme, že veškeré zacházení s tzv. velmi cennými vězni tajných žalářů CIA na Guantánamu, v Iráku a v Afghánistánu sledovali a schvalovali úředníci na vysoké úrovni. Víme, že diskusím o mučení a jeho schvalování byli přítomni Bush, Cheney, Rumsfeld, Riceová, Ashcroft a ministr spravedlnosti Gonzales. Ale žádný vrcholný činitel nebyl potrestán či ohrožen, ani prezident a jeho kabinet, úředníci v Pentagonu, velící důstojníci a vládní právníci, kteří pokřivili právo tak, aby mohlo docházet k nezákonným praktikám. Taková beztrestnost je antitezí vlády práva.

V posledních dvou letech jsme slyšeli mnoho slibů o změnách, ale jak se zdá, americká politická ekonomie v mnoha klíčových ohledech není takových změn schopná. Rozpočet Pentagonu dál roste, válečná fronta se přesunula z Iráku do Afghánistánu, prodejná privatizace vlády (a zejména jejího blahobytného bezpečnostního průmyslu) pokračuje v neztenčené míře, vláda utajuje stále více věcí a veřejnost se v tom ztrácí. Co jiného jsme mohli předpokládat, když se naše země rozhodla bojovat na dvou frontách širší „nekonečné války" bez všeobecné branné povinnosti nebo zvyšování daní? Koho jsme to chtěli ošálit?

V poslední době vidíme jakousi změnu, ale nikoliv ve prospěch širší demokracie. Privatizace veřejných funkcí signalizuje zásadní změnu. „To, co agentura dělala s Blackwaterem, mě upřímně děsí," říká bývalý operativní důstojník CIA Jack Rice. „Když agentura ztratí dohled a moc nad privátní organizací, jako je Blackwater, hlavně ztratí kontrolu a pak nevědí, co se děje." Charles Faddis, bývalý šéf odboru v protiteroristickém ústředí CIA, který odešel v roce 2008, říká: „Ptám se, proč potřebujeme Blackwater. To je mi záhadou. Tohle [tajný plán vražd teroristů z r. 2004] je jasně dílem CIA. Ptáte se, co to znamená, že CIA se musí spolehnout na Blackwater? A proč stále platíme CIA?"

Papírový tygr nebo korporátní chameleon. Komu je odpovědný?

Když Blackwater letos změnil jméno na Xe a začal podnikat jako USTC, využil výhod, kterými zákon umožňuje korporacím fungovat jako „papírové osoby". Jako všem firmám se i Blackwateru dostává práv fyzických osob, včetně práva na svobodu projevu, práva vlastnit majetek, uzavírat smlouvy, podávat trestní stížnosti a požívat rovnou ochranu ze zákona. Firma však zároveň těží

z úlev pro fyzické osoby, jako je omezená odpovědnost, imunita, věčné trvání (pokud se vedení společnosti nerozhodne „ukončit činnost", aby vymazalo dluhy), schopnost nekonečného obrození, štědřejší ochrana při úpadku, jakož i daňové a účetní výhody. Ústava Spojených států amerických se nezmiňuje o korporacích, ale v posledních sto padesáti letech soudy vytvářely a rozšiřovaly jejich práva (viz komentář v *NYT*, Práva korporací, z 21. září 2009). Blackwateru ale ani to nestačí.

Ve své reakci na trestní podání Střediska pro ústavní práva (CCR) jménem iráckých obětí jejích údajných zločinů společnost Blackwater podala 12. srpna námitku, kterou požádala federálního soudce T. S. Lewise III., aby příkazem Spojeným státům americkým vyňal dodavatele ze seznamu odpůrců. Právníci Blackwateru podpořili svou námitku citacemi z Westfallova zákona z r. 1988, který zakazuje žalovat vládní zaměstnance za jednání jménem vlády a stanoví odpovědnost vlády samotné. Ralph Nader podotýká, že „nápad, aby vláda USA přijala odpovědnost za nevyprovokované zločinné zabití sedmnácti nevinných Iráčanů žoldnéři Blackwateru a uvalila je na bedra daňových poplatníků, je zběsilý korporátní animismus. Pokud Blackwater chce být považován za fyzickou osobu, jeho poslední mutaci, USTC, je nutné stíhat, usvědčit a odsoudit ke korporátnímu ekvivalentu trestu smrti zrušením jejích ustavujících listin a ukončením její činnosti." Blackwater se snaží pomocí výjimky na ochranu státních zaměstnanců zaštítit před odpovědností za svou nezákonnou činnost. Toto podání by mělo být oslyšeno, neboť zaměstnanci mohou být jen fyzické osoby. Právníci Blackwateru využili veškerých procedurálních prostředků zbavení odpovědnosti k popření obvinění ze strany CR. Ta firma se zkrátka snaží zbavit se příčetnosti.

Jak rostla společnost Blackwater

Výraz korporativismus vymysleli evropští intelektuálové v devatenáctém století, ale tehdy neměl žádný vztah k podnikání, snad kromě latinského kořene *corpus*, tj. tělo. Evropský korporativismus, který vznikl jako alternativa socialismu, pramení z katolické věrouky a karteziánské filozofie. Klade důraz na naplnění jednotlivce v politické pospolitosti a vzá-

Podivnější než fikce – časová přímka

1997 – Erik Prince zakládá firmu Blackwater.

2002 – Nově založená agentura Blackwater Security Consulting okamžitě získává první vládní kontrakt Blackwateru na poskytnutí bezpečnostních pracovníků pobočce CIA v Kábulu.

2003 – Blackwater bez výběrového řízení získává kontrakt v hodnotě 27 milionů dolarů na bezpečnostní ochranu amerických zaměstnanců v Iráku, v r. 2004 zvýšený na hodnotu 100 milionů dolarů. Do října 2009 dosáhne hodnota vládních kontaktů částky téměř dvou miliard dolarů.

2004 – CIA najímá dodavatele Blackwateru k vyhledávání a zabíjení operativců Al-Kajdy. Žádný písemný kontrakt, neformální dohody s vedoucími pracovníky Blackwateru. Blackwater přebírá výcvik a řízení programu, během kterého nedošlo k polapení nebo usmrcení jediného podezřelého teroristy.

2005 – Pracovníci Blackwateru jsou zapleteni do celosvětové sítě mimosoudních únosů a krutého zacházení se zadrženými, včetně mučení a vražd.

Únor 2007 – Prince zahajuje činnost firmy Total Intelligence Solutions, Inc., postavené na bázi protiteroristického střediska CIA. Klíčoví činitelé CIA odcházejí do Total Intelligence, citlivé programy CIA jsou poté přeneseny na Blackwater.

Září 2007 – Ochranka Blackwateru beztrestně zavraždí sedmnáct iráckých civilistů.

Prosinec 2008 – Federální žalobci obviňují pět členů ochranky Blackwateru ze zabití, kritici větří zametání stop v zájmu ochrany vysokých činitelů před vyšetřováním.

Říjen 2007 – Blackwater se údajně dopouští systematických daňových úniků.

Leden 2008 – Generální inspektor ministerstva zahraničí Howard Krongard rezignuje kvůli obvinění z křivé výpovědi a bránění hrozícímu vyšetřování podvodů dodavatelů v Iráku. Jeho bratr Alvin („Buzzy"), přítel Erika Prince, který ve funkci výkonného ředitele CIA dohodil Blackwateru jeho první vládní kontrakt, nastupuje do správní rady Blackwater World Wide poté, co opustil CIA.

Leden–únor 2009 – Američtí činitelé prohlašují, že Blackwateru neobnoví bezpečnostní licenci poté, co mu irácká vláda odmítla udělit provozní oprávnění kvůli údajnému použití nepřiměřené síly. Blackwater se zbavuje zkompromitovaného jména a pro dva tucty svých operací volí nový název, Xe Services.

Březen–říjen 2009 – Firma pokračuje v růstu díky svým vládním konexím a kontraktům (téměř 90% celkových výnosů Blackwateru pochází z kontraktů s vládou USA). Blackwater hraje hlavní roli v útocích bezpilotními prostředky, při kterých zemře mnoho civilistů, a podle kritiků podrývá americkou politiku s cílem získání příznivců v Afghánistánu a Pákistánu. V těchto zemích dodavatelé Blackwateru montují a instalují střely Hellfire a pětisetliberní laserem naváděné bomby na letouny Predator, tuto práci původně prováděla CIA.

2. září 2009 – List *New York Times* (*NYT*) píše: „Ministerstvo zahraničí ve středu potvrdilo svou závislost na vnějších dodavatelích a sdělilo, že rozšířilo irácký kontrakt s dceřinou firmou společnosti, původně známé jako Blackwater, ačkoliv té irácká vláda odepřela povolení působit v zemi."

6. září 2009 – *NYT* píše: „Navzdory recesi, která v loňském roce srazila globální obchod se zbraněmi, Spojené státy rozšířily svou roli největšího světového dodavatele zbraní a podle nové studie Kongresu zvýšily svůj podíl na více než dvě třetiny všech zahraničních zbrojních transakcí." Blackwater údajně působí v Pákistánu, Ázerbájdžánu, na Filipínách, v Iráku a Afghánistánu a v současné době obchoduje s americkou vládou pod jménem US Training Center (USTC), svou nejnovější korporátní identitou.

jemnou závislost blaha jednotlivce a komunity a stal se rámcem snah o dosažení sociální spravedlnosti při ochraně soukromého majetku. Evropští korporativisté se domnívali, že vláda má být rovnostářská a zasahovat do ekonomiky tak, aby zachovala sociální soulad.

Neokorporativismus a státní korporativismus jsou termíny, které dnes teoretici používají při zkoumání vlivu korporací na rozhodování vlád a způsobu možného jednání států v zájmu omezení veřejné účasti na politických procesech a vlivu občanské společnosti. Roku 1815 Thomas Jefferson a Tom Paine varovali před „mocí zámožné aristokracie". Abraham Lincoln považoval korporátní moc za stejné zlo jako otrokářství. A v sedmdesátých letech devatenáctého století Rutherford B. Haynes smutnil nad „vládou vykonávanou a sloužící korporacím". Ve Spojených státech byly původně korporace zakládány unijními státy a jejich působnost byla místně omezena, ale tyto restrikce se začaly vytrácet po občanské válce. Moderní globalizované korporace se staly nejmocnějšími institucemi v dějinách lidstva.

Stávají se vlády pouhými menšinovými společníky korporací? Nebo prostě ze sebe vzájemně těží? Využívání Blackwateru a dalších firem při programech mučení a vražd pomáhá vládě provádět tajné smrtící operace ještě dále od dohledu Kongresu. Blackwater také funguje jako ochranný nárazník exekutivní moci, tak je totiž snazší popírat, než kdyby CIA šla přímo do akce. To vysvětluje, proč mnohá taková ujednání nebyla zaprotokolována a vydávají se za neformální.

Profesor Yaleovy univerzity David Bromwich píše, že „oddělení účetnictví od odpovědnosti, vymyšlené pro Blackwater, DynCorp, Triple Canopy a další jednotky, bylo součástí pečlivého přesunu dohledu z Kongresu na viceprezidenta a vykonavatele jeho politiky na různých ministerstvech a v různých agenturách. Rozdělení mnohých činností mezi soukromé společnosti, které nepodléhají vojenským pravidlům nebo justici, kromě jiných výhod znamenalo, že válečné náklady nebudou dohledatelné." Scahill poznamenává, že „Blackwater je pouze jedním z plodů jedovatého stromu outsourcingu ve vojenské oblasti".

Blackwater je jen špičkou ledovce, ačkoliv je díky své hrubě kriminální a korupční povaze skvělou případovou studií nezákonných praktik v korporátní sféře. Kšeftování s vlivem a jednání ve stylu ruka ruku myje je značně rozšířené mezi vojenskými dodavateli a politiky na celém světě. Například 1. října britský Úřad pro vyšetřování závažných podvodů (SFO) uvedl, že společnost BAE Systems poskytla úplatky v řádu stovek milionů liber v rámci globálního korupčního plánu na zajištění zbrojních zakázek, včetně pronájmu britsko-švédských gripenů české vládě. BAE je největší evropský dodavatel zbrojních technologií, největší výrobní firma v Británii a jeden z hlavních dodavatelů Pentagonu. Tentýž den kdy SFO oznámil návrh na uvalení pokuty společnosti BAE ve výši 1,6 miliardy dolarů za korupční jednání v zahraničí, Pentagon firmě udělil kontrakt v hodnotě 313 milionů dolarů. BAE je již dlouho obviňována z rozbujelé korupce, ale stále si vede zdatně (viz Black Money na pbs.org/frontline). Válečný byznys prosperuje na obou březích Atlantiku a zisků dodavatelů zbraní a bezpečnostních a špionážních technologií se nikterak netýká hospodářský pokles, který brzdí jiné průmyslové obory.

V USA bývalý předseda sboru náčelníků štábů americké armády John Shalikashvili sedí v správní radě firmy L-3, zbrojního velkododavatele, který působí v Afghánistánu a nedávno zveřejnil na internetových stránkách své divize výzvědných řešení, že má 2 300 zaměstnanců na více než osmadvaceti místech světa. O firmě ArmorGroup, která získala kontrakt na ochranu nové americké ambasády v Kábulu, je známo, že byla zapletena do případu korupce a zneužití vlivu, což ilustruje „jak závislou se stala vláda na soukromých bezpečnostních firmách působících ve válečných zónách, a jak usilovala o řízení společností, které jsou někdy řízeny příliš volně a ne vždy hrají podle vládních pravidel" („Company Kept Kabul Security Contract Despite Record", *New York Times*, 11. září 2009). Výstavba největších ambasád světa v Iráku a Afghánistánu zajišťuje nejen lukrativní kontrakty na účet daňových poplatníků, ale vlastně i kontrakty budoucí. I když odejdou vojáci, dál budou potřeba bezpečnostní firmy, aby chránily nenáviděná monstra bývalých okupantů – a očekávaná pomsta zvýší pravděpodobnost návratu ozbrojených sil.

Korporativistické volby? Není úniku?

Politický teoretik a emeritní profesor na Princetonské univerzitě Sheldon Wolin píše: „Privatizace veřejných služeb a funkcí manifestuje neustálý vývoj korporátní moci v jistou politickou formu, v integrálního, ba dokonce dominantního partnera státu. Znamená transformaci americké politiky a politické kultury ze systému, v němž demokratické praktiky a hodnoty fungovaly jako ne-li určující, tedy alespoň výrazný podpůrný prvek, do systému, v němž jsou zbývající demokratické prvky a populistické programy systematicky rozbíjeny."

Svobodné a poctivé volby jsou základem demokracie. Stal se z principu „jeden volič, jeden hlas" princip „jeden dolar, jeden hlas"? Způsob, kterým Kongres manipuluje s volebními obvody, redukuje soutěž a výběr při volbách a nedávná justiční akce může ještě více nahlodat jejich integritu. Justice je sice nejvíce nezávislým pilířem vlády, ale způsob, kterým prezident George W. Bush jmenoval nové členy Nejvyššího soudu USA (O'Connora a Rehnquista nahradil Robertsem a Alitem), z této instituce možná činí dosud nejkorporativističtější sbor s aktivistickým a propodnikatelským přístupem, vycházejícím ze zastaralého předglobalizačního chápání obchodu (viz Supreme Court Inc., *The New York Times* z 16. března 2008). *NYT* poznamenal 21. září, že Nejvyšší soud „vede kampaň za větší zákonná práva korporací". A dnes, ve věci Občané versus FEC (Federální volební komise), Robertsův soud zřejmě hodlá rozhodnout proti veřejné sféře.

Ve svém úvodníku 7. září 2009, nazvaném „Čistota voleb v ohrožení", *NYT* píše, že Nejvyšší soud se zřejmě rozhodl „radikálně změnit politiku zrušením zavedeného pravidla, že korporace nesmí přímo investovat do federálních voleb. Pokud se otevřou stavidla, peníze z velkokapitálu mohou změnit volební proces i tvorbu zákonů v oblastech, jako je daňová politika a regulace bank." Podle *NYT* se Nejvyšší soud chystá „zahájit bezprecedentní éru politiky ve zvláštním zájmu. Korporace by tak měly hlavní slovo, kdo zvítězí ve federálních volbách. Tento vliv by mohly využít pro získání dotací a stimulačních plateb, obcházení zákonů a zrušení ochrany

investorů, zaměstnanců a spotřebitelů." Podle profesora práv Loyolské univerzity Richarda Hasena „směřujeme k deregulovanému systému financování federální volební kampaně, v němž budou peníze volně téct a asi zůstanou jen zákony o přiznání majetku. Bude to svět, v němž bohatí budou používat svých značných zdrojů k volení kandidátů dle svého výběru a k uplatnění disproporčního vlivu na veřejnou politiku. It is a world in which those with more money use their considerable funds to elect candidates of their choice and to have a disproportionate influence over public policy. Nefér hřiště je připravené." (*NYT* a ElectionLawBlog.org, 18. září 2009)

Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 9. září zveřejnit zvukovou nahrávku ústní pře v případu *Citizens United* (rovněž známém jako případ *Hillary: The Movie*) svědčí o úctě soudu k veřejným zájmům. Ve hře je ale zajímavá dynamika, kdy technika zvyšuje transparentnost Nejvyššího soudu, Kongresu a Bílého domu, ale jejich jednání je stále častěji jen jakýmsi doprovodným programem skutečných obchodů a rozhodnutí odehrávajících se mezi politiky a jejich firemními přáteli kdesi v předpokoji. Řečeno slovy písně Bruce Springsteena, je to „jeden krok vpřed a dva vzad". Stane se otevřená vláda na webu fraškou?

Korupce je vážný problém ve všech státech, ale neokorporativismus více zakořenil v USA než v Evropě. Je obtížné představit si, jak se francouzští odboráři, němečtí důchodci, britští pacienti nebo dánští spotřebitelé vzdávají nástrojů širokého sociálního zabezpečení. Hluboce zakořeněná tradice evropského sociálního státu, tkvící v evropské sociální demokracii devatenáctého století, slouží jako hráz proti nadměrnému státnímu korporativismu. Ale jde pouze o míru výskytu. Vlády vzývají globalizaci a od Ruska až po Mexiko se bohatí stávají bohatšími a ti ostatní jsou utiskování. Londýnské deníky v září psaly, že britští vládní činitelé netlačí na Libyi, aby odškodnila britské oběti terorismu, protože se bojí poškození obchodních kontraktů britských ropných společností. Podíl korporací na národním příjmu výrazně roste od Číny po Indii, Evropu, Austrálii a Ameriku. Je to globalizace? Co bude s kupní silou spotřebitelů? Copak to korporativistický stát provádí s trhem, který potřebuje k přežití? Američtí spotřebitelé už dál nemohou živit globální růst financováním dluhů. Takže příště může být válka.

Vítejte v Absurdistánu

Pokračující válečné plýtvání je šílené. K 1. říjnu Spojené státy od roku 2001 utratily přes 919 miliard dolarů na válku v Iráku a Afghánistánu (costofwar.com). Byl ztracen víc než milion životů (informationclearinghouse.info). Ve jménu čeho? Dlouhé války, války bez konce? Jedním z mnoha témat románu Absurdistán ruského autora Garyho Štejngarta z r. 2006 je pranýřování vlivu Halliburtonu, Bechtelu a dalších vojenských dodavatelů a toho, jak ovlivňují chápání, vyvolávají konflikty a ničí kulturu. Fiktivní postsovětská olejářská republika Absurdistán a naprosto skutečný Blackwater jsou si vzájemně velmi podobné.

Stává se z nás Absurdistán? Mění se demokratické státy v banánové republiky? Moc a beztrestnost firem jako Blackwater naznačuje, že ano. Možná, jak se domnívá komik Mel Brooks, „si utahujeme z něčeho, co budeme". Přes veškeré dobře míněné úsilí mobilizované Obamovým nástupem k moci je jeho vláda možná strukturálně vykastrovaná působením sil mimo jeho kontrolu. Všímejme si zdecimování vládou podporovaného programu zdravotní péče působením skupin se zvláštními zájmy, zejména korporacemi, které náramně profitují ze zhroucení zdravotnictví a utrácejí obrovské sumy při ovlivňování debaty o tomto problému.

Podstatou úderu proti smysluplné reformě zdravotnictví jsou obavy ze změn a zášť proti vládě (socialismus!). Soukromé pojišťovny jsou opakem vlády (svoboda!). A přece, Dick Armey a další dobře placení, rádoby populističtí loutkoherci, kteří šíří strach z „veřejné volby", jsou sami klienti kvalitního státního zdravotního pojištění. Ale zároveň tvrdí, že poskytnutí této volby veřejnosti ohrožuje americkou svobodu. Opravdu absurdní.

Senátoři Jim Webb a Claire McCaskillová v roce 2008 prosazovali ustavení Komise pro válečné kontrakty (CWC), která by zkoumala a vydávala doporučení ve věci systémových problémů praxe válečných kontraktů, odhalovala případy podvodů, plýtvání a zneužívání a hledala způsoby, jak viníky přivést k zodpovědnosti. CWC má velký úkol (prosím, stručně vysvětlete důvod vzniku CWC: oukej, zde je). Členka sněmovny Schakowská vyzvala ministryni zahraničí Clintonovou a ministra obrany Gatese, aby přestali zadávat kontrakty firmě Blackwater. Obamova vláda by přinejmenším měla zrušit a zakázat plnění současných i budoucích kontraktů Blackwateru, protože jinak se korporátní kriminalita, privilegia a imunita stále budou vyplácet a veřejnost nadále ponese tíhu výdajů. ■

William A. Cohn, člen Sdružení kalifornských a světových právníků, přednáší na University of New York in Prague a přispívá do časopisů Přítomnost a TNP.

Další čtení

W.A.Cohn, "Government Inc." The New Presence. Vol. 11, No. 1, Winter 2008.

T. Frank, 2009. The Wrecking Crew: How Conservatives Ruined Government. Henry Holt and Co., 2009.

J. Freeman, M. Minow, eds., 2009. Government by Contract: Outsourcing and American Democracy, Harvard University.

N. Klein, S. Watkins and B. Dealer, 2005. No War: America's Real Business in Iraq, Gibson Square Books, Ltd., 2005.

R.Y. Pelton, 2006. Licensed to Kill: Hired Guns in the War on Terror. Crown Pub.

J. Scahill, 2007. Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army. Nation Books. And his subsequent reporting on Blackwater.

T. Shorrock, 2008. Spies for Hire: The Secret World of Intelligence Outsourcing. Simon & Schuster.

P.W. Singer, 2003. Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry. Cornell University.

S.S. Wolin, 2008. Democracy Incorporated. Princeton University Press.

Atributy socialismu

Pro nás, kdo jsme začali chodit do školy v 50. letech, se socialismem rozumělo něco náležitého a žádoucího. Také sovětského – vždyť SSSR to měl v názvu. Odmala nám vštěpovali, že TAM už socialismus mají. U nás zatím byla „lidová demokracie", socialismus se budoval. Sovětský svaz už směřoval ke komunismu.

Počátkem roku 1960, skoro z ničeho nic, se socialismus stal skutkem i u nás. Název republiky dostal jedno S navíc, státní lev vyfasoval hvězdu místo koruny a heraldický štít mu nahradili husitskou pavézou. Obyčejný život, ten až na ty symboly, šel dál jako předtím. Ovšem naše demokracie, když už na to (třeba v hodinách občanské výchovy) přišla řeč, teď nebyla jen lidová, nýbrž socialistická. Také jsme se dozvídali, že tu bývala demokracie už před onou lidovou – ta prý byla „buržoazní"; v ní zabředly země na západ od nás. Tak jsme si začínali uvědomovat, že atributy, přívlastky pojmů vypovídají o jejich povaze víc než názvy pojmů samy.

Rok 1968, alespoň co se politického pojmosloví týče, byl přívlastky vpravdě prostoupen. Komunisti, jejichž určující roli vlastně nahlas nezpochybnil, začali rozlišovat atributy „reformní", „polednový" nebo „progresivní" oproti „konzervativní" či dogmatický". Pojmy socialismu a demokracie se dostaly do ohniska sporu přímo gramaticky. Reformisté hlásali demokracii bez přívlastku, socialismus s přívlastkem (demokratický socialismus, popř. socialismus s lidskou tváří), jejich prosovětští oponenti naopak (demokracii socialistickou).

Po srpnové okupaci a postupném převzetí moci antireformisty nastala takzvaná normalizace. Ten název byl vlastně slovotvorným zpodstatněním děje, jehož podstatou a východiskem byl opět atribut. Normálnost znamenala přirozenost a samozřejmost starých, předreformních poměrů, jež reformní pokus zpochybnil a ohrozil. Zpochybnil tím, že si troufl považovat je za nenormální. Vedle normalizace mluvili vítězové také o konsolidaci – návrat měl být pevný a trvalý.

Posrpnová „normalizační" moc se s poraženými oponenty vypořádala nálepkami kontrarevolucionářů, revizionistů a podobně. Období ohrožení její moci se nazvalo krizovým. Nezpochybnitelný ovšem zůstal pojem socialismu. Zatímco demokracie nadále zůstala toliko socialistickou, socialismus musel dostat

FOTO: JAROMÍR ČEJKA

nové zafasování – už proto, že se k němu začaly hlásit i země zpoza železné opony, např. ve Skandinávii, Německu, Británii... S tím už si naši vítězní soudruzi neporadili; pomoc dorazila opět z Kremlu, spolu s tzv. Brežněvovou doktrínou. Ta vedle „omezené suverenity" ovládaných zemí vyhlásila nový socialismus – socialismus „reálný". S novým atributem se socialismus stal pouhou známkou statu quo; už nebyl něčím, co je žádoucí, nýbrž jen tím, s čím se je třeba smířit.

Nálepka reálného socialismu charakterizovala temnou „normalizační" dobu. Domnívali jsme se, že tím názvem přinesla Moskva něco originálního. Ale nepřinesla. Někdy v půlce 70. let mi padla do rukou protektorátní brožurka „Mírové dílo Adolfa Hitlera". Na kvalitním papíře, v bezchybné češtině a se zdařilými fotografiemi líčila, jak Říše pečuje o lid, o lidi a hlavně o dělníky. Ti se tam činili u strojů, slunili se v rekreačních zařízeních, prvomájově holdovali vůdci a straně: straně národního (vida, zase přívlastek) socialismu. A snad proto, že i tehdy měl jejich socialismus konkurenci, přinejmenším v socialismu bolševickém, přizdobili i oni ten svůj přívlastkem a nazvali jej – skutečným. S termínem „skutečný socialismus" se tam pak pracuje zcela běžně, samozřejmě bez uvozovek. Nil novum sub sole.

Tu knížečku nám tehdy na pár dní půjčil Josef Hiršal. Po letech jsem ho při náhodném setkání poprosil, vzpomíná-li si na ni a mohl-li ji ještě zapůjčit. Také kvůli tomu „skutečnému socialismu". Mávl jen rukou, že takového svinstva byly fůry a že to nikdy neskladoval. Nu, asi dobře tak. ■

Jan Horálek
autor je lingvista a spolupracovník redakce

Je čas odvolat prezidenta

Ústavní soud nedávno zrušil snahu poslanců stanovit předčasné volby na termín 9. 10. 2009. Nejednalo se vůbec o to, že se ÚS „postavil proti zákonodárcům". V rozsudku konstatoval soud, že *bylo možné* dosáhnout cíle předčasných voleb dle čl. 35 odst. 1 Ústavy „na základě dohody politických sil (vláda by s určitým vládním návrhem zákona spojila otázku důvěry a Poslanecká sněmovna by se vědomě s cílem dosáhnout svého rozpuštění o takovém návrhu do tří měsíců neusnesla)". Proč tak poslanci neučinili?

ÚS oprávněně poukázal na to nejpodstatnější: není možné z momentálních politických důvodů napadat a měnit Ústavu dle vlastní politické potřeby. Za počáteční vytvoření předčasného termínu voleb nesou plnou zodpovědnost poslanci a prezident, kteří vše schválili a podepsali.

Rozhodnutí ÚS uznali předsedové ODS, ČSSD, KDU, TOP 09, Věcí veřejných a dalších menších stran, ale bylo napadeno, nikým jiným než prezidentem samotným, který se tím připojil k patetickému tvrzení předsedy komunistů Filipa, že „zvítězilo právo poslance Melčáka nad právem občanů ČR". (Kdy proboha, Filipe, pochopíte, že pravidla z roku 1952 už nejsou a nebudou a právo jednoho občana se dnes musí rovnat právu všech?)

Tvrzení prezidenta, že „bude nutno přijmout novou ústavní definici pravomocí Ústavního soudu", je, bylo a bude zcela konzistentní s jeho pohledem na justici a na soudy, když v roce 2003 tvrdil, že „soudci si usurpují moc, která v demokracii oprávněně přísluší světu politiků" (Lidové noviny, 27. 11. 2003).

Klaus, odkojen totalitou a postižen fatální dávkou narcismu, nadále prosazuje praktiky, které musí jednoho dne skončit na smetišti „postkomunistického období". Třídní a institucní boje, které nám ponechala totalita a které prezident posiluje (rozdělování občanů do různých skupin, přirovnávání EU ke komunismu apod.), musí zmizet a být nahrazeny respektováním vůle většiny občanů. Při odmítnutí podpisu Lisabonské smlouvy, kterou schválil Parlament a kterou podporuje nejen většina občanů ČR, ale i absolutní většina Evropanů, dokázal Klaus z ČR přinejmenším udělat pro EU nedůvěryhodného partnera a při nejhorším ji přivést do izolace v rámci Evropy. Klaus otevřeně opovrhuje principy, které vedly T. G. Masaryka, mého pradědečka Adolfa a další v boji o založení Československého státu.

Věřím, že debata o postavení Ústavního soudu se rozšíří a skončí tak, že tento základní pilíř demokracie zůstane nedotčen. Na základě nejen výroků, ale především postupu našeho prezidenta se nyní veškerá pozornost musí upřít na něho samotného a občané, právníci a společenské organizace musí vyvinout nátlak na odvolání prezidenta z funkce kvůli útoku na demokratickou instituci a nerespektování vůle většiny občanů této země. Naštěstí se o tuto možnost nejen začínají lidé zajímat, ale i vznikají konkrétní návrhy, jak by se tento scénář mohl naplnit.

M. J. Stránský, pravnuk prvního ministra obchodu Československé republiky a zakladatele Lidových novin

PŘÍTOMNOST

Vydavatel: Martin Jan Stránský.

Redakce: vedoucí redaktoři Ivan Malý – Martin Riegl. **Redakční rada:** Jiří Pehe (předseda), Petr Fleischmann, Jan Hartl, Rudolf Kučera, Jan Horálek. **Asistentka, distribuce a inzerce:** Veronika Schusterová. **Tiskárna:** VS ČR, Praha 4-Pankrác. **Foto:** www.123rf.com (není-li uvedeno jinak), osobní archiv autorů. **Design:** Johana Kratochvílová / signatura.cz. **Sazba:** Johana Kratochvílová, / signatura.cz, s.r.o. **Adresa redakce:** Národní 11, 110 00 Praha 1, tel.: (420) 222 075 600, fax: (420) 222 075 605, e-mail: info@vydavatelstvimjs.cz. **Internet:** www.pritomnost.cz. Povoleno českou poštou s. p., OZSeČ Ústí nad Labem, j. zn. P, 347/98, dne 21. 1. 1998.

ISSN 1213–0133, MK ČR 6944.

Veškeré objednávky zasílejte na adresu:
Přítomnost
Národní 11, 110 00 Praha 1
tel.: 222 075 600
fax: 222 075 605
e-mail: info@vydavatelstvimjs.cz

PŘEDPLATNÉ

CENY PŘEDPLATNÉHO

ČR: 240 Kč / 1 rok
460 Kč / 2 roky
660 Kč / 3 roky
Evropa: 800 Kč / 1 rok (44 USD, 31 EUR)
Zámoří: 960 Kč / 1 rok (55 USD, 37 EUR)
Studentské předplatné: 179 Kč / 1 rok
Elektronické předplatné: 160 Kč / 1 rok (9 USD, 7 EUR)

INZERCE

Možnost kombinované inzerce. Veškeré ceny lze projednat dle individuálních zájmů a možností.

Bannerová inzerce / 3 měsíce				SLEVY PŘI OPAKOVÁNÍ	
Umístění	Cena – titulní strana	Cena – sekce	Velikost v px	Opakování	Sleva
1	9 600,–	4 800,–	468 × 60	1×	5 %
2	6 000,–	3 000,–	do 160 × 160	2×	10 %
3	5 600,–	1 800,–	do 125 × 125	3×	15 %
4	2 700,–	1 500,–	468 × 60	4×	20 %

Časopis	Tištěná inzerce / 3 měsíce											
	BAREVNÁ INZERCE						ČERNOBÍLÁ INZERCE					
	1/8	1/4	1/2	1	Vnitřní obálka	Zadní obálka	1/8	1/4	1/2	1	Vnitřní obálka	Zadní obálka
Přítomnost	2 900,–	4 900,–	8 000,–	13 000,–	21 500,–	31 400,–	2 000,–	3 800,–	5 900,–	10 900,–	17 500,–	27 000,–
TNP	2 900,–	4 900,–	8 000,–	13 000,–	21 500,–	31 400,–	2 000,–	3 800,–	5 900,–	10 900,–	17 500,–	27 000,–
P + TNP	4 400,–	7 700,–	13 200,–	24 100,–	31 400,–	41 200,–	3 200,–	5 800,–	10 800,–	19 700,–	27 200,–	36 800,–